

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

Cilt/Volume- Sayı/Issue: 2023 - 1

ISSN:2717-6665

World Journal of Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

İqor Viktoroviç TURISIN	Rusya
Aynur KHUZHAKHMETOV	Başkurdistan
Ali TOPÇUK	Almanya
Necat KEVSEROĞLU	Irak
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Abay Kabakbayevich DUISENBAYEV	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Anara A. KARAGULOVA	Kazakistan
Eshiev ASYLBEK	Kırgızistan
Selim BEZERAJ	Kosova
Moslem SARBAST	Macaristan
Abdulqodir TOSHQULOV	Özbekistan
Obidjon SOFIYEV	Özbekistan
Gulnoz KHALIYEVA	Özbekistan
Normat Temiroğlu YULDAŞEV	Özbekistan
Redzeb SKRIJELJ	Sırbistan
Radık GALIULLIN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Rahimmammet KÜRENOV	Türkmenistan

Dizinler

Index Copernicus, SJIF, ASOS Index, ROAD, Academic Resource Index, Crossref, Scientific Indexing Services, İdealonline, İAD.

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-iv

Makaleler/Articles

Araştırma Makaleler/Research Articles

<u>Yazar/lar</u>	<u>Makale Başlığı</u>	<u>Sayfa</u>
Derya KILIÇKAYA	İstanbul Hatıralar ve Şehir’de Gotik Bir Unsur Olarak Karanlık ve Kasvetli Ev Apartman <i>Dark and Gloomy House/Apartment as a Gothic Element in Istanbul Memories and the City Book</i>	1-16
Mustafa ALBAYRAK	Halkevleri ve Ülkü Dergisi’nin Türk Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Yaşamındaki Yeri <i>The Place of People's Houses and Ülkü Journal in Turkish Political, Social and Cultural Life</i>	17-36
Tarana ISAYEVA	Оценка азербайджано-турецких отношений <i>Azerbaycan Türkiye İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme</i>	37-44
Devran AKBAYRAM KAYA	1974 Barış Harekâtı Ekseninde Kıbrıs Türk Toplum Dinamizminin İsmet Kotak Üzerinden İncelenmesi <i>Examining the Cyprus Turkish Community Dynamism on the Axis of 1974 Peace Operation Through İsmet Kotak</i>	45-63
Atınur ARKHYMATAYEVA	Основные Направления Модернизации Педагогического Образования В Республике Казахстан <i>Kazakistan Cumhuriyeti'nde Öğretmen Eğitiminin Modernleşmesinin Ana Yönleri</i>	64-86
Atanur SARIOĞLU	Türklerin İslamiyete Geçiş Süreci ve Etkili Olan Faktörler <i>The Transition Of Turks To Islam And Its Effective Factors</i>	87-110
Masume KANAT	Farabi ve Platon Felsefesinde Mutluluk <i>Happiness In The Philosophy Of Farabi And Plato</i>	111-122
Hatice PEHLEVAN BERBER	Modernleşme ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir İnceleme <i>A Review on The Relationship Between Modernization and Education</i>	123-140
Lütfi ARSLAN	Türkiye’nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar <i>Turkey's Political Dilemmas and Coalitions Between 1961-1980</i>	141-175
Erdal KORKMAZ	Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’nın Birinci Dünya Harbinde Hazırladığı Bir Rapor Üzerine Bazı Tespitler <i>Some Findings On A Report Prepared By Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha In The First World War</i>	176-202

Derleme Makaleler /Riview Articles

<u>Yazar/lar</u>	<u>Makale Başlığı</u>	<u>Sayfa</u>
Leylicem SEÇGİN Kevser TARI SELÇUK	Sanal Ağların Distopyası: Kadına Yönelik Dijital Şiddet <i>Dystopia of Virtual Networks: Digital Violence Against Women</i>	203-217

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

İstanbul Hatıralar ve Şehir'de Gotik Bir Unsur Olarak Karanlık ve Kasvetli Ev/Apartman

Dark and Gloomy House/Apartment as a Gothic Element in Istanbul Memories and the City Book

Derya Kılıçkaya*

Özet

Korku edebiyatı da denen gotik edebiyat, geniş sur ve kalelerle çevrili konakları/ şatoları, bu konutlardaki esrarlı ve ürpertici odaları ile dikkat çeker. Bu makalede, Orhan Pamuk tarafından 2003'te yayımlanan *İstanbul Hatıralar ve Şehir* isimli kitaba değinilmiştir. Eserde Pamuk'un yaşadığı ve bahsini ettiği evler, gotik edebiyatın / sinemanın karanlık, kasvetli ve gölgeli konaklarını, şatolarını hatırlatır. Çocukluğunu ve gençliğini ışığı az, sıkıcı ve boğucu mekânlarda geçirmek zorunda kalan Pamuk, bu evlerdeki eşyaların üzerindeki tesirinden uzun uzadıya bahseder. Gotik edebiyatın/sinemanın mekânlarında yaşamaya mahkûm olmuş Pamuk'un üzerinde, bu evlerin/apartmanların kuvvetli tesiri olur. Şahsiyetinin ve kimliğinin inşasında, gotik denebilecek bu evlerin ne gibi değişikliklere sebep olduğunu eserinde anlatır. Bu makalede, Pamuk'un anlattığı apartman daireleri ile gotik edebiyat ve sinemanın mekânı karşılaştırılmıştır. Gotik mekân ile Pamuk'un evlerinin benzerlikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gotik, Ev, Apartman, Orhan Pamuk, İstanbul Hatıralar ve Şehir.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi, derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5964-5485.

Atıf/Citation: Kılıçkaya, D. (2023). İstanbul Hatıralar ve Şehir'de Gotik Bir Unsur Olarak Karanlık ve Kasvetli Ev/Apartman. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 1-16.

Geliş/Received: 25.05.2022

Kabul/Accepted: 03.10.2022

Abstract

Gothic literature, which is also called horror literature, draws attention with its mansions / castles surrounded by large walls and castles, and the mysterious and creepy rooms in these residences. In this article, the book named *Istanbul Memories and the City* book published by Orhan Pamuk in 2003 is mentioned. The houses where Pamuk lived and mentioned in the work remind of the dark, gloomy and shady mansions and castles of gothic literature/cinema. Pamuk, who had to spend his childhood and youth in places where light is less, boring and suffocating, talks at length about the effect of the furniture in these houses. These houses/apartments had a strong influence on Pamuk, who was condemned to live in the spaces of Gothic literature/cinema. He tells in his work what kind of changes these houses, which can be called gothic, caused in the construction of his personality and identity. In this article, flats told by Pamuk and the space of gothic literature and cinema are compared. The similarities between the Gothic space and Pamuk's houses are revealed.

Keywords: Gothic, House, Apartment, Orhan Pamuk, Istanbul Memories and the City.

Giriş

İstanbul Hatıralar ve Şehir, Orhan Pamuk'un 2003 yılında yayımladığı hem hatıra kitabı hem de deneme türünde yazılmış eseridir. Kitapta Pamuk, çocukluğundan yirmi iki yaşında romancı olmaya karar verdiği güne kadarki süreyi, bu dönemin İstanbul'unu ve kendisinin şehirle kurduğu bağı anlatır. Bu hatıralardan anlaşıldığı kadarıyla, Pamuk'un yaşadığı ilk apartman, Ayazpaşa'daki Ongan Apartmanı'dır. Pamuk, doğduktan hemen sonra bu apartmana götürülür, çünkü o sırada Pamuk Apartmanı henüz inşa hâlinindedir. Ayazpaşa'daki bu apartman, Park Otel'in hemen karşısında yer almaktadır.

Orhan Pamuk'un 1983 yılında verdiği bir röportajda, yaşamını nasıl anımsadığını ifade ederken kullandığı kelimeler arasında “apartman”ın iki kez geçiyor olması ilgi çekicidir:

“Apartmanlar, karanlık merdivenler, tozlu, gürültülü radyatörler, anneler, babalar, babaanneler, anlamsız büfeler, futbolcular, halalar, amcalar, son tramvaylar, güvercinlerin uyukladığı apartman aralıkları, çirkin ve ahmak avizeler, kitaplar, hamam böcekleri, trafik...” (Pamuk, 1983: 12)

Hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla o, hep “gölgeler içinde”, “gölgelerle kaplı” evlerde yaşar, çocukluğunu ve gençliğini karanlık ortamlarda sürdürmek zorunda kalır. Bu makalede, Pamuk'un yaşadığı karanlık, kasvetli ve gölgelerle kaplı evlerin gotik edebiyatın evleriyle olan bağı üzerinde durulacaktır.

1. Orhan Pamuk Özelinde Konaktan Apartmana Geçiş

Mimari, insanı tüm çevresiyle birlikte etkiler. Bahçeli konaklardan, üç oda bir salon apartman dairesine geçiş, insanı odalara hapsedmeye, doğayla, hayvanla ilişkisini sonlandırmaya ve içe dönük bir yaşam sürdürmeye götürür. “Konaktan apartmana geçiş, modern kent kültürüne evrilmeyi yansıttığı gibi bireyleri daha izole bir hayatın içine de sevk eder” (Kanter, 2020: 1038). Bu durum değişimi, insanı diğer canlılardan kopararak yalnızlaştırır.

1952 doğumlu olan yazar, kitabında İstanbul'un apartmanlaşma sürecinden de bahseder. Dünyaya gelişinden yüz sene kadar önce, Nerval'in bugün Taksim Meydanı denen yeri ve çevresini, çam ve ceviz ağaçlarının gölgelediği kocaman, sonsuz bir yayla, olarak nitelemesi Orhan Pamuk'u şaşırtır. Çünkü o, burasının çok eskiden beri apartmanlarla dolu olduğu duygusuna kapılmıştır. Bu kadar çok apartmanın bir arada olması, insanın bu duyguya kapılmasına neden olur. Osmanlı Devleti'nin ilk modern konutları ise Beyoğlu apartmanlarıdır:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun batılılaşma sürecine paralel olarak İstanbul’un yeni fiziksel yüzünü oluşturan; Beyoğlu’nda inşa edilen “modern apartmanlar” yeni bir yaşam tarzını müjdelemekte ve saraya yakın varlıklı kişiler de konaklarını terk ederek apartmanlara ayak uydurmaya çalışarak, modernleşme yolunda ilerlemektedirler” (Görgülü, 2012: 97-98).

Apartmentlaşma, Beyoğlu ve çevresinde başlar, diğer semtlere zamanla sirayet eder.

Orhan Pamuk, apartman binalarından söz ederken onların, “yok edici”liğinden ve çirkinliğinden dem vurur. Çocukluğunda hep boş olarak gördüğü Boğaz tepeleri, kırk yıl içerisinde “çirkin” apartman bloklarıyla dolar. Çirkin, yeni ve beton apartmanlar arasından titreyen bir mendile benzeyen Boğaz’ı görmeye çalışmak, o dönem insanların çabalarından biridir. Beton apartmanlarla bozulan tek yer Boğaz değildir. Pamuk, kitabında Kocamustafapaşa ve Haliç’in de aynı akıbete uğradığını belirtir:

“... bir yokuşun başından, bir cami duvarıyla be-te-be kaplı berbat bir apartmanın arasından güzükten Haliç manzarası...” (Pamuk, 2021: 322).

O, apartmanı sevmemesine rağmen, apartmanda yaşamaya mahkûm olmuş ve buna alışmış bir insandır. Özellikle, be-te-be kaplı ve kocaman pencereci binalarla çevrili olan Halaskârgazi Caddesi’ni sevmeyişini belirtir. Boşlukların kısa sürede dolmasının nedenlerinden biri apartman sevdası olduğu gibi, maddi ihtiraslardır. Mülkiyet heyecanları nedeniyle kavga eden aile bireyleri yüzünden, bölüne bölüne ufacık kalmış arsalar üzerine yapılan çarpık apartmanlar, Orhan Pamuk’a havasız ve enerjisiz gelir.

Bir aile apartmanına sahip olan Pamuklar, bu apartmanın çeşitli katlarına yayılmış bir şekilde yaşarlar:

“Osmanlıya özgü bir konut sunum biçimi olan aile apartmanları, çekirdek aileyle geleneksel aileyi buluşturan ilginç bir ara çözüm niteliğinde geliştirilmiştir” (Erdoğan-Birol, 2021: 1571).

Aile, 1951 yılına kadar büyük taş bir konakta ikamet eder. 1951’de, konak terk edilir, özel bir ilkokula kiraya verilir. Pamuk Apartmanı, Nişantaşı’nda, bir zamanlar büyük bir paşa konağının bahçesi olan geniş arazinin kenarına inşa edilir.

“Tarihsel süreç içinde Nişantaşı, bir değişim ve dönüşüm geçirerek İstanbul’un önemli merkezlerinden birisi hâline gelir. Zaman içinde tarihe ışık tutan konakların yerini apartmanların almasıyla Nişantaşı’nda modernizmin izleri görülmeye başlanır. 7 Haziran 1952 yılında Nişantaşı’nda böyle bir apartmanda dünyaya gözlerini açan Pamuk’un hayatında ve sanatında buna benzer apartmanların etkisi büyüktür” (Doğan, 2019: 33).

Karşıdaki apartman ise Mabeyinci Faik Bey Konağı’nın yıkıntıları üzerine yapılır.

Pamuk Apartmanı’nda, İstanbul’daki yanık ve yıkık konaklar sessizlikle geçiştirilir, çünkü yıkıp yakıp yerine “Batılı” modern bir apartman dikmek, Pamuk’a göre unutmamanın bir yoludur:

“Böylece şehrin hızla büyüdüğü 1970’lere kadar, Boğaz’ın büyük ahşap konaklarının ve yalılarının çoğu (...) yerlerine bir apartman yapıma umuduyla sinsice yakılarak benim çocukluğumda yok olup gittiler” (Pamuk, 2021: 64).

Pamuk Apartmanı bir “apartman” olmasına rağmen, aile burada bir konak hayatı yaşar. Katlar arasında, tıpkı büyük bir aile konağının kısımları arasında olduğu gibi, sürekli bir gidiş geliş söz konusudur. O dönemin modasına uygun olarak apartmana, ailenin isminin bulunduğu “Pamuk Apartmanı” yazılır. Bu, bir statü sembolüdür. Bu apartman, bütün aile bireylerini aynı çatı altında tutacak kadar büyüktür. Birimler ayrı olsa da Pamuk’un annesi, babası, ağabeyi, babaannesi, amcaları, halaları ve yengeleri beş katlı bu apartmanda birlikte yaşarlar. Dolayısıyla çocuk Orhan Pamuk, bu yıllarda apartmanın tamamını kendi evi olarak görmektedir.

Orhan Pamuk, kendi yaşadığı apartmanı öne çıkarmak suretiyle bu dönem İstanbul’unun apartman daireleri ve bu dairelerin odaları hakkında geniş bilgiler verir. Dairedeki her odanın ayrı bir yeri vardır. Bunları, eşyaları ile birlikte uzun uzun değerlendiren Pamuk, dönemin çok katlı apartmanlarına ve buradaki yaşama dair ehemmiyetli bilgiler vermiş olur.

2. Gotik Bir Unsur Olarak Karanlık ve Kasvetli Evler/Apartmanlar

Gotik terimi, adını eski bir Cermen kavmi olan Gotlardan alır. Ancak terimin yazınsal olarak kullanımı, asıl anlamından Orta Çağ sanatı ve sezmesi anlamlarına kaydırılır. Genellikle bu adlandırma, akımın içinde olan anlatıların dekorlarında, arka planlarında sıklıkla bulunan Orta Çağ gotik mimarisine gönderme yapar:

“Yazarlar ekseriyetle bu tarz mimari yapıları (şatolar, harabe eski yapılar, karanlık, ıssız dehlizler, kaleler) yapıtlarında sıkça dekor olarak kullanmışlardır” (Morkoç, 2021: 21).

“Öncelikli olarak mimari bir kavram olan ‘Gotik’ sıfatı Orta Çağ mimarisine ve sonrasında Orta Çağ ile ilgili her şeye yakıştırıldığından ve bu romanların çoğu da eski şatolarda, manastırlarda ve yıkıntılarla dolu bir orta çağ mekânında geçmiş olduğundan, XVIII. ve XIX. yüzyılın başında rağbet gören bu roman türüne ‘Gotik’ adı verilmiştir” (Buhara, 2008: 9-10).

Karanlık ve ölüm, gotik edebiyat ve sinemanın en önemli unsurlarındandır. Karanlık ve kasvetli olanın önem kazandığı, daha çok kötümser (pesimist) doğayı ele alan gotik romanlar,

günümüze kadar popüler olma durumunu sürdürür (Özgör, 2017: i). Gotik edebiyat ve sinema; tavan arası gibi sıkıcı, boğucu, karanlık ve kasvetli alanları sever. Bu edebiyatın ürünleri, genelde böyle mekânlarda geçer (Kılıçkaya, 2016: 689). Edebiyatta gotik, neo-gotik (yeni gotik) olarak geleceğe kuşkuyla bakan karamsar yönüyle, karanlık bir yazın çeşididir (Özgör, 2017: 27). Romantik öncesi dönem ve romantik dönemde, sanatçıların kişinin iç dünyasını anlamalarıyla birlikte çok şey değişir. İnsanın iç dünyasının karışık, gizemli ve korkutucu olduğunu anlayan yazarlara, bu noktadan sonra Orta Çağ'ın karanlık ve sıkıntı verici gotik yerlerini anlatmak ideal gelir. Bu tür hisleri mekân vasıtasıyla anlatabileceklerine inanan yazarlar, böylelikle insanın iç karışıklığını daha rahat ifade edebilirler. Dolayısıyla gotik dendiğinde akla, o edebiyat eserinin yahut filmin geçtiği mekân/yer gelir. Romantik akımla birlikte terminolojiye de giren gotik romanın hususiyetlerinden biri de olayların boğucu, korkutan ve tuzağa düşürebilen bu tür yerlerde geçmesidir (Koçsoy, 2010: 92). Karakterleri kadar mekânlarıyla da gizem ve korku dolu olan gotik eserler, karanlık ve kasvet veren yerleri ile gayet bunaltıcıdırlar:

“Gerek psikolojik olarak gerekse fiziksel şekilde yaşanan korkunun, gizemlinin, tabiatüstü olanın, insanlar tarafından terk edilmiş mekânların, kale, zindan gibi kasvet veren yerlerin, bilinmez geçitlerin, ormanların, vahşi tabiatın, harabe haline gelmiş manastırların, işkence yerlerinin, karanlığın, geriye gidişin, delirmenin, gelecekle ilgili büyük tahminlerin ve etkileri devam eden lanetlerin bulunduğu gotik eserlerde, karakterler de mekânlar gibi sıra dışıdır” (Yavuz-Geçikli, 2008: 175).

Bünyesinde tekinsizliği barındıran gotik, ürpertici duyumlara sebep olur. Bir eserin gotik sayılabilmesi için gerekli olan bu tekinsizlik ve ürperticilik, beraberinde karanlık ve kasvetli mekânları da getirir:

“Freud ve Umberto Eco'nun yaptığı çözümlenmelere göre ‘tekinsizlik’ Latince zaman üzerinden geceyi anlatırken kullanılan bir ifade iken Yunancada tuhaf, yabancı; İngilizcede rahatsız edici, sıkıntılı, tedirgin, karanlık, üzüntülü, kasvetli, iç karartıcı, anlaşılmaz, gizemli, garip, solgun, korkunç, perili; Fransızcada kaygı verici, uğursuz, kasvetli; İspanyolcada şüpheli, kötülük habercisi, kasvetli, uğursuz; Arapçada ve İbranicede iblisçe, tüyler ürpertici, tedirgin edici, endişeli bir korkuya yol açan, hayalet, sis, gece motifi anlamlarına gelmektedir” (Kısmet, 2021: 191).

Derinlik, karanlık, çıkmaz koridorlar, kasvet insanın içsel bunalımlarının, batıl korkularının imajlarıdır. Orhan Pamuk ise *İstanbul Hatıralar ve Şehir*'de yaşadığı evleri

anlatırken hep “karanlık”, “kasvet” ve “gölge” gibi kelimeleri kullanma ihtiyacı duyar. Bu ifade biçimi ise onun evlerinin gotikliğini daha da ön plana çıkarır.

3. Orhan Pamuk’un Yaşadığı Gotik / Müze Evler

Orhan Pamuk’un yaşamında ev (mekân) karanlık olduğundan, kendisi de bu durumdan etkilenir ve hep karanlığa meyleder. Yıkık dökük harabeler; mezarlar, karanlık ve kasvetli mağaralar, ormanlar, gizemli yer altı labirentleri, manastırlar, kuleler ve korkutucu şatolar, gotik yoğunluğu oluşturan mekânlardandır (Özgör, 2017: 32). Orhan Pamuk’un eserinde bahsini ettiği “müze ev”lerin tasvirine ve kendisinde uyandırdığı duygulara bakıldığında benzer bir gotik yoğunlukla karşılaşılır. Pamuk, gotik edebiyatın /sinemanın karanlık mekânlarında yaşamaktadır:

“... içimdeki kötülüğün asıl kaynağının uygunsuz hayaller kurmak olduğunu hissediyor, müze dairelerin odalarında yaşarken çoğu zaman düpedüz sıkıntıdan, başka bir yerde yaşadığımı, başka biri olduğumu düşünüyordum” (Pamuk, 2021: 28).

Ancak, Orhan Pamuk’un hayatında ev ve evin çevresiyle ilgili şeylerden bir korkma durumu, yani “oykofobi” yoktur:

“Ev ve evin çevresiyle ilgili şeylerden korkma durumu. Oykofobi daha çok Güney Gotiği’nde karşımıza çıkar. Ev ile ilgili bu korkuları Freud tekinsiz kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Tekinsiz, Almanca ‘unheimlich’ evcil olmayan manasıyla kullanır. Tanıdık, bastırılmış olanın geri dönüşü olarak açıklanabilecek duruma gotik romanlarda ve sinemada sıklıkla rastlarız. E.A. Poe’nun Kızıl Ölümün Maskesi, Usher Evi’nin Çöküşü mekâna ait bu korkuları yansıtan eserlerden bazılarıdır” (Özgör, 2020: 507).

Onun, bulunduğu mekândan korku duymamakla birlikte, sıkıldığı ise bir gerçektir. Kendini korkutmayan bu evler/apartmanlar, tekinsiz görünüşleri ile dikkat çekerler. Tekinsiz kelimesi etrafında şunlar söylenebilir:

“Heimlich kavramının içerdiği evde olmak, güvenli bir mekânda olmayı ifade ederken, unheimlich evin dışında olduğu için tekinsiz, uğursuz, korkulması ve uzak durulması gereken anlamlarını taşır” (Özakın, 2018: 693).

Normalde Almandada “tekinsiz”, evde olmamayı, evden uzak olmayı ifade ederken Orhan Pamuk, evde olduğu hâlde tekinsiz bir ortamda yaşar. Kasvetli olanın önem kazandığı *İstanbul Hatıralar ve Şehir’de*, böylelikle insanın karanlık tarafı da gün yüzüne çıkar. Bu tür evler ve apartmanlar, aynı zamanda karanlık fikirlere de gebe olabilmektedir. Orhan Pamuk’un

çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği evlerin/apartmanların hâlinin, kendisinde karanlık fikirler oluşmasında büyük payı vardır.

Pamuk'un yaşadığı mekânları, bu kadar karanlık ve kasvetli yapan, içlerinin “tıkış tıkış” eşya ile dolu yani kalabalık olmalarıdır. Bu eşyaların kendisine korku verdiği tek olay, 4 Eylül 1963'te bir şilebin karaya girmek suretiyle iki ahşap yalıtı yıkması ve gazetelerin yıkımın fotoğraflarını basmasıdır. Bu fotoğrafları, çocuk Orhan Pamuk dayanılmayacak kadar korkutucu bulur. Bunun nedeni eşyalardır. Bu eşyalar, kendi evlerinde de benzerleri bulunan şeylerdir. Tanıdık koltuklar, büfeler, sehpa, paravanlar, sandalyeler... her şey aynı gibidir. Evdeki bu bol eşyalı ortam, onu sıkar. Kafasında ikinci bir âlem yaratmasına neden olur. Hep bu ikinci âleme koşmak ister. İstanbul'da bir başka evde, başka bir Orhan'ın yaşadığını düşünür. Onun yerine geçebileceği günleri hayal eder.¹ Kafasında ikinci bir âlem oluşturmasının tek nedeni, eşya ile dolu kasvetli evlerdir:

“Beni ikinci âleme koşturan ya da İstanbul'da bir başka evde bir başka Orhan olduğunu, onun yerine geçebileceğimi bana düşündürten şey, hayatın, müze evin salon ve koridorlarının, halıların (halılardan nefret ederim) ve matematikle bulmacaya meraklı pozitivist erkekler kalabalığının çok sıkıcı olması, maneviyatsızlık, sevgisizlik, resimsizlik ve edebiyatsızlık (masalsızlık) belirtilerinin fazla olması (yaşlandıkça bunu inkâr ettiler) ve evin tıkış tıkış eşya dolu, karanlık ve kasvetli bir yer olmasıydı, kendi mutsuzluğum değil.” (Pamuk, 2021: 30-31).

Karanlık, kasvetli bir mekânda yaşamını sürdüren Pamuk'un evi gotik romanlardaki evleri anımsatır. Bu tip eserlerde, gölge altındaki salon, canlı insan ve hayvan resimleriyle süslüdür. Koyu renk ve oymalı ahşap eşyalarla doludur. Bu cansız nesnelere eve ürkütücü bir hareketlilik verir (Koçsoy, 2010: 96). Orhan Pamuk da tıkış tıkış eşya ile dolu olan bu ürkütücü evde yaşamaya mahkûm olmuş gibidir. *İstanbul Hatıralar ve Şehir*'de, bu eşya ile dolu ve kalabalık mekânları olumsuz anlamda eleştirir. Eski kültürün yerine güçlü, kuvvetli yeni bir şey kurulamadığı için, bütün çaba sadece geçmişi unutmaktan ibaret kalır. Konaklar yıkılır, kültür ise basitleştirilir. Bütün bu tuhafıkları Pamuk, bir “kasvet” olarak yaşar.

¹ Kafasında ikinci bir âlem yaratarak yaşayan kişilerden biri de Tanpınar'ın Abdullah Efendi'nin Rüyaları isimli hikâyesindeki Abdullah Efendi'dir. Bu hikâye de barındırdığı gotik unsurlarla dikkat çeker. Geniş bilgi için bk. Kılıçkaya, D. (2022). “İki Abdullah'ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri. Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2 (1), s.1-22.

Orhan Pamuk, Çeken: Sedat Mehder (Kaynak: <https://www.orhanpamuk.net/photos.aspx>)

Orhan Pamuk’un çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği evlerdeki büfeler, her zaman kilitlidir. Çin porselenleri, fincanlar, gümüş takımlar, şekerlikler, enfiye kutuları, kristal bardaklar, gülabdanlar, tabaklar, buhurdanlarla dolu vitrinli büfeler, evi/apartmanı daha da karanlık ve kasvetli bir hâle sokar:

“İçlerinin birbirine o kadar benzemesine, yemek takımlarından şekerliklere, koltuklardan küllüklere pek çok eşyanın aynı olmasına rağmen her kat apayrı âlem, apayrı memleketmiş gibi gelirdi bana. Eşyalarla dolu bütün o kasvetli hâline rağmen, belki de bu yüzden, babaannemin salonuna gidip orada oynamaktan, müzemsî salonun, vazoların, fotoğraf çerçevelerinin, sehpaların gölgesinde hayaller kurmaktan, burasının başka bir yer olduğunu düşlemekten hoşlanırdım” (Pamuk, 2021: 24).

Gotik etkiler barındıran ve romantik dönem özellikleri gösteren eserlerde, medeniyetten uzak malikâneler, egzotik ülkelerden gelen eşyalarla dolu tavan araları dikkat çeker (Doğan, 2008: 164). Eşya ile dolu bir tavan arası mesabesinde olan babaannenin büfesi bu açıdan ilgi çekicidir. Hiç açılmayan vitrinindeki ayaklı gümüş şekerlikler, çocuk Pamuk’un hayallerini de etkiler. Hayal kurarken kimi zaman gözünün önünde bu şekerlikler belirir.

Salonda sedef kakmalı rahleler, kavukluklar, arkasına hiçbir şeyin gizlenmediği paravanalar vardır. Bunların hiçbiri kullanılmaz. Kütüphanenin içinde, Pamuk'un Amerika'ya göç etmiş amcasının yirmi yıllık tozlu ve ciltli tıp kitapları dizilidir. Amca Özhan Pamuk, Amerika'ya göç ettikten sonra askerliğini yapmadığı için Türkiye'ye geri dönemez. Bu yüzden Pamuk, babaannesinin sürekli bir “yas havası” içinde olduğunu belirtir. Amcasının tıp kitaplarıyla dolu olan kütüphanenin cam kapakları hiç açılmaz. Bu eşyalar, apartmanın her katının salonlarında görülebilecek cinstendir ve bu durum, Pamuk'ta eşyaların “ölüm” için sergilendiği duygusunu uyandırır.

Orhan Pamuk'un anne ve babasının sürekli kavga ettikleri ve ayrıldıkları evlerin/apartmanların ilki, “Pamuk Apartmanı”dır. Pamuk Apartmanı, Orhan Pamuk'un asıl evinin bulunduğu yerdir ve o, elli yaşında yazdığı *İstanbul Hatıralar ve Şehir*'de, arada İstanbul'un başka yerlerinde yaşamasına rağmen, gene bu apartmanda yaşamaya devam ettiğini belirtir. Orhan Pamuk, Pamuk Apartmanı'nı “karanlık müze ev” olarak niteler. Aslında evlerini birer müzeye çeviren ve onlara müze muamelesi yapanlar sadece Pamuk'un ailesindeki bireylerden ibaret değildir. Pamuk, eski zenginlerin konaklarına ya da yalılarına misafirlğe gittiklerinde onların, “... evlerini, misafirlerine müze gezdirir gibi” gezdirdiklerini ifade eder (Pamuk, 2021: 184). Pamuk'a göre televizyonun, salonları birer müzeden sinema salonuna çevirme konusunda büyük bir işlevi vardır. Ekran başında birlikte toplanma fikri, bir filmi ya da haberi seyredirken hep birlikte konuşup gülme düşüncesi ve zevki, buna sebep olur. Pamuk, bu değişimi olumlu karşılamakla birlikte, “müze salon” fikrinden ısrarla vazgeçmeyen bireylerle de karşılaştığını ifade eder.

Apartment katlarının her birinde birer ikişer piyano bulunur. Katlara yerleşebilmenin ve yuva kurmanın şartlarındanmış gibi gözükken piyano, hiç çalınmayan bir öğedir. Bu durumun Orhan Pamuk'ta yarattığı duygu ise şöyledir: “Hiçbiri çalınmayan bu piyanolar bende hüznün ve kasvet uyandırır” (Pamuk, 2021: 17). Gerek romanlarda gerekse filmlerde piyano, gotik bir görüntü oluşturmak için kullanılan ayrıntılardandır (İşlek, 2019: 117). Gotik bir görüntünün oluşmasına sebep olan piyanoların başka vazifesi ise çerçevenilmiş fotoğrafları sergilemektir. Apartmanın her katında piyano, aynı iş için kullanılır. Çerçevenilmiş bu irili ufaklı fotoğraflar, sadece piyanonun üstünde yer almaz, Pamuk'un babaannesinin oturma odası ve salonundaki bütün yatay yüzeyler bu fotoğraflarla kaplıdır. Çerçevenilmiş fotoğraflar, çoğunlukla İngiliz gotik edebiyatının bir ürünü olan ve geçmişin yüzlerini taşıyan tabloları andırır (Terek Ünal-Erol, 2017: 459). Baş köşede duran ve hiç yakılmayan şöminenin üzerindeki duvarda da çerçevenilmiş fotoğraflar vardır:

“Müze salona giren birisi, bu büyük fotoğrafların yerinden ve babaannemle dedemin o zamanlar hâlâ kimi Avrupa devletlerinin pullarında gördüğüm kral ve kraliçeler gibi birbirlerine dönük durmalarına karşın kameraya bakışlarından, hikâyenin onlarla başladığını anlardı” (Pamuk, 2021: 19).

Görüldüğü gibi, apartmanlarda zenginlik simgeleri, “kasvetli” bir şekilde sergilenmektedir. Gotik film ve eserlerdeki eve dair ikonografik öğelere bakılırsa bunların çok odalı, belli bir zenginliğe sahip evler olduğu görülür (İşlek, 2019: 116). Pamuk’un yaşadığı apartmanı bir konak gibi tarif ettiği ve çok odalı, zengin konakların gotik eserlerin özelliklerinden olduğu göz önüne alınırsa mekânın gotikliği daha da belirginleşir.

Ağabeyi Şevket Pamuk’un okula başladığı ilk yıllarda can sıkıntısından bazen tek başına bezen de annesiyle birlikte, babaannesinin yaşadığı üst kata çıkar. Babaannesi hâlâ yatağında yatmaktadır. Pamuk, perdelerin çekili olması ve diğer apartmanların yakınlığı yüzünden özellikle sabahları “karanlık” olan ve bir “antikacı dükkânı”na benzeyen salonda, kendi kendine oynar. Evin bu kadar karanlık olmasının nedenlerinden biri de perdelerdir. Ağır perdeler ve eşyalar, Pamuk’a hüzün gibi çöker. Orhan Pamuk, karanlık-aydınlık gibi ikili karşıtlıklar üzerinde durarak her zaman karanlık olandan yana olduğunu vurgular. Bunun nedeni güneşsiz ve karanlık evlerde yaşamasıdır:

“Güneş, temiz hava, ışık. Ev bazan o kadar karanlık olurdu ki yaz günü perdeler açıldığında olduğu gibi, sokağa çıkınca ışıktan gözlerim kamaşırdu” (Pamuk, 2021: 36).

Bu yüzden, hiçbir zaman İstanbul’un güneşli ve aydınlık günlerini, fotoğraflarını, resimlerini sevememiştir. Karanlıkta kalmış olan Orhan Pamuk’un, karanlıktan korkmamakla birlikte, “kasvet”in onda bir hüzün havası oluşturduğu, bir müddet sonra yaşadığı şehre de bu hüzün penceresinden bakmaya başladığı görülür. Şehri her zaman karanlık, kasvetli ve siyah-beyaz hâliyle görmeyi tercih eder. Dolayısıyla kitapta, kaybolan ve melankolik bir İstanbul imgesi görülür. Kasvetli bir müze evin yarı karanlığında büyümesine rağmen, ev içlerine ise düşkündür.

Pamuk’un yaşadığı evleri, karanlık ve kasvetli yapan bir diğer öge ise kristal lambalardır. Yazıhanedeki kristal lambalar etrafı daha da kasvetli yapar. Bir röportajında kristal lambaları “ahmak avizeler” olarak nitelendiren Pamuk, bu nesnenin evi daha da sıkıntılı yaptığı görüşündedir. Oda, gotik bir salona dönüşmüş gibidir:

“Gotik salon, İspanya’da yapılmış Gotik kiliselerin sitilinde bir mimari şaheserdir. Bütün duvarları ve tavanları Gotik sitil ünitelerle renklendirilmiş ve güzelleştirilmiştir. Ortasında tavana asılı üç büyük bakır avize mevcuttur” (Bayhan, 2007: 50).

Salondaki eşya kalabalığı bir müddet sonra çocuk Orhan Pamuk'un bunları farklı şekilde görmesine, hayal etmesine neden olur.

Pamuk Apartmanı'nın yanı sıra, yazarın hayatında önemli olan bir başka konut/apartman ise Cihangir'de teyzesinin oturduğu ve beş yaşındayken bir müddet kaldığı evdir. Bu evde kaldığı müddetçe asıl evine, Pamuk Apartmanı'na dönmek ister. Kendileri yoksullaşıp 1960'ların başında Cihangir'e, bu apartmana taşındıklarında şehrin, apartman daireleri anarşisinden ibaret olmadığını kavrar. İstanbul'da bir mahalle hayatı olduğunu öğrenir. Bir müddet burada oturan aile, daha sonra başka yerlere taşınacak olsa da Cihangir'deki dairede, yazarın annesinin ve anneannesinin pek çok "eski eşya"sı muhafaza edilecektir. On altı yaşına geldiğinde ise yazarın annesi, resim atölyesi olarak kullanması için dairenin anahtarını Orhan Pamuk'a verir:

"İyi ısıtılmamış, toz ve küf kokan eski eşyalarla dolu hüzünlü bir dairede İstanbul'un manzaralarını yapmak beni daha da hüzünlendiriyordu" (Pamuk, 2021: 256).

Pamuk, daha sonra ise burayı yazıhane olarak kullanarak *İstanbul Hatıralar ve Şehir* kitabının bir kısmını burada yazar.

Pamuk'un yaşadığı evler, gotik edebiyat bağlamında düşünüldüğünde pek çok yönü ve özelliğiyle şatoyu andırmaktadır. Bu noktada akla Bahtin'in "şato kronotopu" gelir. Bilindiği gibi, Mihail Bahtin'in belirlediği belli başlı kronotoplardan biri de "şato"dur. Şato, Orta Çağ Avrupa'sına özgü bir mimari türü olduğu için özellikle Batı edebiyatında sıklıkla görülür (Şimşek, 2019: 52):

"Şato, feodal dönem lordlarının yaşadığı yerdir (dolayısıyla, geçmişin tarihsel figürlerinin mekânıdır); yüzyılların ve nesillerin izleri, mimarisinin çeşitli bölümleri olarak, mobilyalarda, silahlarda, ataların portrelerinin bulunduğu galerilerde, aile arşivlerinde ve hanedanlık imtiyazı ve hakların babadan oğula geçmesini içeren belirli insan ilişkilerinde gözle görünür biçimde düzenlenmiştir" (Gezeroğlu, 2015: 57).

Pamuk'un evlerini şatolaştıran özelliklerden bazıları şöyle açıklanabilir: Şatolarda feodal dönem lordları yaşarken *İstanbul Hatıralar ve Şehir*'deki evlerde, aristokrat Pamuk ailesi yaşar. Şatolar, mobilyaları ve atalarının portrelerinin bulunduğu galerileri ile ön plana çıkarken Pamuk'un evlerinde gerek piyanoların gerekse şöminelerin üzerinde dizilen çerçevelenmiş aile fotoğrafları görülür. Şatolarda hatıralar çeşitli nesnelere canlandırılmaya çalışılırken Pamuk'un evinde de bu hatıra nesnelere ön plana çıkar. Geçmişle sürekli bir bağ kurmaya çalışan şato ile hatıraları sürekli canlı tutmaya çalışan Pamuk'un evleri birbirine benzer. Son olarak şatolarda

zamanın izleri “müzevari” bir nitelik taşıırken Pamuk’un evleri ise zaten kendisi tarafından “müze ev” olarak nitelendirilir.

Pamuk’un yaşadığı gotik evlerdeki ailenin durumuna bakıldığında ise mutsuz, huzursuz insanlardan oluştuğu görülür. Hep bir arayış içerisinde olan, genelde canları sıkkin olan bu insanlar, mutluymuş gibi yaşarlar fakat huzursuzdurlar. Gotik evlerde aile kurumunun bozuk olduğu göz önüne alınırsa (Özgör, 2018: 972) Pamuk’un evlerindeki insanların psikolojilerinin, mekânın gotikliğini daha da artırdığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi, karanlık ve sıkıntı verici gotik yerler, kasvet veren mekânlar ve ışığı az olan salonlarda geçen gotik eserlerin evlerinin bir yansıması, *İstanbul Hatıralar ve Şehir*’de görülür. Gotik edebiyatın/sinemanın loş salonlarında, karanlık, kuytu köşelerinde çocukluğunu ve gençliğini geçirmiş olan Orhan Pamuk’un, kasvetli denebilecek bu eserinde, “karanlık mekân” her yönüyle öne çıkarılmıştır. Orta Çağ’ın karanlık ve sıkıntı verici gotik yerleri Pamuk’un çocukluğuna, gençliğine ve bu eserine sirayet etmiş gibidir. Gotik mekânlara uygun şekilde Pamuk’un yaşadığı evlerin içi ışısız, kasvetli ve tekinsizdir.

Sonuç

Birçok gotik romanda ya da hikâyede, dolaylı ya da dolaysız olarak eski, kadim, ölü ya da gizli olanın gün yüzüne çıkması gibi, Orhan Pamuk’un *İstanbul Hatıralar ve Şehir* isimli kitabında da geçmişini uzun zamana dayanan hatıraların ortaya çıktığı görülür. Bu hatıralarda dikkat çeken hususlardan biri de Pamuk’un yaşadığı evlerin karanlık olmalarıdır. Bu ışısız mekânlar, beraberinde iç sıkıntısını getirir. Dolayısıyla Orhan Pamuk, ailesinin tercihi nedeniyle, kasvetli “gotik” mekânlarda çocukluğunu ve gençliğini geçirmek zorunda kalmıştır.

İstanbul Hatıralar ve Şehir isimli kitabın incelenmesi sırasında şu sonuçlara varılmıştır;

- Karanlıkta kalmış olan Orhan Pamuk’un, karanlıktan korkmamakla birlikte, kasvetin onda bir hüznün havası oluşturduğu, bir müddet sonra da yaşadığı şehre bu hüznün penceresinden bakmaya başladığı görülür.
- Orhan Pamuk’un yaşamında, ev(mekân) ışısız olduğundan, kendisi de bu durumdan etkilenmiş ve hep karanlığa meyletmiştir.
- Evdeki bol eşyalı ortam, onu sıkır. Kafasında ikinci bir âlem yaratmasına neden olur. Hep, bu ikinci âleme koşmak ister. İstanbul’da bir başka evde, başka bir Orhan’ın yaşadığını düşünür. Onun yerine geçebileceği günleri hayal eder.
- Gotik edebiyatın karanlık ve kasvetli evlerinde büyüdüğü için, hiçbir zaman İstanbul’un güneşli ve aydınlık günlerini, fotoğraflarını, resimlerini sevememiştir.

- Tüm bu eşyalar ve kasvet, Pamuk'ta ölüm duygusunu canlandırırsa da aslında, evlerin/apartmanların içinde "ölüm", hiç düşünülmeyen, akla dahi getirilmeyen bir kavramdır. Kendisinin de belirttiği gibi, onun yaşadığı evler maneviyatsızdır. Bu yüzden, maneviyatla birlikte düşünülmesi gereken ölüm ve ahiret gibi konular, bu ev ve apartmanlarda dile getirilmez.
- Pamuk'un evleri/apartmanları pek çok yönüyle gotik edebiyatın şatolarını /konaklarını andırır. Batı kültüründeki şato motifinin yerini Türk kültüründe konak ögesi alır. Orta Çağ'ın eski şatolarının şehirdeki karşılığı veya versiyonu denebilecek konakvari bir aile apartmanında yaşamış olan Pamuk, ıssız koridorlar ve ışığı az salonlarda büyümeye mahkûm olmuştur.

Bilindiği gibi, insan şahsiyetinin üçte ikisi, iki ila altı yaşları arasında gelişir ve oluşur. Üçte birinin ise gençlik dönemlerinde temelleri atılır. Orhan Pamuk'un yirmi iki yaşına kadarki hatıralarını anlattığı *İstanbul Hatıralar ve Şehir* kitabından anlaşıldığı üzere, Pamuk'un şahsiyetinin gelişmesinde yaşadığı evlerin/apartmanların büyük bir rolü olmuştur. Huzursuz ve mutsuz insanların yaşadığı "gotik" evlerden birinde yetişmiş olan Orhan Pamuk'un bu eseri, yazarın kimliğini vermesi ve şahsiyetini anlatması bakımından dikkate değerdir.

Kaynakça

- Bayhan, A. A. (2010). Osmanlı döneminde batılılaşma sürecinin ortadoğu’ya ve afrika’ya yansımaları: mısır ve israil’den örnekler. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (19), 23-65.
- Buhara, O. (2008). *Emily Bronte’nin Wuthering Heights, Charlotte Bronte’nin Villette, Anne Bronte’nin The Tenant of Wildfell Hall romanlarında ‘gotik’ unsurların incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Doğan, Ü. (2008). Emily Bronte ve “uğultulu tepeler”, *Adıyaman üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, (1), 161-165.
- Doğan, Ş. (2019). Orhan Pamuk'un romanlarında kent algısı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Batman Üniversitesi.
- Erdoğan, S. K. & Birol, G. (2021). Cevdet bey ve oğulları romanında “ev” ve mekânsal aidiyet kavramı. *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (4), 1567-1580. DOI: 10.32709/akusosbil.905524
- Erol, V. & Terek Ünal, G. (2017). Dexter ve bates motel dizilerinde travma ve şiddetin sunumunun karşılaştırmalı analizi. *Kesit Akademi Dergisi*, (11), 457-475. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kesitakademi/issue/59833/864537>.
- Gezeroğlu, S. (2015). Nezihe meriç’in öykülerinde kronotop (zaman-uzam). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Görgülü, T. (2012). Türkiye’de “modernleşme” ve çok katlı konutlar. *Modernite ve Mimari içinde* (95-117). Esenler Şehir Düşünce Merkezi.
- İşlek, S. T. (2019). Guillermo del Toro’nun fantastik figürleri hangi türlerin sınırlarında gezer?. *Sekans sinema kültürü dergisi*, (e11), 101-127
- Kanter, B. (2020). Halide Edib’in romanlarında İstanbul’un geleneksel ve modern yüzü. *Uluslararası Türkçe edebiyat kültür eğitim (teke) dergisi*, 9 (3), 1033-1049.
- Kılıçkaya, D. (2016). Oğuz Atay’ın “unutulan” ve “korkuyu beklerken” adlı hikâyelerinde gotik unsurlar. *Çankırı karatekin üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 7(1): 685-696.
- Kılıçkaya, D. (2022). İki abdullah’ın oynadığı köşe kapmacada veyahut alicengiz oyununda edgar allan poe izleri. *Fikriyat sosyal bilimler araştırmaları dergisi*, 2 (1), 1-22.
- Kısmet, B. (2021). Tasarlanan ve algılanan tekinsizlik kavramının mimarlıkta boşluk ve ışık üzerinden ölçülmesi. *Journal of computational design*, 2(1), 189-216.
- Koçsoy, F. G. (2010). Shirley Jackson’ın hill house’un büyüü adlı romanında gotik mekân ve anne-kız ilişkileri. *Fırat üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 20(2), 91-104.

- Morkoç, H. (2021). *Charles Nodier ve fantastik evreni* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özakın, D. (2018). Rus edebiyatında gotik estetiğin temel kavramları olarak yüce (sublime) ve tekinsiz (unheimlich). *ulakbilge*, 6 (25), 687-701.
- Özgör, C. O. (2017). *Kara romantizm, düşsel imgeler ve kâbus resimleri* [Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Özgör, C.O. (2018). Güzel sanatlardan popüler kültüre, metinlerarası ve transmedya bağlamında silent hill video oyunu. *ulakbilge*, 6 (27), 967-979.
- Özgör, C. O. (2020). Batıl inançların korku sinemasındaki yansımaları. *Sinefilozofi*, 5(9), 504-520.
- Pamuk, O. (1983). Orhan Kemal roman ödülü'nü kazanan Orhan Pamuk: yazmak, bir yaşama biçimidir. *Milliyet Aktüalite*. 17 Ocak 2022 tarihinde, <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/166400/001520124006.pdf?sequence=3> adresinden erişildi.
- Pamuk, O. (2021). *İstanbul hatıralar ve şehir*. İstanbul: YKY.
- Şimşek, F. B. (2019). *Bireysel tarihin kronotopu olarak kent ve kent unsurları: demir özlü örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Yavuz, M. Ertuğ; Geçikli, K. (2008). Gotik romanda aydınlanma karşıtlığı. *Cumhuriyet üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 32(1),171-188.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Halkevleri ve Ülkü Dergisi'nin Türk Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Yaşamındaki Yeri

The Place of People's Houses and Ülkü Journal in Turkish Political, Social and Cultural Life

Mustafa Albayrak*

Özet

Halkevleri, İkinci Meşrutiyet döneminde 1908 yılında açılan Türk Ocakları'nın, 1932'de kapatılmasının hemen ardından, Türk Devrimi'nin kurumlaşma evresinde, aynı yıl kurulmuştur. Bu kurumlar, Türk Devrimi'nin amacını, ilkelerini, düşünsel yapısını gençliğe tanıtmak, içselleştirilmesini sağlamak ve toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel yaşam düzeyini yükseltmek için önemli bir işlevi yerine getirmesi amacıyla kurulmuştur. Halkevleri'nin Ankara'da bulunun Genel Merkezi'nin yayınlamaya başladığı derginin adı da özenle seçilmiş ve bu ad ÜLKÜ olarak ilan edilmiştir. ÜLKÜ, en üst düzeydeki bilim insanlarından halkın en alt düzeydeki yurttaşlarına kadar herkesin yazabildiği ve yararlanabildiği bir yayın organı olarak uzun yıllar yukarıdaki amaçlara hizmet etmiş, 1950 yılına gelindiği zaman sayıları 487'ye ulaşmıştı. Halkevleri, Demokrat Parti iktidarını ikinci yılında 1951'de kapatılarak mallarına el konulmuş ve bu mallar hazineye devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Halkevleri, Halkçılık, Cumhuriyet Halk Partisi, Kemalizm, Kadro Dergisi, Ülkü Dergisi.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr. Öğr.Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, malbayrak@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9464-504X.

Atıf/Citation: Albayrak, M. (2023). Halkevleri ve Ülkü Dergisi'nin Türk Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Yaşamındaki Yeri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 17-36.

Abstract

Community Centers were established in the same year, during the institutionalization phase of the Turkish Revolution, right after the Turkish Hearths, which were opened in 1908 during the Second Constitutional Era, were closed in 1932. These institutions were established in order to introduce the purpose, principles and intellectual structure of the Turkish Revolution to the youth, to ensure their internalization and to fulfill an important function in order to raise the political, economic and cultural life level of the society. The name of the journal, which was started to be published by the Headquarters of the People's Houses in Ankara, was carefully chosen and this name was announced as ÜLKÜ. ÜLKÜ served the above purposes for many years as a publication that everyone, from the top scientists to the lowest level citizens of the public, could write and benefit from, and by 1950 their number had reached 487. People's Houses were closed in 1951, in the second year of the Democratic Party's rule, and their properties were confiscated and these properties were transferred to the treasury.

Keywords: Atatürk, Community Centers, Populism, Republican People's Party, Kemalism, Kadro Magazine, Ülkü Magazine.

Giriş

Türk Kurtuluş Savaşı'nın büyük bir zaferle sonuçlanmasının ardından, Türk Devriminin kurumlaşma aşamasına geçilmiş ve doğrultuda olmak üzere, 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştı. 13 Ekim 1923'te Ankara Başkent olurken, 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edilmiş, 9 Eylül'de Halk Fırkası kurulmuş; 3 Mart 1924 tarihinde ise eğitim ve öğretim birliğini (Tevhid-i Tedrisat) sağlayan yasanın yanı sıra; Halifelik, Dinişleri ve Vakıflar (Şer'iyye ve Evkâf) ile Genelkurmay (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye) Bakanlıkları kaldırılarak, aynı yıl 20 Nisan'da kuvvetler birliğine dayanan yeni bir Anayasa yapılmıştı. Yine aynı yıl içinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla çok partili bir deneme yapılmışsa da bu girişim, özellikle Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı olumsuzluklar yüzünden kısa sürmüştü. 1925 yılından itibaren de dinsel hukuk sistemine son verilerek, bütünüyle lâik anlamda yeni bir hukuk düzeni benimsenirken, dinsel nitelikli mahkemelere son verilmiş, Tekke Türbe ve Zaviyeler ile Medreseler kapatılmış, 1926 yılında ise İsviçre temelli Türk Medeni Kanunu ile önemli bir hukuksal yeniliğe daha imza atılmıştı.

Bütün bunların yanı sıra; Cumhuriyet yönetimi 1928 yılında Anayasa'dan laikliğe aykırı maddeleri çıkararak, lâik bir düzeni benimsediği kanıtlamış, yine aynı yıl içinde Arap alfabesi yerine, yeni Türk alfabesi uygulamaya konularak, Millet Mektepleri ile etkin bir eğitim seferberliği başlatılmıştı.

1930'lu yılların başından itibaren çok partili bir sistemin kuruluşu konusu bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün ısrarları sonucunda gündeme getirilmiş ve 12 Ağustos 1930'da Ali Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, ancak bu siyasi partinin yaşamı da yalnızca dört ay sürmüş, bu defa adı geçen partiyi kurucuları kapatmayı uygun görmüşlerdi. Bu tarihten bir yıl sonra da kadınlara yerel seçimlere katılma hakkı tanınmış ve bu uygulaması ile genç Cumhuriyet yönetimi, demokrasi konusundaki ısrarını bir defa daha kanıtlamaya çalışmıştı.

Ancak SCF'nin kapanmasının hemen ardından patlak veren Menemen Olayı, Atatürk'ün, Türk Devriminin geleceği konusundaki kaygılarında ne denli haklı olduğunu ortaya koymuştu. Başka bir anlatımla, Devrimin dimağlara yerleştirilmesi için zamana ve toplumun eğitilmesine gereksinim olduğu ortaya çıkmıştı. Bu gereksinimin de Halkevleri'nin açılmasında ve onun en önemli bir yayın organı olan Ülkü Dergisi'nin çıkarılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan 1930 yılı ekonomik açıdan da Cumhuriyet hükümetinin Devletçilik anlayışında karar verdiği bir yıl olacaktı. Çünkü, SCF denemesi, halkın ekonomik anlamda

yoksul bir durumda olduğunu ortaya koymuş ve yalnızca siyasal anlamda yapılan yeniliklerle Türk Devrimi'nin korunamayacağı gerçeği anlaşılmıştı. Bu konuda gerekli önlemler alınmaz ise yani Devrim ekonomik önlemler ile desteklenmezse, ileride daha büyük toplumsal patlamalar ortaya çıkabilirdi. 1927 yılında ulusal bir sanayi ve ticaret burjuvazisi yaratmak amacıyla çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ise tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bundan çıkarılan sonuç, artık Türkiye'nin devlet eliyle, yani devletçilik ile sanayileştirilmesi ve kalkındırılması idi.

1931 yılında gerçekleştirilen bir başka önemli gelişme ise Kemalizm'in temel felsefesini oluşturan; Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık ilkelerinin Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nin Programı'na konulmuş olmasıdır. Bu temel ilkelerin sözlü ve yazılı biçimde geniş halk kesimlerine iletilebilmesi ve anlatılabilmesi için yaygın ve etkin bir örgütlenmeye gereksinim vardı. Bu anlayış da Halkevleri düşüncesi ve onun yayın organı olan *Ülkü Dergisi*'nin çıkarılmasında etkili olmuştur.

1932 yılında din dilinin Türkçeleştirilmesi amacı doğrultusunda, Ezan ve Kur'an-ı Kerim'in de Türkçe okutulmaya başlandığını, Türk dilini ve tarihini araştırmak amacıyla, Türk Dil Kurumu (1932) ve Türk Tarih Kurumu (1931) adlarıyla iki önemli akademik araştırma kurumunun kurulduğunu anlamaktayız. Bu değişiklik ve gelişmeler de Türk ulusal kimliğinin oluşturulmasında önemli aşamalar olarak kabul edilebilir. Çünkü, dilin de içinde yer aldığı kültür, bir milletin ulusal kimliğini oluşturuyordu. Bu açıdan sözü edilen kurumların ve değişikliklerin Türk kültür yaşamında önemli bir yeri vardır. Türkçe'nin özleştirilmesi için yapılan çalışmaların tamamına yakın bölümü "*Ülkü Dergisi*" ile bütün Türk ulusuna duyurulacak, böylelikle sözü geçen dergi önemli bir işlevi yerine getirecekti. Din dilinin Türkçeleştirilmesi ile de Batılı gelişmiş toplumların yüzyıllar öncesinde Reformla yaptıkları düzenlemeleri, ilk defa olarak bir Müslüman toplumun kendi dili ile gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerin anlaşılabilmesi için okur-yazar düzeyinin yükseltilmesi zorunluluğu daha önce bilindiği için, 1928 yılında açılan Millet Mektepleri ile de yurt çapında büyük bir eğitim seferberliği düzenlenmiş, okur-yazar oranı 1934 yılına geldiğinde %20'yi bulmuştu (Albayrak, 1995: 482).

Kısaca söylemek gerekirse Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından hiç vakit geçirmeksizin, Türk Devrimi'nin kurumlaşma aşamasını hızlandırmış ve yaklaşık on iki yıl içinde, büyük dönüşümleri yaşama geçirmişti. Atatürk'e göre bu yenilikler "*halk için, halk adına*" yapılmıştı. Bütün bu değişikliklerden sonra artık sıra, Türk Devrimi'nin düşünsel

yapısının ve bir ölçüde de olsa kuramsal anlamının Türk halkına benimsettirilmesine gelmişti. Bu iş nasıl yapılabilirdi?

O zamana kadar önemli bir işleve sahip olan ve İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan Türk Ocakları, Türkiye’de en yaygın durumda olan kültür kurumları konumundaydı. Bu işin yapılması konusunda Türk Ocakları’ndan yararlanılabildi. Ancak adı geçen kurumlar, İttihat ve Terakki yönetimini ve Osmanlının son döneminde artık tarihe karışmış bulunan Türkçülük akımını çağrıştırmakta idi. Tarihsel süreç içinde işlevini yitirmiş olan bu kurum ve düşünceler, yeni Cumhuriyet ve onun yeniden yapılanma anlayışına uygun düşmüyordu. Öte yandan Atatürk, İttihatçı anlamda bir Türkçülük düşüncesine de hiçbir zaman sıcak bakmamıştı. Bu nedenlerle, yeni Cumhuriyetin temel niteliklerine uygun, eski düzeni ve kurumları anımsatmayan ve Kemalizm’i geniş halk kesimlerine anlatacak etkin bir kurumsal örgütlenmeye gerek duyulmuştur. Bu amaca uygun olarak da Türk Ocakları kaldırılarak yerine, “Halkevleri” adı ile yeni bir kurumlaşmaya gidilmiştir.

Şimdi de Atatürk’ün bu kurumun adını neden Halkevleri olarak adlandırdığı sorusunu kısaca yanıtlamakta yarar vardır. Mustafa Kemal Atatürk daha Türk Kurtuluş Savaşı’nın başından itibaren Halkçılık anlayışını ön plana çıkarmış ve TBMM’nin açılışından beş ay bile geçmeden, 13 Eylül 1920 tarihinde, bu Meclise “Halkçılık Programı” adı altında 316 madden oluşan geniş bir program sunmuştu (Arar, 1963). Bu programda Atatürk’ün Halkçılık anlayışının temellerini bulabilmek olasıdır. Ayrıca bu program, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasi’nin de temelini oluşturmuştu (Tanilli, 1976: 63). Buna ek olarak Atatürk, 1920’li yıllarda sürekli olarak yeni kurulmakta olan siyasal düzeni bir “Halk Yönetimi” olarak, hükümeti de “Halk Hükümeti” olarak tanımlamıştı. Örneğin; 1 Aralık 1921 tarihinde TBMM’nde kendisine sorulan bir soru nedeniyle yaptığı açıklamasında;

“Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir...fakat millî hâkimiyeti, millî iradeyi yegâne tecelli ettiren hükümettir. Bu mahiyette bir hükümettir. İlm-i içtimâ açısından (Sosyoloji noktasından) bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse,” Halk Hükümeti” deriz.

Efendiler! Halkçılık, nizam-ı içtimaisini (sosyal düzenini) sây’ine (emeğine), hukukuna istinad ettirmek (dayandırmak) isteyen bir mesleki içtimaîdir (doktrindir)” (Atatürk, SD I, 1961: 196). diyerek Halkçılığın ve halk hükümetinin hangi anlama geldiğini açıklamıştı.

Atatürk, Halkçılık konusundaki görüşlerini her fırsatta gündeme getirmekle kalmamış, fakat aynı zamanda, bu düşüncelerini savunmak ve gerçekleştirmek amacıyla, 9 Eylül 1923 tarihinde kurduğu siyasi partiye de “Halk Fırkası” adını vermişti (Özbudun, 1986: 56).

Atatürk'e göre, Halk Fırkası, toplumdaki bütün kesimlerinin çıkarlarını korumayı ve böylelikle toplumsal birliği sağlamayı amaçlamıştı. Bu partinin temel ilkeleri arasında yer alan Halkçılık ilkesinin amacı; siyasal ve hukuksal eşitliği sağlamak, sınıf ayrıcalıklarını kaldırmak olarak gösterilmişti (Özbudun, 1986: 57). Başka bir deyişle söylemek gerekirse Halkçılık ile Türk toplumunda siyasal anlamda demokrasinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Atatürk'e göre, Türkiye'deki sınıflar arasındaki ayrım, Batı'da olduğu gibi çok derin değildi ve bu farklılaşmalar, Halkçılık ilkesi doğrultusunda izlenecek bir politika ile ortadan kaldırılabilir, çalışma grupları arasında sosyal bir denge oluşturulabilirdi (Özbudun, 1986: 56-57).

1930 yılına gelindiği zaman ise dünyada büyük bir ekonomik bunalım yaşanmakta idi. Bu bunalımın etkileri sınırlı ölçülerde de olsa, Türkiye'de de görülmekte idi. Başbakan İsmet Paşa Hükümeti, ekonomik sorunlara çözüm getiremediği gerekçesiyle sert eleştirilerle karşı karşıya kalmış, bu eleştirilerin bir bölümü de eski Başbakan ve Atatürk'ün yakın arkadaşı olup, o sıralarda da Paris Büyükelçiliği görevinden yeni dönen Ali Fethi (Okyar)'dan gelmişti (Albayrak, 1999: 122). Bu ekonomik krizin yarattığı sıkıntılar ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içinde bazı milletvekillerinin siyasal nüfuzlarını kötüye kullandıkları yolundaki iddialar, Atatürk'ün bu arkadaşına bir muhalefet partisi kurduğunu konusundaki ısrarları, 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşunda etkili olmuştur (Albayrak, 1999: 121-122).

Atatürk, yakın arkadaşı Fethi Bey'e kurduğunu bu partiye önemli katkılarda bulunurken; Serbest Cumhuriyet Partisi (SCF)'nin liberal ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın solunda yer almasını, laiklik ilkesini benimsemesini öngörmüştür (Okyar, 1978: 16). Ayrıca bu partinin programında özel girişimi ön plana çıkaran 5. maddesine de bir ek yaparak, "kişilerin gücünün yetmediği işlerde devletin doğrudan girişimde bulunması" yolunda bir ek yapmakla kalmamış, programın 11 maddesini de bizzat kendisi belirlemiştir. SCF Programının 11. maddesine göre, "*siyasi hakların Türk kadınına verilmesi*" öngörülmekteydi (Okyar, 1978: 56-59). Atatürk, kız kardeşi Makbule (Atadan)'ı yeni kurulan partiye üye yazdırmakla kalmamış (Okyar, 1978: 41), yakın arkadaşı olan güvendiği bazı CHF'li milletvekillerinin de bu partiye geçmelerini, böylelikle SCF'nin TBMM'nde temsil edilmesini sağlamıştır (Yetkin, 1982: 56). Ekonomik ve siyasal anlamda liberal bir parti olarak ortaya çıkan SCF, özellikle Batı Anadolu'da büyük gelişme göstermiş, 1930 yılında yapılan tek dereceli belediye seçimlerinde 502 seçim bölgesinden 31'inde seçimi kazanmayı başarmıştır (Yetkin, 1982: 191). Seçimlerden sonra Parti Genel Başkanı Fethi Bey'in, CHF'li İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında bir gensoru önergesi vermesi, Mecliste sert eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Belediye

seçimleri öncesinde de bu partinin İzmir mitingine büyük bir katılım olmuş ve mitingde çıkan olaylarda bazı kişiler Başbakan İsmet Paşa'ya hakaretler yağdırmış, şapka başta olmak üzere bazı yeniliklere olan tepkilerini açıkça ortaya koymuşlardı (İnönü, 1987: 227-228). Miting sonrasında Fethi Bey ile bir görüşme yapan Cumhurbaşkanı Atatürk, gelişen olaylar karşısında CHF Genel Başkanı olarak daha önce tarafsız davranacağı yolundaki sözünün artık geçerli olamayacağını ve partisinin genel başkanı gibi hareket edeceğini açıklamış, bunun üzerine de Fethi Bey partilerinin “*siyasi sahada kendisiyle (Atatürk ile) karşı karşıya gelemeyeceğini*” söylemiştir (Okyar, 1990: 522-523). Bu gelişme üzerine SCF Genel Başkanı Fethi Okyar ile Parti Genel Sekreteri Nuri Conker, 16 Kasım 1930 tarihinde, İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe ile başvurarak, partilerini kapattıklarını duyurmuşlar (Okyar, 1978: 83), böylelikle Cumhuriyet tarihindeki ikinci çok partili deneme de amacına ulaşmadan son bulmuştur.

Bu başarısız denemeden Atatürk'ün çıkardığı sonuç, Devrim ile toplumun halkın çıkarına olmak üzere çok sayıda yenilikler yapılmıştı ancak, bu yeniliklerin halk tarafından yeteri kadar benimsenmediği, özellikle ekonomik uygulamaların yetersiz kaldığı ve bu konuda önemli adımların atılmasının zorunlu olduğu yolundaydı. Bunun en açık kanıtı da CHF'nin, ekonomik bağlamda 1931 yılından itibaren hızla devletçiliğe geçmiş olmasıdır. Siyasi olarak da Kemalizm'in düşünsel yapısını halka daha iyi anlatabilecek, siyasi kültürü yaygınlaştıracak, partiye sadık bireyler yetiştirecek, eğitimli, aydın bir kuşağın yetiştirilmesi geçeceğinin anlaşılması olmuştur. Kurulması planlanan bu örgüt CHF'nin bir gençlik örgütü gibi çalışacak ve gelecekte partinin temelini oluşturacak, Türk Devrimine bağlı bireyler yetiştirecekti. Bu gerçekleştirilemezse, Türk Devrimi ve siyasi rejim tehlikeye girebilirdi. İşte bu kaygı ve anlayış Halkevleri'nin kuruluşu düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Halkevleri kurulmadan önce; İkinci Meşrutiyet dönemi ürünü olan ve yeni geliştirilen Türk Tarih Tezi'ne aykırı bir kültür politikası izleyen Türk Ocakları'nın 10 Nisan 1931 tarihinde yapılan son kurultayında kapatılarak (Ertan, 1994: 14), mallarının CHF'ye devredilmesi uygun görülmüştür (Yetkin, 1983: 52). 19 Şubat 1932 tarihinde ise Ankara'da Türk Ocağı binasında, 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHF Kurultay'ı kararına uygun olarak, Halkevleri'nin açılmasına karar verilmiştir (Turan, 1996: 85).

Halkevleri'nin amacı; Halkevleri Talimatnamesinde şöyle açıklanmıştır,

“Fırkamız, rehberliğiyle kurtardığı vatani, siyasi, içtimaî ve iktisadî derin ve sağlam temeller üzerinde yükseltmek karar ve azmindedir...Cumhuriyet ve İnkılâp esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere hâkim ve mukaddes iman şartları halinde perçinlemek vazife ve mecburiyeti karşısındayız...”

Milletlerin hayat yolunda yürüyüş kudreti ve sürati sarfedilen terbiye ve irşat emeğiyle mütenasip ve müte vazidir. Fırkamızın program temelleri; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devletçilik, Halkçılık, Laiklik ve İnkılâpçılıktır. Programımızı ana temel ve prensiplerin hakimiyeti ve ebedileşmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşların yetiştirilmesini, millî seciyenin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkmasını, güzel sanatların yükseltilmesini, millî kültürün ilmî hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tesbit ve irşat eder. Bu esas ve vasıtaların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yılları cesur, atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirmeyi, medeniyet sahasında Türk'ün tabii meziyet ve kabiliyetleriyle mütenasip şerefli mevkiini tekrar almasını istihdaf (hedefler) eyler. Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak mefkûreci(ülkücü) vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır.” (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 3-5).

Kısaca söylemek gerekirse, yukarıdaki tanımlamadan da anlaşılacağı gibi, Halkevleri'nin amacı;

“Türk Devrimi'nin bütün ilkelerini bütün ruhlara ve fikirlere egemen ve kutsal bir iman şartları halinde perçinleyecek, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temeli olan altı ilkenin egemen olmasını ve sonsuzlaştırılmasını, millî karakterin, Türk tarihinin, güzel sanatların, millî kültürün ve bilimsel çalışmaların güçlendirilmesini sağlayacak “ÜLKÜCÜ” yurttaşların” yetiştirilmesi idi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 5).

Bu çalışmada konumuzu oluşturan “ÜLKÜ DERGİSİ” nin de bu adı almasında, yukarıda verilen tanımın etkili olduğu söylenebilir. Çünkü, ÜLKÜ, kısa, kulağa hoş gelmekle kalmayıp, aynı zamanda, *insanı umut içinde yaşatan, ruhunu güçlü tutan, her vakit erişilemeyen yüce dilek, mefkûre, ideal*“(Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1982: 822) anlamına geldiği için, amacı iyi anlatan, daha da ötesi öz Türkçe bir sözcüktü. Bu beklentiyi M. Kemal (Atatürk) Ülkü Dergisi'nin Birinci sayısına imzaladığı anı fotoğrafında şöyle dile getirecekti;

“Ülkü'den öz ülkümüzü yayma yolunda kutlu verimler beklerim.” (Ülkü, 1933: 2).

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep (Peker) de Ülkü'nün ilk sayısında yazdığı “Ülkü Neden Çıkıyor” başlıklı yazısında, “*Bu derginin, büyük davaya inananların, buna Türk Cemiyetini inandırmak, toplu ve heyecanlı bir millet kütlesi yaratmak ...*” amacıyla çıktığını (Ülkü, 1, Şubat 1933) yazmıştı.

Kısaca söylemek gerekirse, Ülkü Dergisi bu siyasi, kültürel, ekonomik koşullarda ve sözü edilen nedenlerden dolayı, büyük beklentilerle yayın hayatına başlamıştır.

2. ÜLKÜ DERGİSİ'ndeki Yazıların Temel Konuları:

Birinci bölümde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, Ülkü Dergisi'nin yayın politikasının temel amacı; Türk toplumunun, Türk Devrimi ve onun temelini oluşturan Kemalizm (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Lâiklik, Devletçilik ve Devrimcilik) konusunda bilinçlendirilmesi ve aydınlatılmasıdır. Başka bir deyişle, Kemalizm'in öngördüğü resmî ideolojinin halka benimsettirilmesidir. Böylelikle halka yapılan yeniliklerin benimsetilmesi ile siyasi rejime daha çok bağlanması amaçlanmıştır. Bu bakımdan Halkevleri'nin, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir gençlik örgütü olduğu, Ülkü Dergisi'ni de bu örgütün yayın organı olduğu gerçeği gözden uzak tutulamaz. Bunun içindir ki, Halkevleri gençler açısından yalnızca siyasi eğitimin verildiği kurumlar olarak tasarlanmamış, fakat aynı zamanda kültür, eğitim, spor, eğlence, görsel sanatları geliştirme ve tanıtma merkezleri olarak yapılandırılmıştır. Bu amaçlara hizmet etmesi öngörülen Halkevleri'ndeki çalışmalar dokuz şubeye ayrılmıştı. Bu şubeler sırasıyla;

1. Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi,
2. Güzel Sanatlar,
3. Temsil (tiyatro, piyes) “
4. Spor,
5. İçtimaî (sosyal) Yardım “
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar “
7. Kütüphane ve Yayın
8. Köycüler “
9. Müze ve Sergi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 6).

Halkevleri'nin yayın organı olan Ülkü Dergisi'nin de yukarıdaki bu dokuz alanda yapılan çalışmaları ve araştırmaları konu aldığını anlaşılmaktadır. Ülkü Dergisi'nde bu konuların yanı sıra; felsefe alanında, tarım teknikleri konusunda ve halkın toplumsal ve ekonomik yaşamına katkısı olacak öteki alanlarda da önemli yazıların çıktığı görülmektedir. Bu yazılarda öz Türkçe'ye önem verilmesine, cümlelerin anlaşılır ve kısa olmasına özen gösterilmesi istenmekteydi. Ülkü Dergisi'ndeki yazı konuları ve taşınması gereken nitelikleri şöyle sıralanmıştı;

“Edebiyat ve dil alanında; şiir, hikâye, roman, tasvir ve eleştiri dalında, Türkçe ya da başka dillerden çevrilmiş eserler. Özellikle millet ve vatan sevgisini, inkılâpçılık heyecanını kuvvetlendirecek eserler. Türk tarihinin büyük alanlarını yaşatan, Millî Mücadele'nin kahramanlarını anlatan, memleketin büyük şehirlerini kasabalarını anlatan, köylerin tabii

güzelliklerini tasvir ederek ayrı ayrı her köşesini tanıtan ve taassubun batıl inançların çirkinliklerini ve gülünçlüklerini ortaya koyan ahlâk yüksekliğini her sahada güzel örneklerle gösteren, halkçılık sevgisini aşıl原因 ve ruhları o büyük yola yönelten yazılar.

Aynı zamanda Halkevleri'nde temsil olunabilecek sahne eserleri.

Dili sadeleştirme, özleştirme yolunda denemeler, düşünceler.

Güzel sanatlar (Müzik, resim, heykeli, mimarlık). Halk müziğini derleme yollarını gösteren yazılar. Eski ve yeni halk müziğinden örnekler. Resim, heykel tarihi hakkında yazılar.

Tarih; Dünya tarihinde Türklerin önemini gösteren incelemeler. Türk tarihi konusundaki incelemeler, tercümeleler, derlemeler.

Felsefe; Devlet ve millet felsefeleri hakkında incelemeler.

Vatandaşlık hakkında haklarına, görev ve yetkilerine ait yazılar.

Yeni kanunların önemine ve halk yaşantısına ait, gelenek göreneklerine ait yazılar.

Ekonomi ve ziraat, ekonomik yapımız ve devletçiliğın hedeflerini gösteren yazılar.

Sanayinin durumu ve gelişmesine ait yazılar.

Şehir ekonomisi ve köy ekonomisi, ziraat ve kooperatifçiliğe ait yazılar.

Halkı eğitmek, askerlik, kadın hareketleri, fen bilgisi, tabiat bilgisi hakkında bilgi verici yazılar.

Spor, oyun ve eğlence, Türkler için sporun önemini anlatan, eski Türk sporları, yeni sporlar hakkında yazılar.

Köycülük, köycülüğün önemi, köylerden şehre göçün zararları hakkında yazılar.

Bibliyografi; Türk dilinde çıkan bütün eserleri tanıttacak Halkevleri haberleri, raporları, dünyadan haberler.” (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 10-21)

3. ÜLKÜ DERGİSİ'nin Yayın Politikası ve İktidar Karşısındaki Tutumu

Ülkü Dergisi'nin yazı politikası resmî ideoloji olarak benimsenen Kemalizm= Atatürkçü Düşünce ile tam bir paralellik göstermektedir. Hatta zaman zaman Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü, öteki Bakanların ve rejimin düşünsel yapısını oluşturmakta katkıları olan bilim adamlarıyla, CHF ileri gelenlerinin yazılarının da Ülkü'de yayımlandığı dikkate alınacak olursa, bu durum kendiliğinden anlaşılabilir. Bu nedenle siyasi iktidarla derginin aykırı bir yanı bulunmamakta, daha doğru deyimle söylemek gerekirse Ülkü, resmî ideolojinin oluşturulmasına katkıda bulunmakla yetinmemekte, aynı zamanda bu ideolojinin sözcülüğünü ve savunuculuğunu da yapmaktadır. Derginin resmî ideolojiye ve ulusal kültüre katkıda bulunan kişi ve kuruluşların reklamlarını parasız yayımlaması da bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

1930'lu yıllarda artık resmî ideoloji olan Kemalizm ile yapılan yenilikler büyük ölçüde tamamlanmış ve sıra bu ideolojinin kuramsal alt yapısının oluşturulmasına gelmişti. Hatta bu konuda ilk girişim, Kemalizm'in daha radikal bir yorumunu yapan ve Ülkü Dergisi'nden önce yayım hayatına atılan ve Kadrocular diye adlandırılan bir avuç aydından gelmişti. Bütünüyle Atatürk'ün dolayısıyla CHF'nin düşüncelerini tam olarak yansıtmayan bu hareket ve yayın organı olan Kadro Dergisi, bir ölçüde de olsa henüz oluşturulmayan resmî ideolojinin üstlenmesi gereken misyonu üstlenmeye aday olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu gelişme, Kemalizm'in de kendi düşünce yapısını bir an önce oluşturması ve topluma benimsettirmesi konusunda adeta bir uyarı olmuştur. Halkevleri ve Ülkü Dergisi'nin aynı yıllarda ortaya çıkması, bir rastlantı sayılamaz. Daha açık bir dille söylemek gerekirse, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in "Devrim'in ideolojisini" doğrudan doğruya partiye bağlı bir yayın organı olan Ülkü'de oluşturmaya başlaması (Akşin, 1994-1995: 4-5) da bu gelişmelerin gözle görülür başka bir yanı olarak söylenebilir. Kadro Dergisi'nin Kemalizm'in düşünsel alt yapısının oluşturulmaya çalışıldığı bir süreçte daha çok sosyalizm akımının etkisinde kalan genç aydınlardan Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından çıkarılması gündeme getirilmişti. Bu girişimi CHF milletvekili ve yazar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) CHP Parti Genel Sekreteri Recep Peker'e açtığı zaman, Peker bu işe pek sıcak bakmamış, Karaosmanoğlu'na dönerek; "Ne işe yarayacak sanki bu dergi?" ye sormuş;

Yakup Kadri Bey'in; "Kadro demek, bir partinin fikir kadrosu, öncü kadrosudur." yanıtını alınca da; "Bu vazife bizimdir, ben sana veremem" diyerek, itiraz etmiş ve gerekli izni vermemiş, ancak Yakup Kadri gerekli izni Mustafa Kemal (Atatürk)'den almayı başarmıştı (Uyar, 1997,182). Genç aydınların girişim ve düşüncelerine büyük önem veren Cumhurbaşkanı Atatürk, "Kadro'nun Türk milletine hâs meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu" ifade ederek, bu girişimi desteklediğini belirtirmiş ve "Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyetler temenni ederim." (Kadro I, 1932: 9) diyerek, gençleri yüreklendirmişti.

Kadroculara göre: "Türk Devrimi, Dünya tarihi içinde o güne kadar eşi görülmemiş, müstesna bir yer kaplayan bir devrimdi." Bu devrim klasik devrimler gibi sınıfsal bir çelişkinin ürünü olmayıp, "sömürge ya da yarı sömürge durumundaki yoksul ülkeler arasındaki bir çelişkinin ürünü" idi (Boratav, 1974: 207). Kadroculara göre,

"Kemalizm ne sosyalizm ve ne de kapitalizme yönelecek" bu sistem "millî bir nitelik taşıyacak; kendi iç bünyesindeki sınıf çelişkilerine, kavgalarına yer vermeyecekti. Esasen sınıf

farkları çok derin olamayan bir toplumsal yapıda sınıfların nispi durumları donmuş olarak kalacak; bunların birbirleri aleyhine gelişmelerine imkân tanınmayacaktı..." (Boratav, 1974: 208).

Yine Kadroculara göre, "*Kemalizm; Komünist, Faşist, Liberal dünya görüşlerinden apayrı bir şekilde sistemleştirilerek*" (Tör, 1980: 13-14) kendisine özgün nitelikleri ortaya konmalıydı. Kadrocuların sınıfsal yaklaşımlarının, büyük ölçüde Atatürk'ün sınıf yaklaşımı ve bakış açısı ile uyum içinde olduğu söylenebilir.

Öte yandan Ülkü Dergisi yayınlanmaya başladıktan hemen sonra CHF Genel Sekreterliği, parti örgütüne 9 Mart 1933 tarihinde gönderdiği yazıda;

"Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi İdare Heyeti kararı ile Ankara'da Ülkü adlı bir kültür mecmuası neşrine başlamıştır. Mecmua, Cumhuriyet Halk Fırkası prensiplerine uymayan ve bu prensiplerin aksini yaymak maksadı ile yazılan yazıları almayacaktır." Ülkü" bu esas içinde memleketin bütün, yazan okuyan ve düşünenleri arasında fikir ve heyecan bağı olacaktır." (Uyar, 1997: 184-185) denilmekte idi.

Bu yazı da Ülkü'nün yayın politikasını açıkça ortaya koymak bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Kemalist ideoloji veya Atatürkçülük olarak bilinen düşünce sisteminin, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan katı dogmatik düşüncelerden ayrılan en önemli yanlarından biri, bu düşünce sisteminin daha esnek olması, yani toplumsal gelişmeleri kabul ederek, değişen koşullara göre toplumun ve kurumların yenden yapılanmasını kabul etmesidir. Başka bir deyişle Kemalizm'de "*değişmeyen tek şey, değişimdir*" anlayışı temeldir. İsmet Giritli'nin deyişiyle;

"Kemalizm bir çağdaşlaşma –modernleşme-yenileşme-Batılılaşma ideolojisidir. Gerçekte Kemalizm, Niyazi Berkes'in doğru deyişiyle, iki yüz yıldan beri başlatılan modernleşme akımının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir. Bu nedenle, bu büyük ideolojiyi Batı'nın Monist ideolojilerinden birine sokmak mümkün değildir. Zira Kemalizm; Pragmatizm, Pozitivizm ve Realizmi de içeren bir Plüralizm'dir." (Giritli, 1981: 7).

Bizzat Türk Devrimi'nin Mimarı Atatürk de Kemalizm'in doğmalardan oluşmadığını ifade ederken şunları söylemişti;

"Ben mânevi miras olarak hiçbir nas-ı katı, hiçbir doğma hiçbir donmuş kalıplar v.s. bırakmıyorum. Benim mânevi mirasım ilim ve akıldır. Zaman süratle dönüyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirildiğini iddia etmek, aklın ve ilmin inkişafını inkâr etmek olur. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihfere üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse mânevi mirasçılarım olurlar." (Giritli, 1980: 13).

Kemalist ideolojinin temelini oluşturan ve yukarıdaki genel niteliklere sahip olan altı ilkenin ilk üçü; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Lâiklik CHF'nin 1927'de yapılan İkinci Büyük Kurultayı'nda parti programına alınmıştı (Tunçay, 1981: 382). Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri ise bu partinin 1931 yılındaki Üçüncü Büyük Kurultayı'nda, parti programına eklenmiştir (Tunçay, 1981: 448). 1935'teki Dördüncü Büyük Kurultay da ise bu ilkelerin en son tanımlarını yaparak (*Kamâlizm= Kemalizm*” adı ile parti programında yer almıştır (CHP ,1935: 77-78). Resmî ideolojinin siyasi örgütü durumunda olan CHF'nin programında yer alan bu altı ilke, 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'nın ikinci maddesinde de yer alarak “*Anayasal bir nitelik*” kazanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1937: 72).

Atatürk'ün bu ilkelerini doktriner bir anlayışla dogmatik biçimde kuramlaştırmayışının nedenlerinden birisi de O'nun “*Düşüncelerinin bazı tarihsel olaylara tepki oluşturmasına*”, ikincisi de “*Doktrin ve ideolojilere karşı ön yargılara sahip olmasına bağlanabilir.*” (Ertan, 1997: 7).

3.1. Ülkü'nün Ekonomik Konulardaki Temel Görüşleri:

Ülkü'nün ekonomik konulardaki görüşleri, devletin resmî ideolojisini yansıtan devletçilik olmuştur. 1931 yılında CHF'nin programına alınan devletçilik şöyle tanımlanmıştı; “Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete (bayındırlığa) erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmektedir.” (Afetinan, 1969: 49; Tunçay, 1981: 448).

Ancak bu ilke, 1935 yılında yapılan Dördüncü CHF Kurultayı'nda şöyle tanımlanacaktı; “Özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirmek için, genel ve yüksek asıgların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, Devleti fiiliğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır” (CHP, 1935: 78).

Bu iki tanım arasındaki en büyük farklılık, o yıllarda henüz kullanımı yaygınlaşmamış öz Türkçe sözcüklerin kullanılmasından ibarettir. İçerik açısından bu tanımlarda bir farklılık söz konusu değildir.

Bu konuda çıkan ve özellikle CHF ileri gelenlerini ve ideologlarının yazdıkları yazılarda; devletçilik uygulamasının nedenleri, devletçiliğin uygulamadaki şekli ve bu uygulamanın yararları üzerinde durularak, özellikle liberal politikalar eleştirilmekte idi. Liberalizme sert eleştiriler yöneltenlerin başında; CHF Genel Sekreteri Recep Peker ile

Ülkü'nün uzun süre imtiyaz sahipliğini üstlenen ve “Köycülük” politikasının mimarlarından olan Nusret Kemal Köymen'dir.

Yine liberalizme sert eleştiriler yöneltenler arasında yer alan Köymen'e göre,

“Liberal iktisat denen ticarete, ferdî kâr ve hürriyet rejimi, yaptığı hatalar uzun gidişte tabiat ve cemiyet kanunlarının silsilesi ile düzeltilse bile, medeniyet yolunda kaybedilen zaman ve birçok emeğin ve birikmiş servetin heba olması bakımından çok zıyanlıdır... Bu hakikatlerin birçok acı tecrübeden sonra anlaşılması olmalıdır ki, son senelerde bütün ileri memleketlerde plânlı ve devletçi iktisat görüşünü kuvvetlendirmiştir.” (Köymen, Ülkü, 3/13, 1934: 16).

Recep Peker ise liberalizmi eleştirmek konusunda çok daha da ileri giderek, liberalizmi;” insanlığın *bugünkü derterinin yüzde ellisinin bir nedeni olarak*” görmekte ve şu eleştiride bulunmakta idi;

“Liberal devlet tipi bir müddet sonra birçok bakımlardan tefessüh ediyor (çürüyor). Bu tipin bir devlet işlerini kurucu ve işletici kıymeti azalıp bozuluyor. Gerek liberal ekonomik hayattaki düzensizlikten gerek liberal devletin iç hayatındaki anarşik vaziyetten ve devlet işlerini yürütemeyecek derecede bozulmasından dolayı, liberal devlet tipi aleyhine yer yer reaksiyonlar husule geliyor...Ekonomik liberalizmin kâr ihtirası, işçiyi, müstehliki ve müstahsili ezmeyen bir ölçüde tutulsaydı, beşeriyetin bugünkü sınıf kavgalarının büyük bir kısmına mahal kalmazdı.” (Peker, 1984; Peker vd., 1997, 259).

Ülkü'nün önde gelen yazarlarından Aydoslu Sait de “*Milliyetçi ve Taazzuvcu (organlaşmış) İktisat*” başlıklı yazısında; Türkiye için devletçiliğin daha uygun bir ekonomik düzen olduğu nu savunarak, böyle “bir iktisat sisteminin daha verimli olacağını öne sürmekte, liberalizmi eleştirmekte; “*İktisadî sahada ferdiyetçiliğin tezahürü olan liberalizm, her gün gerilemektedir. Bu gerilemek değil, hatta umumi bir iflastır.*” (Aydoslu, Ülkü,1/4, Mayıs 1933: 279-282) şeklinde bir yorumda bulunmakta idi.

Necmeddin Sadık ise “*Buhranın Sebepleri ve Türkiye’de Devletçilik*” başlıklı

Yazısında;1929’da başlayan dünya ekonomik buhranının nedenleri üzerinde durduktan sonra, Türkiye’de uygulanan devletçilik hakkında şu yorumda bulunmaktaydı;

“Dünyanın gidişinde ve sıkıntısında âmil olan bu hadiselere bakarak, Türkiye’de endüstri kurarken bu yanlışlıklara düşmeyeceğiz. Bunun içindir ki, Türkiye’de büyük endüstri devletindir. Devlet, fabrikalarının kazancını şahsî sermayelere dağıtamaz, işçinin “satın alma” kabiliyetini azaltamaz, istihsalı memleketin kendi ihtiyacına göre düzeltir. Endüstri, şahsî sermaye elinde dünyanın başına bela oldu. Devletçi bir politika, Türkiye’yi ’u acı denemelerden koruyacaktır.” (Sadık, Ülkü, 5/30, Ağustos 1935: 401-402).

Türkiye’de devletçilik uygulamasını öven ve liberalizme sert eleştirilerde bulunan bu tür yazıların, Ülkü’nün birçok sayılarında görmek olasıdır. Bu yazılardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye’de 1930’lu yıllarda liberalizme olan güvensizlik doruk noktasına ulaşmış bulunuyordu.

3.2. Ülkü’nün Toplumsal ve Kültürel Konulardaki Temel Görüşleri:

Ülkü’nün toplumsal konulardaki yazılarında da dönemin resmî ideolojisinin esintilerini görmekteyiz. Bu ideolojiye uygun olarak Ülkü’nün toplumsal politikasının “*Halkçılık*” olduğu bilinen bir gerçektir. Zira, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın bir yan örgütü olarak kurulan Halkevleri’nin sahip olduğu konum, Ülkü’nün ne gibi bir sorumluluk ve görevle yükümlü olduğunu anlamak bakımından önemlidir.

Halkçılık ilkesi, 1930’lu yılların en çok üzerinde durulan ve önem verilen ilkelerin başında gelmiştir. Bu ilke Ülkü’de de sık sık üzerinde durulan ve açıklanan konulardan biri olmuştur. Çünkü, yukarıda da dile getirildiği gibi, o yılların Türkiye’inde CHF yönetimi bir sınıf çatışması oluşmasından derin bir endişe duymakta ve bunun önüne geçebilmek için, Halkçılık ve Devletçilik ilkelerini, büyük bir özenle uygulamakla bu sorunun üstesinden gelinebileceğine inanmakta idi. CHF Genel Sekreteri Recep Peker’in yukarıda dile getirilen kaygıları, bunun en açık kanıtı olarak gösterilebilir.

Halkçılık konusunda, Ülkü’nün önde gelen yazarı ve Türkiye’de “*Köycülük*” düşüncesinin kuramcısı olarak söyleyebileceğimiz Nusret Köymen, “*Halkçılık*” başlıklı yazısında; “*halk*” kavramından, Türkiye’de büyük çoğunluğu oluşturan kitleyi kastettiğini belirttikten sonra, görüşlerini aşağıdaki yaklaşımla açıkça ortaya koymuştu;

“...Halk dediğimiz zaman, beynelmilel bir sınıf aklımıza gelmez, Türkiye hudutları içinde yaşayan on yedi milyon insan arasından on beş milyon halis Türkü, bir milyon yüksek tabakaya, iki milyon aşağı tabakaya ayırırsak, on iki milyonluk büyük ekseriyeti gelir. Müşterek vasıfları iyice billûrlaştırabilmek için, bu on iki milyon halk içinden iki milyonunu da şehir halkına ayıralım. Bu suretle Türkiye’de halk dediğimiz zaman, kastettiğimiz şey on milyon Türk köylümüz oluyor.” (Kemal, Ülkü, 1/3, Nisan 1933: 185-190).

Aynı yazısında daha da ileri giden Köymen, Kemalizm’in altı ilkesi arasında en önemli ilkenin “*Halkçılık*” olduğunu vurgularken de “*Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik. Bu beş esası bir tekinde hûlasa etmek istiyorsak, üzerinde duracağımız kelime “Halkçılık” olacaktır.*” (Kemal, Ülkü, 1/3, Nisan 1933: 187) diyordu.

Köymen bu yazısında ilginç bir saptama yaparak, görüşlerini şöyle sürdürüyor ve bir de öngöründe bulunuyordu;

“Dünyanın gelecek idare şekli ne komünizm ne de faşizmdir. Bu iki rejim de dünyaya birçok yeni ve değerli görüşler kazandırmakla beraber, beşeriyete pahalıya mal olan iki büyük ve uzun tecrübe olarak tarihe karışıp gidecektir. Diğer taraftan Türkiye, ikisinden de ayrı, yepyeni bir rejimi sağlam adımlarla kurmaktadır; Halkçılık.” (Nusret Kemal, Ülkü, 1/3, Nisan 1933: 190).

Köycülük düşüncesinin Türkiye’deki kuramcısı ve 1930’lardaki en ateşli savunucusu olan Köymen, “*Köycülük Esasları*” başlıklı bir başka yazısında da bu düşüncenin amaçlarını açıklarken;

“Köycülüğün gayesi, iktisaden müstakil köylü aileler vücuda getirmek olmalıdır. Bir memleketin en büyük kuvvetini iktisaden müstakil köy aileleri teşkil edebilir. Bir köy ailesinin iktisaden müstakil olabilmesi için, evine, ev halkının yiyeceğini ve giyeceğini temin edecek toprak, hayvan ve vesaitte sahip olması lazımdır.” (Nusret Kemal, Ülkü, 4/20, Birinci Teşrin (Kasım) 1934: 145-153). görüşünü savunmakta idi.

Kısaca söylemek gerekirse, “*Halkçılık*” ilkesi ve “*Köycülük*” düşüncesi bu döneme damgasını vuran önemli iki görüş olarak Ülkü’de sık sık yer almış bu konuda incelemelere yer verilmiş ve geniş halk kesimlerine, siyasal rejimin halkın yanında olduğu konusunda bir mesaj verilmek istenmiştir.

Yine bu dönemde üzerinde durulan konulardan biri de lâik bir toplum yaratma çabaları olmuştur. Başka bir deyişle, CHF’nin programında yer alan ve uygulamada büyük bir özen gösterilen Lâiklik ilkesi, Menemen Olayı örneğinde görüldüğü gibi, karşı devrimci hareketler nedeniyle, sürekli olarak gündemde tutulmuş, halkın din konusunda aydınlatılmasına özel bir önem verilmiştir.

Ülkü’nün “*Lâiklik*” anlayışı da doğal olarak, CHF’ nin programına ve görüşlerine uygun bir çizgide seyretmiştir. Bu konuda Ülkü’de yayımlanan “*Lâyik Ne Demektir?*” başlıklı yazısında Necmeddin Sadık, şu görüşleri savunuyordu ki, bunlar bütünüyle CHF’nin programında yer alan “*Lâiklik*” tanımında da yer almıştı. Sadık’a göre,

“Lâik devlet her ferdi, kendi dininde, itikadında hür bırakan insan veya devlet demektir. Lâik olmayan insan veya devlet ise Allah ile kul arasına, din namına girerek, fikirde, ilimde, ahlâkta, kanunda, idarede, hatta fertlerin hususî ve umumî muamelât ve münasebetlerinde daima hep dini nasların ahkâmını tatbik etmek isteyen insan veya devlettir. Lâik devlet, fertlerin dinine karışmayan, vatandaşları, dini itikat ve ibadetlerinde tamamen serbest bırakan, Allah ile kul arasında mutavassıt ve tufeyli bir sınıf tanımayan devlet demektir.

Lâik devlet, memleketi idare etmek için hazırladığı kanunları, yalnız memleketin ve milletin medeni ihtiyaçlarına, asrın zaruretlerine göre tanzim eder. Bu kanunların ve nizamların tanziminde, yalnız müsbet düşünceden, ilimden ilham alır. Dini ahkâm ile asla mukayyet olamaz. Dini vicdanlara terk etmiştir. Onu, fertlerin, hususî ve mukaddes malikânesi addeder. Oraya müdahale, din namına değil, sırf vicdan hürriyeti namına memnudur. “(Sadık, Ülkü, 2/11, Birinci Kânûn (Ocak) 1933: 370-377).

Sadık, yukarıda açıkladığı bu görüşlerin, CHF'nin lâiklik anlayışına ve evrensel lâiklik anlayışına uygun olduğunu savunmakta idi.

3.3. Ülkü'nün Siyasal Konulardaki Temel Görüşleri:

Ülkü'nün siyasal görüşleri, doğal olarak, CHF'nin siyasal çizgisindedir. Başka bir deyişle, yukarıda açıklamaya çalıştığımız ve 1931 yılında CHF Programı'nda da yer alan Halkçılık ve Cumhuriyetçilik anlayışı, Ülkü'nün temel siyasal görüşü olarak savunulmaktadır.

Ülkü, Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'nda tanımlanan Cumhuriyetçilik ilkesini aynen benimsemiştir. Bu ilke parti programında şöyle tanımlanmıştır;

“Cumhuriyetçilik; cumhuriyetin millî hâkimiyet meşkûresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kânidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.” (Tunçay, 1981: 448).

Ülkü'de, Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik konusunda özel anlamda çok sayıda yazının yer almaması, bu ilkenin anlamının tartışma konusu bile yapılamayacağına açık bir kanıt sayılabilir.

4. ÜLKÜ Dergisi'nin Kapatılması

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal ve maddî konulardaki varlıklarını gözlem altına almıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir gençlik örgütü gibi çalışan Halkevleri de dikkati çeken bu kurumların başında geliyordu. Çünkü, 1950 yılına geldiği zaman Halkevleri'nin sayısı 487'yi; Halk Okuma Odaları'nın sayısı 4.327'yi; bu kurumlara bağlı kitaplık sayısı da 4.890'ı bulmuştu. (Gedikoğlu, 1978: 122). Türkiye genelinde böylesine yaygın ve etkin bir örgütlenme içinde olan Halkevleri ve yan kuruluşları, yeni iktidar için siyasal bağlamda bir rakip hatta tehlike gibi algılanmıştı.

Oysa Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında, D.P. Genel Başkanı Celâl Bayar, Sivas İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada;

“Halkevleri, kültür müesseseleridir. Tıpkı selevi Türk Ocakları gibi...Halkevleri, yine kültür müessesesi halinde kalmalı ve her vatandaş, oradan istifade etmek hakkına sahip

olmalıdır. Yahut da muhtelif siyasi teşekküller zaman zaman buradan istifade edebilmelidir.” (Haz: Sevgen, 1951,178) demişti.

Ancak D.P. iktidara geldikten sonra, bu partinin başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bazı ileri gelenleri, Halkevleri ve bağlı kuruluşları kendi iktidarları için bir tehdit olarak değerlendirdiklerinden, bu kuruluşların kapatılması ve mal varlıklarının hazineye aktarılması için gerekli çalışmaların başlatılmasına karara vermişlerdir. Bu amacı sağlamaya yönelik yasa tasarısı, hızlı bir şekilde hazırlandıktan sonra, 8 Ağustos 1951 tarihinde TBMM’de kabul edilerek,11 Ağustos’ta da Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından onaylanmıştır (Albayrak, 2004: 213).

5830 Sayılı Kanun olarak bilinen bu kanunun 3. maddesine göre, “Halkevi olarak kullanılan binaların devlet adına tescil edilmesi” ve “kanunla iade edilmesine karar verilen malların üç ay içinde (hazineye) geri verilmesi zorunluluğu getirilmekte” idi (Albayrak, 2004: 212).

Sonuç

Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet oluşum sürecinde Türk halkına siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda bilgi vermek, eğitmek amacıyla 1932 yılında Türk Ocakları’nın yerine kurulmuştur. Halkı aydınlatmak amacıyla dokuz ayrı dalda çalışma gösteren bu kurumlar, başta genel merkezin çıkardığı Ülkü Dergisi olmak üzere, birçok yayın yaparak; en üst düzeydeki aydınlarla, sıradan yurttaşları bir araya getirmiş, kırsal kesim ile kent arasında adeta bir köprü olmuş, Türk Devrimi’nin temel ilkelerini halka öğretmek konusunda esaslı çalışmalar yapmıştır. Ayrıca buralarda kurulan kitaplıklar halkın okur-yazarlık düzeyinin artırılması ve toplumun bilgilendirilmesi açısından önemli bir işleve sahip olmuştur.

Halkevleri,1945 yılında çok partili düzene geçildikten sonra, muhalefet tarafından CHP’nin bir gençlik örgütü gibi görülmeye başlanmıştır. Bu bakış açısı nedeniyle Halkevleri, 1950 yılında DP iktidara geldikten sonra, 5830 sayılı yasa ile mallarına el konularak bu kurumların varlığına son vermiştir. Bu gelişme sonucunda, yaklaşık otuz yıl boyunca Türk siyasi, kültürel ve toplumsal yaşamına damgasını vuran Halkevleri’nin yayın organı olan ÜLKÜ DERGİSİ de kapatılmıştır.

Kaynaklar

- Afetinan, A. (1969). Medeni bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akşin, S. (1994). "Bozkurt Peker'in devrim tarihi ders kitapları "Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (1994-1995), 4-5, 233-244.
- Albayrak, M. (1999). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel gelişimi. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Albayrak, Mustafa (1998). "Atatürkçü düşünce sistemi ve liberalizm", *Atatürk Yolu Dergisi*, 9/18, Kasım 1998, 89-121.
- Arar, İ. (1963). Atatürk'ün Halkçılık Programı, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Aslanapa, O. (1997). (Hazırlayan). Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Kemal Tengirşek. 1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde başlayan ilk inkılâp tarihi ders notları, 4. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1961). Söylev ve Demeçler, Cilt: I, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aydoslu Sait (1933). "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat II", *Ülkü*, 1/4, 4 Mayıs 1933, 279-282.
- Boratav, K. (1974). 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- CHF, (1932). CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası. CHP, (1935). C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Ertan, T. F. (1994). Kadrocular ve Kadro Hareketi, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gedikoğlu, Ş. (1978). Kemalist Eğitim İlkeleri, İstanbul: Erdini Yayınevi.
- Giritli, İ. (1984). "Kemalist İdeoloji Ve Nitelikleri", Bildiriler, Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslararası ATATÜRK Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 289-291.
- Giritli, İ. (1988). Atatürkçülük İdeoloji, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Giritli, İ. (1981). Atatürk'ün doğumunun 100. Yıl Dönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları. Halkevleri, Ülkü Dergisi, Sayı:1 Şubat 1933, 1-3.
- İnönü, İ. (1987). Hatıralar, 2.Kitap, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi. Kadro Dergisi, Aylık fikir mecmuası, (1978). Cilt: I. 1932. [Tıpkı basım]. (Yayına

- Hazırlayan: Cem Alpar), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 9.
- (Köymen), N. K. (1934). “Bizim plânımız”, *Ülkü*, 3/13, Mart 1934, 41-45.
- (Köymen), N. K. (1933). “Halkçılık”, *Ülkü*, 1/3, Nisan 1933, 185-190.
- (Köymen), N. K. (1934).” Köycülük esasları”, *Ülkü*, 4/20, Birinci teşrin 1934, 145-153.
- Necmeddin Sadık (1935). “Buhranın Sebepleri ve Türkiye’de Devletçilik”, *Ülkü*, 5/30, Ağustos 1935, 401-402.
- Necmeddin Sadık “Lâyik ne demektir?”, *Ülkü*, 2/11, Birinci Kânûn (Aralık)1933, 370-377.
- Okyar, A. F. (1978). Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi, İstanbul, b.y.y.
- Okyar, A. F. (1990). Üç Devirde Bir Adam, (Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları.
- Özbudun, E. (1986). “Atatürk ve Devlet Hayatı”, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Atatürkçülük, Ankara Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları,1986, 31-96.
- Peker, R. (1984). İnkılâp Dersleri. 4.baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevgen, N. (Hazırlayan). (1951). Celâl Bayar diyor ki. 1920-1950. Nutuk-hitabe-beyanat-hاسبیhal. İstanbul: İstanbul Tan Matbaası.
- Tanilli, S. (1976). Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul, b.y.y.
- Tör, V.N. (1980). Kemalizm’in Dramı. İstanbul: Erdini Yayınevi.
- Tunçay, M. (1981). Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931). Ankara: Yurt Yayınları.
- Turan, Şerafettin (1996). Türk Devrim Tarihi, 3.Kitap, 2. Bölüm, Yeni Türkiye’nin Oluşumu, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu, (1982). Türkçe Sözlük, 6. Baskı. Ülkü maddesi. Ankara: TDK Yayınları.
- Uyar, H. (1997). “Resmî İdeoloji Ya Da Alternatif İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 74, 1997 Güz, 181-191.
- Yetkin, Ç. (1982). Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı, İstanbul: Karacan Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). Türkiye’de tek parti yönetimi (1930-1945), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Оценка азербайджано-турецких отношений

Azerbaycan Türkiye İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Azerbaijan-Turkey Relations

*Tarana Isayeva **

Özet

Yakın geçmişte bağımsızlığını elde eden Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe sahiptir. Ortak tarihi geçmişi olan iki ülke tarihlerinin en zor dönemlerinde birbirlerine hep destek olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını elde etmesi sonrasında ülkeler arasında gelişen ekonomik, askerî ve siyasal ilişkiler günümüzde bile devam etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, 20 Eylül 1994'te "Asrın Anlaşması" olarak kabul edilen Trans Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) anlaşmasını örnek verebiliriz. Yine, 27 Eylül-27 Kasım 2020 tarihleri arasında Azerbaycan Ermenistan arasında 44 gün süren savaş sonunda, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında imzalanan "Şuşa Deklarasyonu" sayesinde iki ülke arasındaki ilişkiler dostluk seviyesinin dışına çıkarak ittifak düzeyine ulaşmıştır.

Bu çalışmada, ortak kültürel ve tarihsel geçmişe sahip olan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilere değinilecektir. Bir elmanın iki yarısı konumunda olan Azerbaycan ve Türkiye'nin, yakın geçmişteki askerî, ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkileri tekrar gözden geçirilerek analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dostluk İlişkileri, Stratejik Ortaklık, Yüzyılın Sözleşmesi, İpek yolu

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Azərbaican Dövlət Pedaqoji Universiteti, taranaisayeva@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4977-6224.

Atıf/Citation: Iseyeva, T. (2023). Оценка азербайджано-турецких отношений. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 37-44.

Geliş/Received: 18.06.2022

Kabul/Accepted: 22.08.2022

Abstract

Relations between Azerbaijan, which gained its independence in the recent past, and Turkey have a long history. The two countries, which have a common historical background, have always supported each other in the most difficult times of their history. Since the independence of the Republic of Azerbaijan, the economic, military, and political relations between the countries continue even today.

From this point of view, we can give an example of the Trans-Anatolian natural gas pipeline (TANAP) agreement, which was accepted as the "Contract of the Century" on September 20, 1994. Again, at the end of the 44-day war between Azerbaijan and Armenia between September 27 and November 27, 2020, thanks to the "Shusha Declaration" signed between the Republic of Turkey and Azerbaijan, the relations between the two countries went beyond the level of friendship and reached the level of an alliance.

In this study, the relations between Azerbaijan and Turkey, which have a common cultural and historical background, will be discussed. The recent military, economic, political, and social relations of Azerbaijan and Turkey, which are the two halves of an apple, will be reviewed and analyzed.

Keywords: Friendly relations, strategic partnership, Contract of the Century, Silk Road

Резюме

Отношения между Азербайджаном, который в недавнем прошлом обрел независимость, и Турцией имеют давнюю историю. Две страны, имеющие общие исторические корни, всегда поддерживали друг друга в самые трудные моменты своей истории. После обретения Азербайджанской Республикой независимости экономические, военные и политические отношения между странами продолжают и сегодня.

С этой точки зрения можно привести пример соглашения о Трансанатолийском газопроводе (TANAP), который был принят как «Контракт века» 20 сентября 1994 г. Вновь по окончании 44-дневной войны между Азербайджаном и Арменией в период с 27 сентября по 27 ноября 2020 года благодаря «Шушинской декларации», подписанной между Турецкой Республикой и Азербайджаном, отношения между двумя странами вышли за рамки дружбы и достигли уровня альянса.

Ключевые слова: отношения дружбы, стратегическое партнерство, Контракт века, Шелковый путь.

Оценка азербайджано-турецких отношений

Статья посвящена дружеских, экономических отношений между Азербайджаном и Турцией. Дружба между Азербайджаном и Турцией имеет большую историю. Оба государство поддерживали друг друга в самые сложные периоды своей истории. Гениальные слова который в своем докладе отметил Гейдар Алиев- "Одна нация - два государства". Эти ценные слова показывают, что язык, история и культура обеих стран в равной степени являются двумя братскими государствами.

Между Турцией и Азербайджаном дипломатические отношения были установлены 14 января 1992 года.

18 октября 1991 года Турция являлся первым государством, признавшим независимость Азербайджана.

Согласно договору о мире и дружбе подписанному в Батуми 4 июня 1918 года Османское государство первым признало Азербайджанскую Демократическую Республику. Независимый Азербайджан граничит и расширяет свои социально-экономические культурные связи с Турцией, Россией, Грузией и Ираном, а также имеет связи с Казахстаном и Туркменистаном через Каспийское море.

Азербайджан является основным партнером Турции как на Южном Кавказе, так и во всей тюркоязычной зоне.

Торговые маршруты еще в те времена Великий Шелковый путь всегда шли через территорию Азербайджана. Это «ворота» соединяло далекий Китай и богатую Европу. Азербайджан до сих пор сохраняет свое географическое положение, играет важный роль восстановления Великого Шелкового пути. Годы независимости принесли Азербайджану колоссальное развитие социальном и экономическом, плане. За эти хоть и короткие годы Азербайджан прошел трудный и очень славный путь.

Азербайджан в настоящее время занимает достойное место в мировом сообществе. Это доказывает об уважительном отношении всех развитых стран и международных организаций к инициативам нашего государства.

Основа нефтяной стратегии Азербайджана была заложена подписанием 20 сентября 1994 года «Контракта века». Этот договор предусматривал совместную разработку трех богатых нефтяных месторождений, расположенных в Азербайджанском секторе Каспийского моря. В «Контракта века» были представлены 13 компаний из 8 стран мира (Азербайджан, Турция, США, Япония, Великобритания, Норвегия, Россия и Саудовская Аравия).

2016 году Рабочий визит президента Турции Реджеп Тайип Эрдоган в Азербайджан дал толчок на дружеские межгосударственные отношения в новом формате. В первой встрече президенты Азербайджана и Турции также приняли глава государства Грузии. На трехсторонней встрече лидеры обсудили вопросы международной повестки дня и конкретные проекты сотрудничества.

В своем докладе президент Турции Эрдоган отметил, что "Отношения Турции и Азербайджана носят характер стратегического партнерства. В их основе традиции дружбы и добрососедства, равноправие, уважение интересов друг друга, общие история и культура переплетенные воедино судьбы миллионов людей".

Отношения Азербайджана с Турцией были всегда достаточно позитивными. Это доказывает, что экономические, политические и культурные связи гораздо больше способствуют сближению этих двух государств.

В конце XX веке Грузия является значимым экономическим и торговым партнером, как для Азербайджана, так и для Турции. Страны объединяет ряд несколько стратегических проектов. Это нефтепроводы Баку- Супса, Баку-Тбилиси-Джейхан и газопровод Баку-Тбилиси-Эрзерум, спонсорами и идейными вдохновителями которых являлись США, ключевой партнер для всех трех государств. Кроме того, Баку, Тбилиси и Анкара активно работают над перспективными проектами Трансанатолийского и Трансадриатического газопроводов, которые в перспективе должны стать одним из альтернативных каналов поставок газа в Европу в рамках политики ЕС по диверсификации импорта энергоносителей. Не менее важным для экономик трех стран является проект железной дороги Баку-Тбилиси-Карс, который свяжет побережья Каспийского и Средиземного морей. 2019 году в турецкой провинции Эдирне состоялась церемония открытия части проекта TANAP, соединяющейся с Европой. В церемонии принял участие президент Азербайджана. В своем докладе он отметил что «Лидер современного Азербайджанского государства Гейдар Алиев своими руками заложил фундамент нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, а в 2006 году мы вместе с моим дорогим братом, президентом Турции в Джейхане сдали в эксплуатацию нефтепровод Баку -Тбилиси-Джейхан».

Президент Азербайджана отметил что сегодня Азербайджан интенсивно движется вперед, определившись с целями развития. В 2020 году азербайджано-турецкие отношения будут успешно развиваться. «В прошлом году у нас были значительные успехи, мы совместными усилиями завершили прокладку газопровода

TANAP до границы Европы. Кроме этого, успешно реализуются и другие проекты, в том числе будет развиваться железная дорога Баку-Тбилиси-Карс»

Расширение международных отношений Азербайджана с Грузией, Турцией, Россией, Ираном прежде всего связано с тем, что Азербайджан является источником и производителем углеводородных ресурсов, Грузия отличается выгодным географическим положением и транзитным потенциалом, а Турция, являясь региональным узлом, одновременно с этим имеет внутренний энергетический спрос. Все это составляет собой сотрудничество Азербайджана с соседними странами.

На практике это сотрудничество обязывает создание совместных экономических и транспортных коридоров и превращает сотрудничество сторон в историческую необходимость. Конечно же в трехстороннем формате такого сотрудничества главной опорой являются: во-первых, уже действующий нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан и Баку-Тбилиси-Эрзурум, во-вторых, строящаяся железная дорога Баку-Тбилиси-Карс и TANAP, то есть огромные проекты, которые когда-то были легендами. Их внедрение, помимо развития региона, станет важным вкладом на пути восстановления исторического Шелкового пути и превратит Азербайджан вместе со своими партнерами в важный фактор в обеспечении энергетической безопасности Европы.

В настоящее время на пути исполнения этих проектов Азербайджан и Турция являются основными инвесторами в Грузии, а также одним из основных торговых партнеров этой страны. За годы независимости проекты дали возможность Азербайджану расширить сотрудничество в рамках трехсторонних отношений и вместе политической, экономической и транспортной сферами охватить архиважную сверху - сферу безопасности.

Вооруженные Силы Азербайджана под руководством Верховного Главнокомандующего Ильхама Алиева нанесли поражение армянским захватчикам. 44-дневной войны которое длившейся с 27 сентября по 10 ноября 2020 года освободили азербайджанские земли от оккупации.

Новую реальность в регионе создала Вторая Карабахская война, победа в которой оставила в прошлом страшные ураганы, время от времени бушевавшие над головой этого прекрасного уголка азербайджанской земли. Карабах сегодня ждет большое будущее. За 30 лет сепаратизма и разрушений, от которых страдал Карабах, мирная жизнь возвращается в эти места, начинается новая эпоха этой земли. В мечтах Шуши и

Агдама вновь слышится азан, звуки «Карабахской шикесте» гармонично сливаются с пением птиц, шуршанием вод, шепотом листьев, отзываясь радостным эхом.

В связи с победой Азербайджана в Отечественной войне, начавшейся 27 сентября, с целью освобождения наших исторических земель от армянской оккупации на долгие годы, 9 декабря 2020 году Азербайджан посетил Президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган.

В 2021 году отношения между Турцией и Азербайджаном получили дальнейшее развитие и были выведены на новый уровень. Президент Турции 15 июня посетил символ Карабаха город Шуша и провел переговоры с азербайджанским коллегой Алиевым. Президенты Турции и Азербайджана подписали «Шушинскую декларацию», благодаря которой отношения двух стран вышли на уровень союзничества.

Президенты Азербайджана и Турции твердо поддерживает братские отношения. Флаги обеих стран постоянно вместе развеваются с полумесяцем и звездой и это доказывает межгосударственной неразрывную связь дружбы.

Независимый Азербайджан интенсивно движется вперед, определившись с целями развития. Деятельность Азербайджана как самостоятельного государства расширяется и углубляется на региональном и глобальном уровне

Литература

Наджафов М.Н. Основные приоритеты дипломатии Азербайджанской Республики на современном этапе// Автореф. дисс канд. полит.наук. Академия государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики. Баку,2004, с.3.

Диалог цивилизаций, 2004, № 1, с.18-19; Конгресс азербайджанцев /Информационный бюллетень, 2002, № 2, с.23-33; Азеррос,2005, № 1, январь, с.15.

Qabil Əliyev Qafqaz tarixi, Nəşriyyat Elm, Bakı, 2009 448

Али Гасанов. Современные Международные Отношения и внешняя политика Азербайджана Баку-2013 ст.717-729.

Karlo Marino Dağlıq Qarabağda müharibə 2020 ci il

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

1974 Barış Harekâtı Ekseninde Kıbrıs Türk Toplum Dinamizminin İsmet Kotak Üzerinden İncelenmesi

Examining the Cyprus Turkish Community Dynamism on the Axis of 1974 Peace Operation Through İsmet Kotak

*Devran Akbayram Kaya**

Özet

Türkiye'nin garantör devlet olarak 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a müdahalede bulunduğu gün ile bugünün öncesinde ve sonrasında yaşanan toplumsal olaylar incelendiğinde Kıbrıs Türk halkının verdiği büyük mücadele gözler önüne serilmektedir. Bu mücadele içerisinde önemli bir toplum lideri olarak dikkatleri üzerine çeken İsmet Kotak bu süreçte aktif bir şekilde rol almıştır. Özellikle 1955-1974 arası dönemde Kıbrıs Türk toplumunun her alanda büyük mücadele vermek zorunda kaldığı 19 yıllık süreçte ve sonrasında gelişen olaylarda toplum dinamizminin şekillenmesinde Kıbrıslı Türkler için önemli ve kritik görevlerde yer almıştır. Larnaka, Limasol, Baf gibi Kıbrıs'ın güneyinden gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ve rahat ettirilmesi konusunda sorumluluk üstlenmiştir. Bununla birlikte ilerleyen kritik dönemlerde bakanlık görevlerine getirilmiş ve Kıbrıslı Türkler için günümüzde de geçerliliğini sürdüren önemli yasaların yürürlüğe girmesinde son derece etkili olmuştur.

Çalışmanın şekillenmesinde dönemselsel olarak adı değişen Kıbrıs Türk Meclis tutanakları olarak adlandırabileceğimiz tutanaklar başta olmak üzere İsmet Kotak Özel Arşivi'nden yararlanılmıştır. Aynı zamanda dönemin milli mücadele gazeteleri ve konuya ilişkin araştırma ve inceleme yapıtlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıslı Türk, İsmet Kotak

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Fınal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, akbayramdevran@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9084-4984.

Atıf/Citation: Akbayram Kaya, D. (2023). 1974 Barış Harekâtı Ekseninde Kıbrıs Türk Toplum Dinamizminin İsmet Kotak Üzerinden İncelenmesi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 45-63.

Geliş/Received: 22.07.2022

Kabul/Accepted: 03.10.2022

Abstract

The great struggle of the Turkish Cypriot people is revealed when the day Turkey intervened in Cyprus as a guarantor state on 20 July 1974 and the social events before and after today are examined. İsmet Kotak, who attracted attention as an important community leader in this struggle, took an active role in this process. He took part in important and critical tasks for Turkish Cypriots in shaping the social dynamism especially in the period between 1955-1974, during the 19-year period in which the Turkish Cypriot community had to struggle in every field, and in the events that followed. Undertook responsibility for the settlement and comfort of immigrants from the south of Cyprus such as Larnaca, Limassol and Paphos. However, he was appointed to ministerial duties in critical periods in the future and has been extremely effective in enacting important laws that are still valid for Turkish Cypriots.

In shaping this study especially benefited from the minutes that we can call the Turkish Cypriot parliamentary minutes, which change their name periodically and İsmet Kotak Private Archive. At the same time, the national struggle newspapers of the period and research and examination works related to the subject were examined.

Keywords: Cyprus, 1974 Cyprus Peace Operation, Turkish Cypriot, İsmet Kotak

Giriş

Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs'ın yüz ölçümü 9251 km² (Kıbrıs Coğrafyası, 1994) olmasına karşın bu küçüklük tarih boyunca büyük mücadelelerin yaşanmasına engel olmamıştır. Kıbrıs adası hem coğrafi konumu hem de stratejik öneminden dolayı büyük güçlerin her zaman egemenlikleri altında tutmak istedikleri bir ada olmuştur. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'i, Süveyş Kanalını, bu bölgeden geçen bütün deniz ve hava yollarını, Kızıl Deniz ile Pers Körfezinin tamamını kontrol edebilecek bir konuma sahiptir. Ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika'ya hemen hemen eşit uzaklıkta olması açısından merkezi bir konumdadır ve Girit ile birlikte deniz ticaretinin de kesiştiği bir hat üzerinde bulunmaktadır. (Keser-Uğurtay, 2019: 53-66) Tüm bu etkenler Kıbrıs'ın her dönemde mücadele içerisinde geçen bir coğrafya olmasına neden olmuştur.

Kıbrıs'ta soğuk ve sıcak savaş dönemlerinin yaşandığı 1955-1974 arası dönem düşünüldüğünde, özellikle Kıbrıslı Türkler adadaki varlıklarını kabul ettirmek için her alanda mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Bu mücadele sürecinde halkları yönlendirebilmek için çeşitli toplum liderleri ortaya çıkmaktadır. İşte Kıbrıslı Türkler için bu önemli isimlerden biri gerek yazıları gerekse her alandaki fiilen mücadelesiyle İsmet Kotak'tır. İsmet Kotak, 1939 yılında Mağusa'da doğmuş, Namık Kemal Lisesinden mezun olduktan sonra 1962 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarının her döneminde çeşitli kültür ve gençlik örgütleri kurmuş, Olay Dergisinde, Hür Söz, Akın, Halkın Sesi, Bozkurt ve Zafer gazetelerinde çalışmıştır. Volkan'ın kuruluşu için ada çapında örgütlenme ve gerekli kaynağın bulunmasına öncülük etmiş ve TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) kurulunca üst düzey yönetiminde yer almıştır.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış İlişkiler bölümünden mezun olup Kıbrıs'a döndükten sonra Mağusa Türk Kooperatif Bankası Müdürlüğü, sonrasında Çalışma ve Kooperatif Üyeliği (Bakanlığı), ardından Rehabilitasyon ve İskân İşleri Üyeliğine getirilmiştir. 1982-1983 yıllarında Kooperatif Bakanı olarak görev yapmıştır. Çeşitli ve kritik bakanlık ve milletvekilliği görevlerinde bulunmuş, tarım, ziraat, ekonomi, kooperatifçilik, toplu konut, savaş hazırlığı, doğal afetlere hazır olma, Kıbrıs'ta üniversite kurulması ve Türkiye'den su getirilmesi gibi dönemin imkânsız projelerini ilk kez dile getirmiştir. 11 Eylül 2011 yılında vefat eden Kotak, hayatının sonuna kadar Kıbrıslı Türklerin haklarını savunmuş ve çok sevdiği halkını ileriye taşımak için önemi gelişmelere imza atmıştır.

1. 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'na Giden Süreç

Kıbrıs tarih boyunca coğrafi konumu ve stratejik önemi sebebiyle Akdeniz ve çevresinde hâkimiyet kurmak isteyen büyük güçlerin egemenliği altına girmiştir. Adanın 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle yaklaşık 300 yıl sürecek olan Osmanlı yönetiminde ara sıra çıkan sorunlar dışında uzun süre düzen ve huzur sağlanmıştır (Çoruh, 2012: 197). Bu devletin gücünün doruklarında olduğu bir dönemde alınan Kıbrıs, arada bir beliren sorunlar dışında düzenin kurulduğu bir ada olmuştur. (İnalçık, 2010: 57-59) 17. yy. ile birlikte bozulan siyasi, ekonomik ve toplumsal düzen zamanla çiftçi ve yönetici Müslüman Türk ile tüccar gayrimüslim Rum halkların arasının açılmasına da neden olmuştur (Korkmaz, 2022: 296). Osmanlı İmparatorluk yapısının Türkleri tarım, Rumları ticaretle uğraşmakla yükümlü kılan geleneksel millet sistemi, değişen şartlara göre şekillenmiş; Türkler kendilerine daha çok feodal, Rumlar ise kapitalist üretim ilişkileri ve bunlara uygun değerler içerisinde bir yaşam oluşturmuştur. (Beratlı, 2015: 255) Osmanlı yönetiminin ve hoşgörü politikasının bir getirisi olan Millet Sistemi, Kıbrıslı Rumların önce Ortodoks kimliklerini yeniden kazanmalarını sağlamış daha sonra ise giderek güçlenip köklenmelerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla çok uluslu Osmanlı yönetiminde çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkler ve Ortodoks Rumlar günümüzde sıcaklığını hala koruyan “*Kıbrıs Sorunu*” sürecinin ana unsuru olan iki toplumu oluşturmuştur.

Kıbrıs 4 Haziran 1878 tarihinde dönemin büyük güçlerinden biri olan İngiltere'ye kiralanmıştır. (Gazioğlu, 1994: 363) İngiltere'nin adayı kiralamasının sebebi Rus saldırganlığına karşı Yakın ve Uzak Doğu'daki sömürgelerini korumak istemesidir. (Orr, 2013: 47) İngiltere kendi çıkarlarının peşindeyken Kıbrıslı Rumlar ise adanın Yunanistan'a teslim edilmesi gerektiğini dile getirmiş ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanışını adayı kendilerine teslim etmek olarak yorumlamışlardır. Enosis olarak adlandırılacak olan bu yorumlanmış Kıbrıs adasının Yunanistan'a ilhakının ifadesi olmuştur. Yunanistan'ın büyüme süreci ve istekleri sürdükçe bu Enosis kelimesi Girit gibi başka yerler için de kullanılmış fakat zamanla Yunanistan'a bir türlü bağlanamayan Kıbrıslı Rumların özlemleriyle özdeşleşen bir ideal haline gelmiştir. Bu ideal 19. yy. başlarından beri var olan ve İngiliz yönetimi döneminde de giderek yayılan ve şiddetlenen bir ideal haline dönüşmüştür. (İsmail, 1998: 6)

Kıbrıslı Türkler ise Kıbrıslı Rumların artan Enosis isteklerinin karşısında Anadolu'daki Millî Mücadele'ye sonsuz destek vermiş ve Türkiye ile Kıbrıs arasındaki güçlü ve sağlam bağın da bu dönemde kurulmasını sağlamıştır. (İsmail, Birinci, 1989: 21-22) Millî Mücadele süresince Kuvayı Milliye'yi desteklemek için elinden geleni yapan Kıbrıslı Türkler yeni

kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en yakın izleyicisi ve Atatürk ilke ve inkılaplarının gönülden uygulayıcısı olmuşlardır. (Altan, 1997: 41-42) Türkiye ise Lozan antlaşması ile İngiliz hükümetinin adayı ilhakını tanıdığını bildirmiş ve uluslararası konjonktür, bağlı olduğu ittifaklar ve dahil olduğu antlaşmalar gereği adadaki Türklerle ilişkisini kültürel düzeyle sınırlı tutmak durumunda kalmıştır. Çünkü Türkiye o günkü stratejik koşullar içerisinde İngiltere ile yakınlaşmak ve savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak büyük bir kalkınma politikası içerisine girmek istemiştir.

Esas olaylar 1955 yılında başlamış ve Enosis'i örgütlemek için EOKA (Ethniki Organosis Kypriakon Agonistion-Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü) faaliyete geçirilmiştir. 1 Nisan 1955 tarihinde EOKA lideri Grivas, EOKA mücadelesinin başladığını duyuran bir bildiri yayımlamıştır. (Druşotis, 2007: 74-87) Ardından Grivas yönetimindeki silahlı EOKA mensupları başta Lefkoşa, Limasol, Mağusa ve Larnaka olmak üzere adanın her yerinde bombalı saldırılara geçmiştir. (Halkın Sesi, 1955: 1) EOKA'nın İngilizlere karşı düzenlediği eylemler, kısa sürede Türklere yönelmiş, (Bozkurt, 2018: 333) Türkleri kardeş gören ve İngilizlere yönelik bir bağımsızlık mücadelesi içerisinde olduğunu söyleyen örgüt, Kıbrıslı Türkleri de bu mücadelede bir engel olarak görmeye başlamıştır. İngiliz yönetiminin ise EOKA'ya karşı kurduğu yerel güvenlik güçlerini Türk gençlerden oluşturması, EOKA'nın Kıbrıslı Türklere karşı düşmanlığını ve saldırganlığını kamçulamıştır. (Bozkurt, 2017: 17) Tedhiş hareketlerine karşı emniyet güçlerine yardım etmek için gönüllü polis kaydı başlatılmış ve bu gönüllülerin çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. (Halkın Sesi, 1955: 1)

Kıbrıs'ta yaşananlar tabii ki Türkiye'yi de etkilemiş ve yeni bir siyasetin şekillenmesini sağlamıştır. 1950'li yıllar Türkiye'de Demokrat Parti'nin tek başına iktidara geldiği yıllardır. (Halkın Sesi, 1950: 1) Türkiye-Yunanistan ilişkileri kopma noktasına gelirken, Kıbrıs'ta olaylar giderek büyümüş EOKA, İngilizler ve Türklere karşı tedhiş faaliyetlerini iyice arttırmıştır. Kıbrıs köylülerinden Adnan Menderes'e yardım çağrıları içeren telgraflar gönderilmiş ve Türkiye'de de artık hareketlenmeler başlamıştır. Kıbrıslı Türklere destek amaçlı olarak gerçekleştirilen mitinglerde "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganları Türkiye'nin büyük şehirlerinde büyük kalabalıklarla söylenmiştir. Kıbrıslı Türkler tarafından yerel ve bölgesel örgütler olarak kurulan Volkan, Karaçete, 9 Eylül Cephesi gibi örgütlerin EOKA ile yeterince etkin mücadele edemediği düşüncesi ise Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi tarafından 1957 yılında TMT'nin kurulmasına yol açmıştır.

Kıbrıs'ta bu tarih bir dönüm noktası olmuş, çatışmalara kısa bir süre de olsa ara verilmiş ve diplomasi süreci hızlandırılmıştır. Garantör ülke olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere 5-11

Şubat 1959 tarihleri arasında Zürih’te yapılan görüşmelerde, bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasını kararlaştırmıştır. (İsmail, 1998: 52) Kıbrıs Türk ve Rum temsilciler tarafından da imzalanan Garanti ve İttifak Antlaşmaları ile Taksim ve Enosis yasaklanmıştır. Ayrıca Yunanistan’ın Kıbrıs’ta 950, Türkiye’nin ise 650 kişilik askeri kuvvet bulundurması kararlaştırılmıştır. Bu oran nüfus dağılımı göz önünde tutularak belirlenmiştir. Aynı yıl içerisinde Makarios’un adaya dönüşü ve alınan kararlar bir grup Kıbrıslı Türk öğrenci tarafından bu kararların ve uygulamaların uzun sürmeyeceği anlaşılmış olmalı ki Lefkoşa’da bir protesto yürüyüşü gerçekleştirilmiştir. (Leicester Evening Mail, 1959: 1)

Kıbrıs Anayasası 6 Nisan 1960 tarihinde imzalanmış (Halkın Sesi, 1960: 1) ve Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantörlüğü altında resmen ilan edilmiştir. (Halkın Sesi, 1960: 1) Böylece Kıbrıs’ta egemenlik Kıbrıs Türk ve Rum halkına devredilmiştir. (Olgun, 1999: 17) Cumhuriyetin ilanı ile Rum toplumu lideri Başpiskopos Makarios cumhurbaşkanı, Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük ise cumhurbaşkanı yardımcısı olmuştur. On bakandan üçü Türk, yedisi Rum ve temsilciler meclisinin %30 üyesi Türklerden, %70 üyesi Rumlardan oluşmuştur. Türkiye ve Yunanistan’ın adada bulundurması gereken 650 Türk askeri personelinden oluşan KTKA (Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı) ve 950 Yunan askeri personelinden oluşan ELDİK (Kıbrıs Yunan Alayı) 16 Ağustos sabahı Mağusa’ya çıkmıştır. Kurulan cumhuriyet sağlam bir zemin üzerine kurulamamıştır. İki toplumda da bir huzursuzluk ve diken üstünde bir bekleyiş hâkim olmuş, yaklaşık üç yıl devam eden cumhuriyet, şiddetlenen olaylar ve ölümler sonucunda 21 Aralık 1963 tarihi itibarıyla fiilen ortadan kalkmıştır. Toplumsal çatışmaların hız kazandığı dönemde, 1955-1958 arasında bu sınır İngiliz askerleri tarafından tel örgülerle de belirlenmiştir. (Bozkurt, 2017: 42-43) Kıbrıslı Türkler, güneyden topluluklar halinde kuzeye, güvenli bölgelere yerleştirilmiş ve bu yerleşimlere ise ekonomik ambargolar uygulanarak Kıbrıslı Türkler tecrit halinde bir yaşama sürüklenmiştir (Druşotis, 2010: 1).

1963 yılında Kıbrıslı Türkler tarafından Kıbrıs Türk Genel Komitesi, 28 Aralık 1967 tarihinde ise Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi kurulmuştur.¹ (Bozkurt, 29 Aralık 1967: 1) 1964 yılından itibaren Mağusa Kooperatif Bankası müdürlüğünü devam ettiren İsmet Kotak, 1969 yılı şubat ayı içerisinde Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi’nin Çalışma ve Kooperatif Üyeliği’ne (Bakanlığına) atanmıştır. Barış Harekâtına ve sonrasında ise 1976 yılına kadar da bu görevini sürdürmüştür. 1964 yılı ve sonrası çatışmalarla devam etmiş 1968 Haziranı’nda Kıbrıs’a yeni

¹ 21 Nisan 1971 tarihinde, ‘Geçici’ sözcüğü kaldırılarak Meclisin yeni adı ‘Kıbrıs Türk Yönetimi’ olmuş ve 1 Ekim 1974 tarihinde Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi’nin kurulmasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

bir düzen getirmek amacıyla toplumlararası görüşmeler başlamıştır. KGTY'nin takibiyle altı yıl devam eden bu görüşmelerden hiçbir sonuç alınamamış, olaylar ve çatışmalar sürekli devam etmiştir. Kıbrıs'taki Rum yönetimi ve adadaki en üst ruhani lider olarak siyasi iktidarı da elinde bulunduran Başpiskopos ve Cumhurbaşkanı Makarios ile EOKA ve Yunan Cuntasının fikir ayrılığına düşmesinin ardından Cunta 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a karşı bir darbe düzenlemiştir. Garantör devletlerden biri olan Türkiye gelişmeler üzerine, adaya askeri bir müdahalede bulunmadan önce çatışmayı diplomatik yollarla çözmeye çalışmıştır, (Şahinler, 1979: 52) fakat yapılan görüşmelerden bir türlü olumlu bir sonuç alınamamasının yanı sıra Kıbrıs'taki hükümet darbesinden sonra Türkiye'de oluşan kamuoyu ve ordunun tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni karşılık verme pozisyonuna getirmiştir.

16 Temmuz 1974 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile ülkenin menfaatleri ve güvenliği için her türlü tedbiri almak üzere Başbakan Bülent Ecevit'e tam yetki verilmiştir. (Alçitepe, 2002:11) Londra Anlaşması'nın dördüncü maddesine dayanarak 20 Temmuz 1974 günü tek taraflı olarak Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. (Kapucu, 2020: 91; Birand, 1975:67) Türk kuvvetleri 22 Temmuz'da Girne'yi ele geçirmiş ve 22 Temmuz 1974 tarihinde akşamüzeri saat 17.00'de ateşkes yürürlüğe girmiştir. 23 Temmuz'da Yunanistan'daki Faşist Albaylar Cuntası devrilmiş ve 25 Temmuz'da da Cenevre'de barış görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonlanır sonlanmaz II. Kıbrıs Barış Harekâtı başlamış ve Lefke-Lefkoşa-Mağusa hattı Türk birlikleri tarafından çizilmiştir. Türkiye'nin Ada'ya müdahalesini mümkün kılan faktörler arasında, sadece Kıbrıs'taki ve Türkiye'deki Türkler arasında ırki, dini ve kimlik bağlarının var olması değil; kısmen Kıbrıs'ın stratejik konumunu ve kısmen de ABD'nin o zamanki Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un, Bağlantısızlar grubunun önde gelenleri arasında olmasından dolayı duyduğu rahatsızlık da bir etken olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı'nda Amerikan silahlarını kullanmış olması, Kongre tarafından tepkiyle karşılanmış ve Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren Türkiye'ye silah ambargosu kararı almıştır. ABD'nin silah ambargosuna Türkiye'nin cevabı ise 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (KTFD) kuruluşu olmuştur. Bu süreç 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurulmasıyla tamamlanmıştır.

2. 1974 Ekseninde Şekillenen Toplum Dinamizmi, Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve İsmet Kotak'ın Rolü

20 Temmuz 1974 Barış Harekâtının en önemli sonuçlarından biri nüfus mübadelesi olmuştur. Mübadele ile her iki taraftaki esirler, yaralılar ve sivil halkın istedikleri bölgeye geçmesi sağlanmış ve iki toplumlu, iki kesimli federal bir Cumhuriyetin temelleri

oluşturulmuştur. Güneyde kalan yaklaşık 8.000 Türk kendi arzularıyla kuzeye, kuzeyde kalan Rumların birçoğu da kendi arzularıyla güneye geçmiştir. (Keser, 2016: 111-112) Bu göç süreci Anadolu'daki nüfus mübadelesi örnek alınarak hazırlanmıştır. Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların birbirinden ayrılma süreci aslında 1974'ten öncesine dayanmaktadır. Bu göç süreci üç aşamada gerçekleşmiştir. Yaşanan çatışmalardan dolayı iki toplumun da kendi güvenliklerini sağlamak için kendi istekleriyle göç etmeleri ilk aşamayı oluşturmuş ve 1974 Barış Harekâtına kadar da devam etmiştir. Harekât henüz gerçekleşmeden 1973 yılında İsmet Kotak kendi deyimiyle taksim hattını çizmek üzere güvendiği arkadaşlarından o dönem İskân ve Rehabilitasyon müdürü olan Celal Bayar'ı görevlendirmiştir. Bu hat Kıbrıslı Türklerin adanın kuzeyine yerleşecekleri ve güvende olacakları bölgeler üzerine şekillenmiştir. EOKA'cılar tarafından saldırıya uğrayan Türk köylerinde yaşayan otuz binden fazla Kıbrıslı Türk can güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla bu hat içerisinde belirlenen daha büyük ve güvenli yerleşim bölgelerine ve Türk köylerine göç etmiştir. Bu göç hareketi 1974 yılına kadar artarak devam etmiştir. Özellikle Kıbrıs'ın güneyinde bulunan Limasol, Larnaka ve Baf bölgelerinde yaşayan Kıbrıslı Türkler buralardan kaçarak daha güvenli olan adanın kuzeyine geçmişlerdir.

İsmet Kotak göçmenlerin yerleştirilmesi konusunu üstlenerek Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin 12 Mart 1971 tarihinde kabul ettiği Türk Göçmenlere Yardım Yasasının yürürlüğe girmesine öncülük etmiştir. Buradaki "Göçmen" ifadesi 21 Aralık 1963 olaylarından sonra, Rumların tecavüz veya tehdidi karşısında ikâmet ettikleri yerleri terk etmek ve Türk Bölgelerine sığınmak mecburiyetinde kalan veya Türk bölgelerinin savunulabilmesi için ikametgâhları ilgili makamca boşaltılan Türk toplumuna mensup kişileri ifade etmektedir. (Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi-KGTY Meclis Tutanakları, 12 Mart 1971) Çadırlarda, sinema salonlarında, okullarda barınmak zorunda kalan Kıbrıslı Türkler için sağlık koşulları bakımından yaşanılabilir evler inşa etmek ve bir rehabilitasyon projesi hazırlamak gerekmektedir. Bu görevi de büyük bir özveriyle İsmet Kotak üstlenmiştir. Göçmenlerin kötü şartlar altında yaşamasına bir son vermek ve sorunlarına kalıcı bir çözüm bulabilmek amacıyla iskân projesi çalışması başlatılmıştır. Projenin sorumluluğu ise Planlama ve İnşaat Dairesi'ne verilmiştir. Dönemin TMT Bayraktarının da yardımıyla gerekli olan çimento, elektrik vb. gibi daha pek çok malzemenin teminini sağlanmış, Türk mühendisler, mücahitler, işçiler ve sancaktarın da yardımlarıyla planlanan evler kısa bir süre içerisinde inşa edilmiştir.

1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı öncesinde göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda harekât sonrası döneme göre bir farklılık bulunmaktadır. Harekât öncesinde Kıbrıs'ın güneyinde kalan Türk köylerinde BM'nin de yardımıyla çalışmalar yapılmış ve Kıbrıs'ın

kuzeyine kaçan göçmenlerin arazileri ve evleri bulunan köylerine geri gönderilmeleri sağlanmıştır. Bu köylerdeki evler tamir edilmiş ve sağlık ocağı, kulüp binası, kooperatif ambar ve binası gibi gerekli hizmet binaları yapılmıştır. Öncelikle Baf'ın Türk köylerinde daha sonra ise Şillura (Yılmazköy), Yorgos (Tepebaşı), Peristerona ve Bodamya'da çalışmalar başlatılmıştır. Gaziköy'deki Türklerin ise bazıları göç etmiş, bazılarıysa inatla orada kalmış, kendilerini korumuşlar ve yerlerine sahip çıkmışlardır. (Bozkurt, 26 Nisan 1974: 1) Dolayısıyla Gaziköy Türk ve Rum Mahallelerinin ayrıldığı köylerden biri olmuştur.

Normalleşmeye geçiş olarak adlandırılacak bu dönemde göçmenlerin rehabilitasyonu için mücahitlerle birlikte çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca 1963 yılından itibaren Türkiye'den yiyecek, giyecek, yatacak, barınak, nakit para ve kredi yardımları gönderilmiştir. Bu yardımlar 1973 yılı sonuna kadar da devam etmiştir. Bu dönemde Lefkoşa ve Boğaz bölgesinde 341, Baf'ta 199, Limasol'da 43 ve Lefke bölgesinde 50 adet barınak yapılmıştır. 5 Mayıs 1966 tarihinde ise Ortaköy ve Göçmenköy'de temel atma töreni yapılmış ve iskân projesi fiilen başlatılmıştır. Bu beş yıllık proje evleri 1972 yılında tamamlanmış ve Lefkoşa'da 593, Limasol'da 124, Boğaz bölgesinde 149, Mağusa'da 31, Lârnaka'da 116, Baf'ta 227 ve Lefke'de 246 olmak üzere toplam 1486 ev yapılmıştır. (Kıbrıs Türk Yönetimi-KTY Meclis Tutanakları, 1 Mart 1974) 1974 Barış Harekâtı'nın 3-4 ay öncesinde toplumdaki göçmen sayısı 18,560 olarak belirlenmiş ve bu göçmenlere yardımlar yapılarak onların çeşitli çalışmalarla düzenlenen ve yaşanılabilir hale getirilen 17 köye döndüğü açıklanmıştır. (Bozkurt, 2 Mart 1974: 1)

Bu normale dönme sürecinde özellikle 1968 yılından sonra mücahitler görev sürelerini doldurup terhis olmaya başlamıştır. 1963 yılından 1968 yılına kadar beş yıl mücahitlik yapanların okula gidememiş, işçiler çıraklık yaparken işlerini kaybetmiş, memurlar dairelerine dönememiş; çiftçinin topraksız kalması, esnafın dükkânını açamamıştır. Bu gibi toplumsal sorunlar ve sıkıntılar çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzlukları gidermek için 1968'den sonra çeşitli çalışmalar yapılmış ve Sancaktarlığın da onayıyla bu çalışmalar için uygulamaya geçilmiştir. Erenköy'deki öğrenciler gibi bu durumda olan diğer öğrencilere eğitim imkânı verilmiştir. Diğer eğitimi yarım kalanlar ve işini kaybedenler için ise çeşitli yardımlar düşünülmüştür. Örneğin işçi ve esnaf kesimine kredi sağlanmış, memurlara ise burs veya kurs verilmiştir. Mücahidi kalkındırma fonu diye oluşturulmuş ve esnafın işlerine devam edebilmesi için almaları gereken aletler bu fon ile karşılanmıştır. Örneğin dülger atölyesini ve aletlerini kaybetmiş, berber dükkânını kaybetmiş, terzi makinesini kaybetmiştir. İşte bu durumlarda esnafa ve iş kuracak olanlara kredi verilmiştir. Komiteler oluşturulmuş,

müracaatlar alınmış, gerekli formlar bastırılmış ve kredinin verilip verilmeyeceği kararı alınmıştır. Kooperatif bankası da çiftçiye kredi imkânı sağlamıştır. Memurlara verilen burs ile iki yıllık ödenekli izin kullanabilecekleri bir eğitim imkânı sunulmuştur. Buradaki şart ise döndükten sonra en az beş yıl aralıksız mücahitlik yapmak olmuştur.

1974 Barış Harekâtının başlamasıyla Kıbrıs'ın güneyinde kalan Türklerin kuzeye geçebilmeleri neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Binlerce göçmen Kıbrıslı Türk, İngiltere'ye ait Akrotiri ve Episkopi askeri üslerine sığınmak zorunda kalmıştır. Burada kötü muamele gören ve tam bir esir hayatı yaşayan yaklaşık 9.500 civarında Kıbrıslı Türk uzun bir yolculuktan sonra kuzeye geçebilmişlerdir. (Keser, 2016: 111) Aynı dönem içerisinde Kıbrıs'ın kuzeyinde kalan Kıbrıslı Rumlar da güneye geçmeye çalışmıştır. Bu geçiş ancak 2 Ağustos 1975 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti adına Kıbrıs Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides ve KTFD adına Başbakan Rauf Raif Denktaş tarafından imzalanan Nüfus Mübadelesi Antlaşmasından sonra gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşmadan sonraki göç süreci ikinci aşamayı oluşturmaktadır. İşte bu mübadele ile gelecek olan göçmenlerin yerleştirilmesinde Rauf Denktaş'ın güvendiği isimlerden biri de İsmet Kotak olmuştur. 1974 sonrası Kotak'a verilen görevler, onun kişiliği, öngörülleri ve yönetici vasıflarını ön plana çıkarmaktadır.

İsmet Kotak 1971 yılında ABD'ye giderek (Bozkurt, 12 Temmuz 1971: 1) göçmenlerin ülkeye getirilişi ve yerleştirilişi konularında üç aylık bir eğitimin ardından adaya dönmüş ve 1974 sonrası bu alanda çalışması uygun bulunmuştur. Dana önceki yıllarda da göçmenlerin rehabilitasyonu söz konusu olmakla beraber en büyük çalışma Barış Harekâtı'ndan hemen sonra gerçekleştirilmiştir. Birinci Harekât devam ederken Bakanlar Kuruluna kurtarılan yerlere göçmenlerin derhal yerleştirilmesi üzerine önerge götürülmüştür. İkinci harekâttan sonra ise gece gündüz çalışılıp göçmenlerin yerleştirilmesinin yanı sıra bu bölgelere doktor, polis, memur tayin edilmesi üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde İsmet Kotak 1969 yılından itibaren devam ettirdiği Çalışma ve Kooperatif Üyeliği görevine son verilmiş ve Rehabilitasyon ve İskân İşleri Üyesi olarak 1976 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. (Şermin Kotak, Kişisel İletişim: 28 Kasım 2018) Özellikle 18–27 Ocak 1975 tarihleri arasında (Aberdeen Evening Express, 27 Ocak 1975: 4) yaklaşık altı aylık bir esir hayatından sonra önce Mersin, İskenderun ve Adana'ya oradan da Lefkoşa'ya getirilen göçmenler kısa sürede belirlenen yerlere yerleştirilmişlerdir. Adana ve İskenderun'da yerleştirilen Kıbrıslı Türklerden ilk grup 27 Ocak 1975 tarihinde İstanbul feribotu ile Mağusa Limanına getirilmiştir. (Bozkurt, 27 Ocak 1975: 1) Son grup ise Yeşilada feribotu ile 12 Şubat 1975 tarihinde adaya getirilmiş ve bu zorlu süreç tamamlanmıştır. (Bozkurt, 13 Şubat 1975: 1)

Bu süreç Kıbrıslı Türk liderler için de oldukça zor geçen bir süreç olmuştur. Bu göç hareketi Türkiye basını da yansımış ve Kıbrıslı Türklerin kuzeye geçişleri “Özgürlük Göçü” olarak adlandırmıştır. (Cumhuriyet, 8 Eylül 1975: 9) Türkiye’ye yoluyla adaya getirilen göçmenlerin haricinde güneyden kuzeye gönderilen göçmenlerin de yerleştirilmesi çalışmaları titizlikle sürdürülmüştür. Hangi köy veya kasabanın hangi gün kuzeye geçebileceğini karar veren ise BM olmuştur. Göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilgili öncelikle oteller düşünülmüş ardından bir pilot köy kurulması önerisi sunulmuştur; fakat nihayetinde göçmenlerin kurtarılan köylere yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Öncelikle Haydarpaşa Ticaret Lisesi ve Atatürk İlkokulu’na götürülmüşler ve burada sıcak su, yiyecek ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu ihtiyaçların büyük çoğunluğu da Türkiye Kızılay Derneği tarafından gönderilmiştir. Ayrıca derneğin göçmenler için iki adet seyyar mutfak göndereceği de belirtilmiştir. (Bozkurt, 27 Ocak 1975:1)

Göçmenler ilk etapta Kotak’ın verdiği karar doğrultusunda Girne, Lapta, Tepebaşı, Yılmazköy ve Mağusa bölgelerinde kurtarılan köylere, bu köylerden kaçanların bir rehber tayin edilerek yerleştirilmiştir. Ayrıca yedi kişilik bir komite kurulmuş ve uygunluk bakımından hangi köyün hangi köye yerleştirebileceği belirlenmiştir. İskân konusunda tecrübeli ülkelerden biri böyle bir durumla karşılaşmış ve üstesinden başarıyla gelmiş olan Türkiye’den tecrübeli kişilerle temasa geçilmiş ve İskân Genel Müdürlüğünden yardım istenmiştir. Bizzat Kotak Ankara’ya gidip temaslarda bulunmuş ve Ankara’da kurulan Kıbrıs Koordinasyon Komitesi ile göçmenlerin sıkıntılarını en iyi şekilde giderme üzerine görüşmüştür. (Bozkurt, 30 Haziran 1975: 1) T.C. Lefkoşa Büyükelçiliğine bağlı Türkiye Toprak İskân İşleri Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünden gelen uzmanlardan oluşan bir yardım ekibi oluşturulmuştur. Üç gün boyunca Bayar’ın da içinde bulunduğu ekibin yaptıklarını incelemek üzere köyleri gezen Türkiyeli ekip yapılanları incelemiş ve bu uzmanların önerileri üzerine 22 Kasım 1974 tarihinde iskân ve rehabilitasyon tüzüğü hazırlanmıştır. (Kıbrıs Türk Federe Devleti Kurucu Meclis-KTFDKM Meclis Tutanakları, 13 Haziran 1975)

Üzerinde durulan önemli konulardan bir diğeri ise yağmacılıktır. Bu dönemde kapılar, pencereler, elektrik teşkilatı sökülmesin evlere zarar verilmesin diye birini eve yerleştirelim ki eve sahip çıksın anlayışıyla hareket edilmiştir. Ayrıca üretim devam etsin, evin bahçesine, köydeki tarlaya ekip biçme yapılınsın diye göçmenlere verilmiş; fakat “ileride kira sözleşmesini kabul ediyorum” yazılı sözleşmeler imzalatılmıştır. Tapu değil, birer kira sözleşmesi yapılmış ve sözleşmenin birer örneği kiracıya, maliyeye ve bakanlığa gönderilmiştir. Dolayısıyla Kotak döneminde gelen göçmenlere evler sadece geçici olarak tahsis edilmiş ve

tahsis belgesi ile çok düşük bir kira kontratı da imzalatılmıştır. Bir müddet böyle devam eden sistemin ardından yasa düzenlenene kadar sözleşme verilmesi de kaldırılmıştır.

Göçmenlerin yerleştirilmesi sürecinin son aşamasında ise KTFD ile T.C. arasında 1975 yılında imzalanan işbirliği ve kalkınma projesi temelli bir protokole dayanmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden yaklaşık 30.000 göçmen tarım işgücü altında Kıbrıs'a getirilmiş ve boş kalan köylere yerleştirilmiştir. Dolayısıyla hem güneyden göç eden ve hem de Türkiye'den gelen yaklaşık 90,000 göçmenin iskân ve rehabilite edilmesi oldukça zor bir süreç olmuştur. 1955 yılından beri mücadele veren ve savaştan çıkmış hem maddi hem manevi açıdan bitkin Kıbrıs Türk toplumuna Türkiye'den maddi yardım sağlanmasının yanı sıra ekip desteği de gönderilmiştir. Türkiye'den tarım işgücü sağlanırken henüz Kıbrıs'ın güneyinde kalan nüfus kuzeye geçememiştir. Dolayısıyla Türkiye'den tarım işgücünün getirilmesi ve adanın canlandırılması amaçlanmıştır. Yeşilada feribotu ile gece gelen Türkiyeli göçmenler limanda Kotak ve ekibi tarafından karşılanmış hazır olan köylere veya Mağusa'da Didakta denilen sekreterlik okulunun orada yapılan yurtlara yerleştirilmişlerdir. Üretim devam edebilmesi için memur olmayanlara geçici olarak toprak dağıtımına başlanmış ve bu dağıtımı yapacak tarımsal şubeler kurulmuştur. Bu şubeler Güzelyurt, Lefkoşa, Girne ve Mağusa'da kurulmuş ve uzman kişilerin yönetimine verilmiştir. 1977 yılına kadar köylüye toprak dağıtımı bu şubeler aracılığıyla yapılmıştır. (Celal Bayar, Kişisel İletişim: 30 Nisan 2019)

Bu üç aşamada da İsmet Kotak'ın farklı görevlerle aktif bir şekilde yer aldığını söylemek mümkündür. 1976 yılından önce Türkiye'den gelen profesörler ile İskân yasası hazırlamak için çalışma başlatmış; fakat 1976 seçimlerinden Kotak İskân Bakanlığı görevinden alınmıştır. Kendisine Maliye Bakanlığı görevi teklif edilse de ilgisi ve tecrübesi olmayan bir alanda iyi işler yapamayacağını belirterek teklifi reddetmiş ve başka hiçbir bakanlık teklifini de kabul etmemiştir. Dolayısıyla profesörlerle birlikte üzerine çalıştığı iskân yasasını uygulayamamıştır. Birçok görüş Bülent Ecevit ile yakın olan İsmet Kotak'ın bu dönemde Türkiye'de değişen siyasetten dolayı Kıbrıs'taki etkisinin bu şekilde olduğunu belirtmektedir (Celal Bayar, Kişisel İletişim: 30 Nisan 2019). Önceki sayfalarda da birkaç konu üzerinden örneklendirmeye çalıştığımız Türkiye'de değişen siyasetin ada üzerindeki etkileri her dönem olduğu gibi bu dönemde de hükümetin kurulmasında hissedilmiştir. Bakanlığın ismi İskân ve Rehabilitasyon Bakanlığı olarak değiştirilmiş ve bu görev Kotak'ın bakanlığı döneminde İskân Bakanlığında müsteşar olan Hakkı Atun'a verilmiştir (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1976: 9). Bugün hala üzerinde tartışılan İskân Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası, Atun döneminde, 3 Ağustos 1977 tarihinde yürürlüğe girmiştir (KTFD Meclis Tutanakları, 3 Ağustos 1977).

Yasanın tefsir kısmında “*hak sahipliği*” tanımı oldukça geniştir. Güneyden gelen, Türkiye’den gelen ve kuzeyde yaşayan evsiz ve topraksız kişileri kapsamaktadır. Hak sahipliği, toprak dağıtımı, konut tahsisi, küçük işyeri, eşdeğer ve tazminat olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Kuzeyde yerleşik olan ve göçmen olarak gelen topluma toprak dağıtılmaya başlanmış ve bu dağıtım yıllarca sürmüştür.

3. İsmet Kotak'ın Katkısıyla Hayata Geçirilen Yasalar

Yaptığı her işte gerekli tüm sorumluluğu almaktan çekinmeyen ve bu işlerin diğer ülkelerde nasıl yürüdüğünü araştırıp kendi toplumuna en iyi şekilde uygulamaya çalışan muazzam bir öngörüye ve yönetme yeteneğine sahip İsmet Kotak, bu süre boyunca Kıbrıslı Türkler için birçok yasanın kabul edilmesini sağlamıştır. Özellikle çalışma hayatına çok emek vermiş ve ilk olarak 15 Şubat 1971 tarihinde toplu iş sözleşmesini yürürlüğe koymuştur (Bozkurt, 18 Şubat 1975: 4). Çalışma hayatını iyileştirici yasaların yürürlüğe girmesine de öncülük etmiştir. Bu yasalar içerisinde son derece önemli olan ve bugün hala geçerliliğini sürdüren yasalar da bulunmaktadır. Örneğin, 18 Haziran 1971 tarihinde kabul edilip 23 Haziran 1971 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 1971 Sendikalar Yasası (KTY Meclis Tutanakları, 26 Kasım 1971) ve 26 Kasım 1971 tarihinde kabul edilen Müstahdemlere Yıllık Ödenekli İzin Hakkı Sağlayan Yasa (KTY Meclis Tutanakları, 18 Haziran 1971) onun çalışmaları ve gayreti sonucunda kabul edilmiştir. Yıllık ödenekli izin hakkı 1 Mayıs 1972 tarihinden itibaren kullanılmıştır. (Bozkurt, 1 Mayıs 1972: 1) Günümüzde de hala kullanılmaktadır.

Meclis tutanaklarından da anlayacağımız üzere 1971 yılından beri tasarı olarak meclise sunduğu ve bir an evvel kabul edilmesinde ısrarcı olduğu İhtiyat Sandığı Yasası, mecliste iktidarı işçinin karşısında gösteren kişilerin karşıt oylarına ve çeşitli karşı çıkışlarına rağmen 28 Aralık 1972 tarihinde kabul edilmiş, 19 Ocak 1973 yılında Resmî Gazete’de yayımlanmış ve bu yılın bir sayılı yasası olmuştur. (Kıbrıs Türk Yönetimi-KTY Meclis Tutanakları, 28 Aralık 1972) 1 Aralık 1973 tarihinden itibaren uygulanmaya başlayan yasa (Bozkurt, 10 Kasım 1973:1) günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. 1973 yılında Bayrak Radyosu’nda yaptığı konuşmasında Kotak İhtiyat Sandığıyla Kıbrıslı Türklerin geleceğe güvenle bakabileceğinin de altını çizmiştir. (Bozkurt, 27 Kasım 1973: 3)

Hayati önem taşıyan sonraki iki yasa peş peşe gelmiştir. Bu yasalardan biri 20 Kasım 1941 tarihli ve 17/41 sayılı Asgari Ücret Kanunu’nun yürürlükten kaldırmasıyla (Bozkurt, 3 Nisan 1974: 1) 25 Temmuz 1975 tarihinde kabul edilen Asgari Ücretler Yasası (KTFD Meclis Tutanakları, 25 Temmuz 1975) olmuştur. 4 Mayıs 1976 tarihinde ise Kıbrıs Türk Sosyal

Sigortalar Yasası kabul edilmiştir. (KTFD Meclis Tutanakları, 4 Mayıs 1976) Kotak bu yasa'yı Kıbrıs Türk toplumunun ulaştırılması öngörülen çağdaş, refah ve sosyal güvenlik seviyesine yükseltebilmek için yapılan birçok çalışma içerisinde hazırlanan modern ve geniş kapsamlı bir yasa olarak tanımlamaktadır. Bu yasanın hazırlanma aşamasında Türkiyeli uzmanlarla birlikte bir komisyon kurulmuş günlerce yasa üzerine çalışmalar yapılmıştır. (Kıbrıs Türk Federe Devleti Kurucu Meclis-KTFDKM Meclis Tutanakları 26 Nisan 1976) Komisyonunda yer alan ve Türkiye'den gelen Çalışma Bakanlığı Uzmanı Nuri Üzel ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Uzmanı Mehmet Dinçer yasa tasarısını değerlendirip eksikliklerini belirlemişlerdir. (Bozkurt, 19 Mart 1975: 4) Bu süreç içerisinde dönemin Türk-Sen Genel Sekreteri Necati Taşkın'ın da görüşlerine başvurmayı da ihmal etmemiştir. (Bozkurt, 8 Mayıs 1975: 1)

Kıbrıs'ın Türk kesiminde yapılan 1976 seçimlerinden hemen önce ise tüm karşı duruşlara rağmen 15 Mart 1976 tarihinde Kıbrıs Türk Liman İşçileri Yasası yürürlüğe girmiştir. (KTFD Meclis Tutanakları, 15 Mart 1976) Liman işçileri ve yetkilileriyle de görüşüp sorunlarını dinleyen ve ona göre çözümler bulmaya çalışan Kotak özellikle güneyde Ağrotur ve Piskopu Bölgelerine gitmeyi reddeden işçilerin işten çıkarılma ile tehdit edildiğini ve Rum göçmenlere yardım adı altında Türk işçilerin zorunlu ödeneklerinin kesildiğini öğrenmiştir. (Bozkurt, 29 Nisan 1975: 1-4) Tüm bu sorunlar bu yasa ile tüm limanlarda yükleme, boşaltma, depolama ve taşıma işleri bir şirketin tekeline verilmiş ve böylece işçinin işçiyi istismar etmesi engellenmeye ve bir Türk işletmesi oluşturulmaya çalışılmıştır. (KTFD Meclis Tutanakları, 9 Ocak 1976)

1976 yılına kadar büyük bir titizlikle sürdürdüğü görevinin ardından kişinin kendisinden veya yaptıklarından kaynaklanmayan çeşitli sebeplerden ötürü görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Hatta kuruluşunda emek harcadığı partisini bile kendisine yanlış gelen uygulamalarından dolayı ilk terk edenlerden birisi olmuştur. Böylesine özverili bir çalışmanın ve disiplinin sonucunda ise yine acımasız eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerin sebebi Türkiye'den getirilen iş gücü ve güneyden gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde yaşanan ganimet problemi ve haksın arazi dağıtımını olarak görülmektedir. Tüm bunlara rağmen eksik kalan nokta Kotak'ın 1976 yılında görevinin sona ermiş olmasıdır. Yapılan tüm eleştiriler aslında onun bakanlığı döneminde başlayan birtakım girişimlerin ondan sonra değişen koşullar ve kurullarla kötü sonuçlar doğurması üzerinedir. Bu girişimler onun döneminde henüz ileri seviyeye ulaşmayan bir takım küçük sıkıntılar şeklinde olmuş ve Kotak her soruna pratik çözümler bulup sorunu büyümeden çözebilmiştir. Yani 1976 yılından sonra yaşanan tüm sıkıntılar onun bakan olmadığı döneme denk gelmektedir. Kotak, görevi devrettiğinde henüz

toplumun çoğunun bugün şikayetçi olduğu sistem başlamamıştır. Kotak da zaten şikâyet edilen bu sistemin içinde olmamak için bakanlığı sona ermiş olmasına rağmen partiden de istifaya etmiştir.

Sonuç

1974'e giden süreç ve 1974 sonrası incelendiğinde İsmet Kotak toplum dinamizminin şekillenmesinde, Kıbrıs Türk toplumunun çağdaşlaşması ve hak ettiği refah seviyesine ulaşabilmesi için çok büyük çaba sarf etmiştir. 1974 öncesi yaşanan çatışmalar ve can güvenliğini tehdit eden bölgelerden kaçan Kıbrıslı Türklerin, Kıbrıs'ın kuzeyine yerleştirilmeleri konusuyla ise bizzat ilgilenmiş, bu konuda çeşitli eğitimler almış, uzman desteğine başvurmuş ve elinden geldiği kadarının fazlasını yapıp göçmenleri güvenli bir şekilde planlanan bölgelere yerleştirmiştir. Hatta Rauf Denktaş ile birlikte sık sık göçmenlerin sıkıntılarını dinlemek üzere yanlarına gitmiş ve sorunları yerinde tespit edip çözmeye çalışmıştır. 1974 Barış Harekâtı sonrasında ise hem güneyden gelen Kıbrıslı Türklere hem de Türkiye'den getirilen göçmenlere yönelik birtakım çalışmalar yaparak, öncelikle boş kalan arazilerin ekilip biçilmesi ve üretimin devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır.

1976 yılında, aynı zamanda Ulusal Birlik Partisi Mağusa milletvekili olan Kotak, halk arasında "Ganimet dönemi." olarak adlandırılan bu dönemde siyasetin içinde yer almak istememiş ve Ulusal Birlik Partisinin (UBP) kurucularından olmasına rağmen partisine ilk tepkiyi koyanlardan biri olmuştur. 1977 yılında Ulusal Birlik Partisi'nden ayrılmış ve (KTFD Meclis Tutanakları, 3 Ekim 1977) köklü değişiklikler yapılmadığı sürece kabinede yer almayı kabul etmeyeceğini belirtmiştir. (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1977: 1) Bir süre sonra ise bir grup sosyal demokrat milletvekili ile birlikte Demokratik Halk Partisi'ni kurmuştur. Ardına yapılan ilk seçimde meclise giren Kotak, 1981 yılından 1985 yılına kadar partinin Genel Başkanlık görevini sürdürmüştür. 1982-1983 yıllarında Sanayi ve Kooperatifler Bakanı olarak hükümette görev almış, Kıbrıslı Türklerin ilk ve tek kooperatif Bakanı olarak tarihe geçmiştir. 1983 yılında oluşan Kurucu Meclis'te de üyelik yapmış ve KKTC anayasasını hazırlayan komitede yer almıştır. Temmuz 1985 tarihinde milletvekilliği sona eren Kotak, 6 Mayıs 1990 tarihinde yeniden milletvekili seçilmiştir. 1990 yılında Hür Demokrat Parti'yi (HDP) kurmuş ve daha sonra Demokrat Parti (DP) çatısı altına girmiştir. 1 Ekim 1993 tarihinde ise milletvekilliği ve siyaset hayatı sona ermiştir.

İsmet Kotak Kıbrıs Türk Tarihi içerisinde özellikle milli mücadele yıllarında devletin üst mercilerinde çeşitli görevlere getirilmiştir. 1969 yılında Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi'nde Çalışma ve Kooperatif İşleri Üyeliği olarak başlayan görevine sonraki yıllarda Rehabilitasyon

ve İskân İşleri Üyeliği de eklenmiş ve 1976 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Bu yıllar içerisinde toplum için faydalı olacağını düşündüğü gerek kooperatif gerek rehabilitasyon ve iskân konularında olsun ihtiyaç duyulan tecrübeli kişi eksikliğini giderebilmek için gerekli eğitimleri almış ve güvendiği kişilerden oluşturduğu sağlam bir ekiple son derece titiz çalışmalar yapmıştır.

Bir devlet adamı olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerinin yanı sıra kritik öngörülerde bulunması ve bu öngörülerin birçoğunun ileriki dönemlerde meydana gelmesi Kotak'ı Kıbrıs Türk tarihinde farklı ve önemli bir yere oturtmaktadır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi mezunu olması ve ardından Kıbrıs'a dönüşüyle birlikte çeşitli devlet görevlerinde yönetici olarak çalışmaya başlamamıştır. Bu durum onun sorumluluk, inisiyatif, devlet tecrübesi, işbirlik ve işbiricilik vasıflarını da olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Kıbrıs Türk mücadelesi döneminde daha önce hiç denenmemiş birçok konuda kendisine görevler verilmiş, devraldığı görevlerin sorumluluğuyla gerekli eğitimleri alıp bu işlerin Türkiye'de ve dünyada nasıl yürüdüğünü araştırmış ve çoğu zaman buralardan uzmanlar da getirterek gerekli donanımın oluşturulmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Kıbrıs Türk Milli Arşivi

İsmet Kotak Aile Arşivi

Resmi Yayınlar

KGTY Meclis Tutanakları, 12 Mart 1971

KTY Meclis Tutanakları, 18 Haziran 1971

KTY Meclis Tutanakları, 26 Kasım 1971

KTY Meclis Tutanakları, 28 Aralık 1972

KTY Meclis Tutanakları, 1 Mart 1974

KTFDKM Meclis Tutanakları, 13 Haziran 1975

KTFD Meclis Tutanakları, 25 Temmuz 1975

KTFD Meclis Tutanakları, 9 Ocak 1976

KTFD Meclis Tutanakları, 15 Mart 1976

KTFDKM Meclis Tutanakları 26 Nisan 1976

KTFD Meclis Tutanakları, 4 Mayıs 1976

KTFD Meclis Tutanakları, 3 Ağustos 1977

KTFD Meclis Tutanakları, 3 Ekim 1977

Sürelî Yayınlar

Aberdeen Evening Express

Bozkurt

Cumhuriyet

Halkın Sesi

Leicester Evening Mail

Kitap ve Makaleler

Alçıtepe, M. A. G. (2002). *Açıklamalı Kıbrıs Barış Harekâtı Kronolojisi*. Manisa: Manisa CBÜ Yüksek Öğrenim Vakfı.

Altan, M. H. (1997). *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Beratlı, N. (1999). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi 3. Kitap*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Beratlı, N. (2015). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Birand, M. A. (1975). *30 Sıcak Gün*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Bozkurt, İ. (2017): *Zirköy'den Mermertepe'ye Kıbrıs'ta Direniş ve Mücahitlik Yılları (1 Nisan 1955-1968 Baharı)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2018). *Beştulum'dan Zirköy'e Bir Kıbrıs Çocukluğu ve İlk Gençliği 1940-1963*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çoruh, H. (2022). Avrupalı Konsolosların Kıbrıs'taki Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri. *Kıbrıs'ta Türk Varlığı*. Editör: Adem Çalışkan. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Druşotis, M. (2007). *Karanlık Yön EOKA*. Çev: Öztürk Yıldırımboza. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Druşotis, M. (2010). *Cunta ve Kıbrıs 1967-1970 Köfünye Krizi, İki Suikast, Bir Cinayet*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Ergin, İ., Birinci, S. (1989). *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*. Lefkoşa, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gazioğlu, A. C. (1999). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- İnalçık, H. (2010). *Kıbrıs'ın Nüfusu Üzerine Bir Not, Kubrus*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- İsmail, S. (1998). *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Kapucu, D. (2020). *1974 Kıbrıs Hava Harekâtı*. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 4 (2), 82-104.
- Keser, U. (2016). *Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar*. İzmir: Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C: 5, S: 12.
- Keser, U.- Uğurtay, D. U. (2019). *Psikolojik Harp Bağlamında Kıbrıs'ta Stratejik Güç: Su*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Kıbrıs Coğrafyası (1994). Ankara: KKTC Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, E. (2022). 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı. *Kıbrıs'ta Türk Varlığı*. Editör: Adem Çalışkan. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Olgun, A. (1999). *Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu*. Lefkoşa: Kastaş Yayınevi.
- Orr, C. W. J. (2013). *İngiliz Egemenliği Altında Kıbrıs*. Lefkoşa Galeri Kültür Yayınları.
- Richter, H. A. (2011). *Çağdaş Kıbrıs'ın Kısa Tarihi*. çev: Ali Çakıroğlu, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Şahinler, M. (1979). *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*. İstanbul: Yeni Karar Matbaası.

Vatansever, M. (2012): *Kıbrıs Sorunun Tarihi Gelişimi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XII.

Zia, N. (1975). *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Ay Yıldız Matbaası.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Celal Bayar, Kişisel İletişim: 30 Nisan 2019.

Şermin Kotak, Kişisel İletişim: 28 Kasım 2018.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Основные Направления Модернизации Педагогического Образования В Республике Казахстан

*Kazakistan Cumhuriyeti'nde Öğretmen Eğitiminin Modernleşmesinin Ana
Yönleri*

*The Main Directions Of Modernization Of Pedagogical Education In The
Republic Of Kazakhstan*

*Aınur Arkhymatayeva**

Özet

21. yüzyıl, UNESCO tarafından bilgi, zeka, kültür ve maneviyatın modern toplumun öncelikli değerleri olarak tanımladığı «eğitim çağı» olarak ilan edilmiştir. Bu koşullar altında, eğitim sisteminin sürekli modernizasyonu ve dünyadaki sürekli değişen durumu dikkate alarak yeni bir gelişim stratejisinin öngörülmesi gerekmektedir. Makale, «Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Pedagojik Eğitimin Modernizasyonu Projesi» nin uygulanmasını sağlayan pedagojik eğitimin içeriğinin geliştirilmesine yönelik güncel sorunlara odaklanmaktadır. Öğretmen eğitiminin yeni ideolojisinin ve metodolojisinin öğretmenlerin mesleki eğitiminin amaçları ve içeriği üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Makale, eğitimci eğitim programlarının yöneticileri ve öğretmenleri, pedagojik yön ve profillerin öğrencileri ve Kazakistan'ın ulusal pedagojik eğitiminin modernizasyonu ile ilgilenen herkes için ilgi çekici olabilir.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., arkhymatayeva.aynur@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6030-7299.

Atf/Citation: Arkhymatayeva, A. (2023). Основные Направления Модернизации Педагогического Образования В Республике Казахстан. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 64-86.

Geliş/Received: 18.06.2022

Kabul/Accepted: 22.08.2022

Makale, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından hedeflenen Finansman programı kapsamında OR 11465474 «Eğitim ve Bilim Sisteminin Modernleşmesinin Bilimsel Temelleri» (2021-2023) projesi kapsamında yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitimin Modernizasyonu, Eğitimin İçeriği, Eğitim Sektörünün Reformu.

Abstract

The XXI century has been declared by UNESCO as the "century of education", which has defined knowledge, intelligence, culture, and spirituality as the priority values of modern society. In these conditions, continuous modernization of the educational system and forecasting of a new strategy for its development, taking into account the constantly changing situation in the world, is required. The article is devoted to the actual problems to the development of the content of pedagogical education ensuring the implementation of the "Project of modernization of pedagogical education in the Republic of Kazakhstan". The influence of the new ideology and methodology of pedagogical education on the goals and content of teacher training is analyzed. The article may be of interest to administrators and teachers of educational programs for teacher training, students of pedagogical directions and profiles, as well as anyone interested in the problems of modernization of the national pedagogical education of Kazakhstan.

The article was written within the framework of the project OR 11465474 "Scientific foundations of modernization of the education and science system" (2021-2023) under the program of targeted funding from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: education modernization of education, the content of education, reforming of the sphere of education.

Резюме

XXI век объявлен ЮНЕСКО «веком образования», определившим знания, интеллект, культуру, духовность как приоритетные ценности современного общества. В этих условиях требуется непрерывная модернизация образовательной системы и прогнозирование новой стратегии ее развития, с учетом постоянно изменяющейся ситуации в мире. Статья посвящена актуальным проблемам к разработке содержания педагогического образования обеспечивающих реализацию «Проекта модернизации педагогического образования в Республике Казахстан». Анализируется влияние новой идеологии и методологии педагогического образования на цели и содержание профессиональной подготовки учителей. Статья может представлять интерес для администраторов и преподавателей образовательных программ подготовки педагогов, студентов педагогических направлений и профилей, а также всех интересующихся проблемами модернизации национального педагогического образования Казахстана.

Статья выполнена по проекту научно – технического программно-целевого финансирования на 2021-2023 годы «Научные основы модернизации системы образования и науки» Министерство образования и науки Республики Казахстан.

Ключевые слова: образование, модернизация образования, содержание образования, реформирование сферы образования.

Казахстан ставит перед собой новые масштабные задачи по социальной модернизации, форсированной инновационной индустриализации и экономической интеграции – в третьем десятилетии XXI века войти в число 30 развитых стран мира.¹

В условиях экономического и научнотехнического прогресса образование, формирующее человеческий капитал, становится главной движущей силой развития общества и, соответственно, приоритетным направлением национальной политики государств.

Поэтому Казахстан, оставаясь частью международного сообщества, выстраивает свою конкурентоспособную траекторию образования, позволяющую успешно решать стратегические задачи страны. Модернизация педагогического образования обеспечена нормативно-правовой базой и проводится в соответствии с тенденциями, принципами глобализации, интернационализации, интеграции образования, науки и производства; непрерывности; гуманизации; гуманитаризации; цифровизации и др.

Подготовка педагога, обладающего высоким уровнем профессионально - педагогической компетентности, способного адаптироваться к педагогическим инновациям и внедрять их на высоком профессиональном уровне, осуществлять функцию духовного воспроизводства человека как активного субъекта общества, - актуальная проблема национальной образовательной политики современного Казахстана. Качество высшего образования становится основным конкурентным преимуществом государства, важнейшим показателем, определяющим долгосрочное развитие общества во всех сферах его жизнедеятельности. Качество образования мировое сообщество рассматривает как непереносимое условие установления отношения взаимного доверия между государствами, а также соотносительности, мобильности, сопоставимости и привлекательности между различными системами образования.

По поручению Главы государства осуществлен переход от государственных программ к формату национальных проектов. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев подписал указ об утверждении Национального проекта «Качественное образование «Образованная нация», рассчитанный на 2021 - 2025 годы.² Цель разработки национального проекта это -повышение качества образования обучающихся всех

¹ Концепция модернизации педагогического образования Республики Казахстан., Проект. Министерство образования и науки Республики Казахстан., Нур-Султан, 2020.

² Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726>

уровней образования. В национальном проекте «Качественное образование «Образованная нация» сохранена преемственность с госпрограммой по вопросам, требующим незамедлительных решений и направленным на обеспечение потребности населения.

В проекте Концепции модернизации педагогического образования в Республике Казахстан выделены инновационные мероприятия по модернизации образования в Республике Казахстан, осуществленные с государственной стороны.

В Республике Казахстан процесс обучения и воспитания обучающихся на всех уровнях образования осуществляется с учетом национального контента. В этом контексте реализуются проекты «Туған жер», «Сакральная география Казахстана», «Современная казахстанская культура в глобальном мире», «100 новых лиц Казахстана», «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», функционируют детско-юношеские движения «Жас қыран» (1-4-е классы), «Жас Ұлан» (5-10-е классы), военно-патриотический клуб «Жас Сарбаз» (колледж, вуз). Теперь остановимся на этих государственных проектах ниже:

Программа «Туған жер» является составным элементом программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру» и призвана соединить рациональное и эмоциональное отношение к Родине. В основу программы заложено воспитание у казахстанцев чувства истинного патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему краю и его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной.

1. Три ключевых направления программы:

Первое: краеведческая работа в сфере образования, экологии и благоустройства, изучение региональной истории, восстановление культурно-исторических памятников и культурных объектов местного масштаба.

Второе: инфраструктурная поддержка, содействие успешным представителям (бизнесмены, чиновники, интеллигенция, молодежь), переехавшим в другие регионы страны.

Третье: организованная работа местных властей по поиску оптимальных форм поддержки, социального уважения и механизмов спонсорской помощи. Программа

2. Туған жер» состоит из четырех Подпрограмм:

2.1. «Тәрбие және білім» – воспитание всесторонне и гармонично развитой личности в духе казахстанского патриотизма;

2.2. «Атамекен» – укрепление у казахстанцев гражданской активности и чувства ответственности за судьбу малой родины;

2.3. «Рухани Қазына» – возрождение интереса и уважения к традициям, истории и культуре родного края;

2.4. «Ақпарат толқыны» – информирование населения о ходе реализации Программы, создание информационной инфраструктуры для участия граждан в общественном мониторинге реализуемых проектов.³

С 2017 года в 5-7 классах утверждена учебная программа интегрированного курса «Краеведение» на основе предметов «История Казахстана», «География», «Казахская литература», «Музыка». В школах работают краеведческие кружки и клубы, а также проводятся туристско-краеведческие экспедиции и экскурсии. А также с целью методического и концептуального сопровождения программы «Рухани жаңғыру», Национальная академия им. Алтынсарина разработала более 15 методических пособий и рекомендаций (концептуальные основы развития краеведения в Республике Казахстан, концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру», рекомендации по организации детско-юношеского движения, методики по изучению сакральной географии Казахстана и другие). Подготовленные инструменты оказали большую помощь преподавателям и учителям.⁴

В апреле 2017 года в свет вышла статья главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», одной из приоритетных задач которой перед общественностью стало создание проекта «Духовные святыни Казахстана», или, как говорят учёные, «Сакральная география Казахстана». Сакральные объекты Казахстана имеют древнюю историю. Это культовые архитектурные сооружения, города, поселения, курганы, некрополи, святилища, наскальные рисунки и исторические ландшафты. Особую популярность имеют культовые архитектурные памятники, как правило, лучше сохранившиеся до наших дней и более почитаемые.

Основной объём историко-культурного наследия составляют археологические памятники, которые разбросаны по всей территории Казахстана. Они охватывают громадный хронологический период: от глубокой древности, каменного века, до позднего средневековья. Они беззащитны перед временем и требуют серьёзных научных

³ <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-ulityk-ruhani-zhangyru-159639>

⁴ <https://uba.edu.kz/ru/metodology/3>

исследований, работ по консервации и реставрации, а также продуманного подхода к эксплуатации.

Ещё одним видом духовного наследия являются объекты природы, сакрализация которых уходит в глубокую древность. Некоторые из них объявлены святыми, став объектами паломнического туризма, но требуя изучения и проведения научной экспертизы. Наряду с известными сакральными объектами, вошедшими в историческую и археологическую науку, появляются новые - религиозные памятники и святые места. Объектами паломничества также становятся и памятники архитектуры, имеющие историческое, научное и художественное значение. Обладая правом неприкосновенности, они не подвергаются вмешательству; а многие из них - культовые сооружения. Но стоит отличать их от вновь возникших сакрализованных мест, определяя наличие историко-художественной ценности. В связи с назревшим вопросом определения сакральных объектов Казахстана учёные работают над систематизацией сакральных мест по всей стране. Такое распределение будет препятствовать распространению шарлатанства в области историко-культурного наследия и проявлению на этой почве религиозного экстремизма. Систематизация сакральных объектов на основе определённых критериев позволит выработать механизм историко-культурной экспертизы природных и других сакральных мест.

Реестр сакральных объектов составлен на основе коллегиального отбора научными коллективами трёх организаций: Института Археологии им. А.Х. Маргулана / <https://archaeolog.kz/>, Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова / https://iie.kz/?page_id=16887&lang=ru /, Института истории государства / <https://history-state.kz/ru> / /. С начала реализации спецпроекта на сегодняшний день в список сакральных объектов общенационального значения включено 205 объектов (из них на 23 памятниках истории и культуры завершены научно-реставрационные работы) и на объекты местного значения – 575 объектов. Полная визуализация сакральных объектов доступно на платформе виртуальной карты qazmaps.kz. В этот домен была загружена виртуальная карта с 3D-турами общенациональных сакральных объектов (100 штук) и интерактивная карта региональных сакральных объектов (500 штук). Учёные, основываясь на материалах архивно-библиографического характера, полевых

исследованиях, сформировали реестр с характеристикой объектов от древнейших времён до современности.⁵

В целях реализации специального проекта «Сакральная география Казахстана» в 2017 году при Национальном музее Республики Казахстан создан специализированный научно-исследовательский центр «Сакральный Казахстан». В центре работают 40 специалистов Научно-экспертного совета, которые занимаются выявлением и актуализацией общенациональных и местных сакральных мест. В работе совета принимают участие видные ученые, краеведы и общественные деятели Казахстана.

«История Независимости - это всего лишь четверть века. Но каких! Исторический масштаб свершений не вызывает сомнений. Однако часто за рядом цифр и фактов не видно живых человеческих судеб. Разных, ярких, драматических и счастливых. Проект «100 новых лиц Казахстана» - это история 100 конкретных людей из разных регионов, разных возрастов и национальностей, которые добились успеха за эти стремительные годы». В этом проекте должны быть конкретные истории конкретных людей, которых породила эпоха Независимости. Их рассказ о жизни убедительнее любой статистики. Современная медиакultura строится не на «говорящих головах», а на создании подлинных историй жизни. Вот создание таких подлинных историй и должно стать предметом профессиональной работы наших средств массовой коммуникации. Этот проект «100 новых лиц Казахстана» ориентировано решение трех задач:

- Показать обществу реальное лицо тех, кто своим умом, руками и талантом творит современный Казахстан.
- Создать новую мультимедийную площадку информационной поддержки и популяризации наших выдающихся современников.
- Создать не только общенациональные, но и региональные проекты «100 новых лиц».⁶

Проект «100 новых лиц» является реальным воплощением казахстанской мечты. Мечты, где каждый талантливый, трудолюбивый, целеустремленный человек может стать героем нашего времени и гордостью нации. Чем больше таких успешных граждан, как вы, тем более конкурентоспособной будет наша страна, тем больших достижений достигнет наш народ. Именно в этом заключается цель проекта «100 новых лиц».

⁵https://archaeolog.kz/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=24&Itemid=26&lang=ru

⁶ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34603452

В рамках реализации государственной программы «Рухани жаңғыру» начать проект «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке» по развитию общественных и гуманитарных наук.

Суть его состоит в следующем:

1. Создать условия для полноценного образования студентов по истории, политологии, социологии, философии, психологии, культурологии, религиоведению, лингвистике, экономике, менеджменту, предпринимательству, инновации.
2. Перевести в ближайшие годы 100 лучших учебников мира с разных языков по всем направлениям гуманитарного знания на казахский язык и дать нашим молодежи возможность учиться по лучшим мировым образцам. Уже в 2018-2019 учебном году начать обучение студентов по этим учебникам.
3. Для этих целей на базе уже существующих переводческих структур создана некоммерческая, негосударственная общественная организация «Ұлттық аударма бюросы» (Национальное бюро переводов). Которое по заказу Правительство начало работу с лета 2017 года. <https://100kitap.kz/ru>

Казахстанские студенты могут получать знания по лучшим учебникам Кембриджа, Оксфорда и Гарварда на казахском языке. На казахский язык переведены 100 учебников научные труды и академические бестселлеры, вошедшие в учебные программы самых передовых учебных заведений в мире.

В год празднования 20-летия Независимости Республики Казахстан инициативной группой лидеров молодежных организаций, 6 июля 2011 года было создано Республиканское Общественное Объединение «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан».

«Жас Ұлан» — организация, формирующая подрастающее поколение в духе казахстанского патриотизма на основе высоких духовно-нравственных ценностей, принципов гуманизма, толерантности и демократизма. «Жас Ұлан» осуществляет свою деятельность совместно с творческими, спортивными, общественными, неправительственными организациями и государственными учреждениями. В своей деятельности «Жас Ұлан» руководствуется Конституцией Республики Казахстан, законодательством и иными нормативно-правовыми актами и международными актами, ратифицированными Республикой Казахстан.

Цель «Жас Ұлан» - формирование у подрастающего поколения чувства патриотизма, стремления к знаниям и самосовершенствованию; ответственного отношения к делу; сопричастности к истории страны, к настоящему и будущему Независимого Казахстана.

3. Задачи «Жас Ұлан»:

- формирование духовно-нравственного потенциала подрастающего поколения на основе знания истории, культуры, языка народа Казахстана;
- повышение гражданской активности и сознательности детей и подростков;
- стимулирование познавательной деятельности;
- создание позитивных условий для интеллектуального, творческого и социального развития детей и подростков;
- развитие личностных качеств ребенка, направленных на формирование его ответственности и трудолюбия, раскрытие лидерского потенциала и организаторских способностей.

Членами старшего звена - «Жас Ұлан» являются школьники 5-10 класса, членами младшего звена - «Жас Қыран» являются школьники 1-4 классов.

Обучающиеся принимают активное участие в самоуправлении, военнопатриотических клубах, детско-юношеских движениях «Жас қыран», «Жас ұлан», «Жас сарбаз». В рамках единой детско-юношеской организации «Жас Ұлан» активно развивается волонтерское движение, которое насчитывает порядка 10 тыс. участников. По данным РФО (Республиканский фронт-офис волонтеров) в Казахстане зарегистрирована 491 волонтерская НПО и 1658 инициативных групп. Более 50% молодых людей в возрасте от 18 до 29 лет и более 30% детей в возрасте до 18 лет занимаются волонтерской деятельностью.

В целях совершенствования военно-патриотического воспитания военнослужащих, а также допризывной молодежи в 2015 году в Астане Первым Президентом Республики Казахстан – Елбасы был открыт Национальный военно-патриотический центр Вооруженных Сил, который стал координирующим органом военно-патриотического воспитания военнослужащих и допризывной молодежи.

Во исполнение поручения Елбасы об усилении военно-патриотического воспитания среди учащихся и молодежи, в том числе посредством создания региональных филиалов Республиканского детско-юношеского военно-патриотического общественного движения «Жас сарбаз», Министерством обороны совместно с другими

государственными органами создано Республиканское общественное объединение «Детско-юношеское военно-патриотическое движение «Жас сарбаз». Устав движения «Жас сарбаз» утвержден на общем собрании учредителей и 14 ноября 2018 года зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан. Целью движения является военно-патриотическое воспитание подрастающего поколения в духе уважения и гордости историей страны, прагматичной оценки настоящего и позитивного взгляда в будущее, высшей ценностью которого является Независимость Казахстана.

В настоящее время Движение объединяет 7 037 военно-патриотических клубов (из них при воинских частях 110 военно-патриотических клубов, с охватом 2697 детей), классов «Жас сарбаз» и кружков «Smart Sarbaz», где задействовано молодежи 215 500 воспитанников.

На формирование образованной нации ориентирован проект «Читающая школа», приобщающий обучающихся к регулярному чтению детской литературы и посещению школьных библиотек. В рамках проекта библиотеки учебных заведений пополнилась на 2 171 844 книги: 71% - на казахском языке, 23% - на русском языке, 6% - на английском языке.

Разработана «Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана» (2015, КазНПУ имени Абая), на основе которой в вузах страны вводится дисциплина «Национальное воспитание», основная цель, которой воспитание высокоинтеллектуального конкурентоспособного педагога с высоким уровнем развития национального самосознания, патриотизма, гражданственности и социальной активности.

Образовательный процесс идет в рамках лично-ориентированного, гуманистического, компетентностного, культурологического, полисубъектного, этнокультурного, поликультурного и других подходов.

Развивается полиязычное обучение. С 2012 года для подготовки педагогических кадров с полиязычным образованием увеличен объем кредитов по иностранному языку в цикле БД. 26 казахстанских вузов осуществляют подготовку педагогических кадров для преподавания на английском языке по специальностям «Биология», «Химия», «Физика» и «Информатика». Ведется целенаправленная работа по увеличению числа ППС, осуществляющих обучение на английском языке. ППС вузов имеют возможность пройти языковую подготовку в рамках языковых курсов, стажировок и программ, стипендиальной программы «Болашак», АО НЦПК «Орлеу», CLIL, IELTS, языковых

курсов МОН РК и др. Увеличивается количество образовательных программ (ОП) на английском языке.

В целях эффективного обеспечения школ молодыми педагогами в Казахстане действуют несколько программ: программа «С дипломом в село!» направлена на трудоустройство выпускников в сельские школы и социальный проект «Серпін», в котором реализуется государственная поддержка добровольного межрегионального переселения. Реализация социального проекта входит в число приоритетных задач, поставленных Главой государства в Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». В декабре 2012 года в Послании Главы государства народу страны была представлена Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года. Ее главная цель - создание общества благоденствия на основе сильного государства, развитой экономики и возможностей всеобщего труда, вхождение Казахстана в тридцатку самых развитых стран мира.

4. Для достижения этой цели «Стратегия «Казахстан-2050» предусматривает реализацию семи долгосрочных приоритетов:

1. Экономическая политика нового курса – всеобъемлющий экономический прагматизм на принципах прибыльности, возврата от инвестиций и конкурентоспособности.

2. Всесторонняя поддержка предпринимательства – ведущей силы национальной экономики.

3. Новые принципы социальной политики – социальные гарантии и личная ответственность.

4. Знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров.

5. Дальнейшее укрепление государственности и развитие казахстанской демократии.

6. Последовательная и предсказуемая внешняя политика – продвижение национальных интересов и укрепление региональной и глобальной безопасности.

7. Новый казахстанский патриотизм – основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества.

Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года был утвержден Указом Президента Республики Казахстан № 636 от 15 февраля 2018 года. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года является документом

системы государственного планирования на среднесрочный период и разработан в реализацию долгосрочной Стратегии развития Казахстана до 2050 года.

Стратегический план до 2025 года запускает процессы Третьей модернизации страны, объявленные Главой государства в начале 2017 года, и ставит задачи по ускоренному качественному экономическому росту и повышению уровня жизни в стране. Главная цель до 2025 года – добиться качественного и устойчивого подъема экономики, ведущего к повышению благосостояния людей на уровень стран Организации экономического сотрудничества и развития.

Качественный рост экономики должен основываться на повышении конкурентоспособности бизнеса и человеческого капитала, технологической модернизации, совершенствовании институциональной среды, а также минимизации негативного влияния человека на природу. При этом важным ориентиром будут являться Цели устойчивого развития ООН.

Стратегический план до 2025 года построен вокруг семи важнейших системных реформ и семи приоритетных политик, которые будут осуществляться в экономике и социальной жизни страны в период до 2025 года. Для измерения прогресса страны на пути вхождения в число 30-ти развитых стран мира определены ключевые национальные индикаторы и международные индексы.

С 2018 года учителя школ проходят аттестацию по формату через сдачу национального квалификационного тестирования и Аттестация включает в себя следующие этапы: для педагогов: 1) НКТ; 2) эссе; 3) квалификационная оценка; 4) комплексное аналитическое обобщение результатов деятельности / Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 ноября 2021 года № 561/. По результатам аттестации которого присваивается категория педагог-исследователь, педагог-мастер, педагог-эксперт, педагог-модератор и предусмотрена доплата к заработной плате от 30 % до 50 % от должностного оклада. Кроме того, учителям, преподающим предметы на английском языке, установлена доплата в размере 200 % от базового должностного оклада. Новый формат аттестации является мотивацией для студентов педагогических вузов и колледжей. Аттестация педагогов проводится не реже одного раза в пять лет в соответствии с подпунктом 3) пункта 1 статьи 15 Закона Республики Казахстан "О статусе педагога", руководителей организаций образования – один раз в три года в соответствии с пунктом 5 статьи 44 Закона Республики Казахстан

"Об образовании", заместителей руководителей организаций образования – один раз в три года в соответствии с пунктом 130 настоящих Правил.⁷

В Республике Казахстан признается особый статус педагога, обеспечивающий условия для осуществления им профессиональной деятельности. Лицо обладает статусом педагога в период осуществления профессиональной деятельности в области образования и нахождения в трудовых отношениях с соответствующей организацией в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.⁸ Работодатель обеспечивает педагогу условия для осуществления им профессиональной деятельности в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан.

Утвержден профессиональный стандарт «Педагог». Разработан рамочный проект «Профессиональный портрет учителя 21 века» (КазНПУ им.Абая).⁹ Профессиональный стандарт «Педагог» предназначен для формирования образовательных программ, в том числе для обучения персонала организаций образования, сертификации работников и выпускников организаций образования.

Вектором, определяющим направление модернизации педагогического образования, становится компетентностный подход, ориентированный на перераспределение теоретического и практического знания в содержании образования: увеличение доли практических знаний и умений, овладение опытом применения полученных знаний на практике, развитие эмоционально-ценностного, рефлексивного отношения к этому опыту. То есть все содержание педагогического образования направляется на развитие компетентного педагога с высоким уровнем функциональной грамотности, основу которого составляет высокий уровень обучаемости и профессиональной рефлексии. Успех реализации нововведений на основе компетентностного подхода тесно связывают с изменениями в сфере сознания педагогов, уровнем их инновативности (стремлением к переосмыслению собственного опыта), высоким интеллектуальным потенциалом, исследовательским интересом к нововведениям, отказом от стереотипов в обучении и воспитании личности обучающегося. Успешное овладение педагогом ключевыми, базовыми, предметными компетенциями рассматривают как решающий фактор его конкурентоспособности в

⁷ Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 ноября 2021 года № 561. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 18 ноября 2021 года № 25208.

⁸ О статусе педагога. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI ЗРК.

⁹ Приложение к приказу Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 133 от 8 июня 2017 года

сфере образовательных услуг. Отмечается, что образование как процесс и результат усвоения обучающимися социального опыта, формирования у них систематизированных знаний, умений, навыков, ключевых и предметных компетенций - определяет жизнестойкость нации.¹⁰

Одной из задач современного педагогического образования является воспитание человека национальной культуры, способного к активной жизнедеятельности в поликультурной (полиэтнической, полилингвистической) среде, к вступлению в диалог с целью поиска различных культурных смыслов. Реальностью современного мира становится потребность в воспитании у будущего педагога гражданственности, гуманизма, ответственности и толерантности, межкультурной коммуникации.

Воспитание образованного и интеллектуального поколения является важнейшей государственной задачей. Будущее страны должно быть в руках талантливой и патриотичной молодежи. Для достижения этой стратегической цели будут продолжены систематические реформы. События в мире, обусловленные глобальной экономической интеграцией, технологическим прогрессом, цифровизацией повседневной жизни, а также растущей социальной напряженностью, политической дестабилизацией, экологической неустойчивостью и ростом тревожности среди населения, требуют глубоких размышлений об образовании будущего.

Как отмечается в докладе Международной комиссии будущего образования ЮНЕСКО, для построения мирного, справедливого и устойчивого будущего сама система образования нуждается в трансформации, первым шагом которой является всеобщее переосмысление целей образования от традиционной логики индивидуального успеха, конкурентоспособности и экономического развития к ценностям солидарности, взаимосвязанности и заботы друг о друге. В этой связи в образовательных системах во всем мире утверждается более широкое понимание качества образования, основанное на концепции благополучия личности. Согласно видению ОЭСР благополучие общества – это общая цель, которая объединяет все государства.¹¹ «Компас обучения 2030» включает в себя основные принципы, знания, навыки, отношения, ценности, а также компетенции для достижения обучающимися индивидуального и коллективного благополучия в быстро изменяющемся мире. При этом важным условием достижения

¹⁰ Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана. – Алматы, Изд-во «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2015г. – 18с.

¹¹ <https://www.oecd.org/general/38464001.pdf>

благополучного общества является признание субъектности личности, ее способности самостоятельно ставить цели, размышлять и действовать ответственным образом для достижения положительных изменений в обществе.

Сбалансированное развитие нравственного, интеллектуального, физического и эстетического потенциала обучающихся. Общечеловеческие и национальные ценности как – ядро содержания обучения. На встрече с представителями отечественного бизнеса 21 января 2022 года Главой государства К.Токаевым было дано поручение перестроить стандарты образования с целью формирования менталитета нации, молодого поколения нового Казахстана. В статье «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» от 8 января 2020 г. Глава государства подчеркнул необходимость переосмысления Концепции Абая «Толық адам», чтобы она стала основой любой сферы жизни, системы управления государством и образования, институтов семьи.

Реализация данного утверждения требует усиления в содержании среднего образования воспитательного компонента на основе национальных ценностей и казахстанского патриотизма, интеграции положений Концепции «Толық адам».

Сегодня в Казахстане осуществляются достаточно серьезные шаги по модернизации педагогического образования. В целях повышения качества и конкурентоспособности педагогического образования была проведена определенная работа. Одним из приоритетных направлений модернизации национальной модели образования является подготовка интеллектуальной элиты — молодых людей, способных занять ключевые места в управлении государством, экономике, науке, культуре. Интенсификации этой работы способствует реализация Государственной программы «Дарын», в рамках которой был создан Республиканский научно-практический центр (РНПЦ) «Дарын», Назарбаев интеллектуальные школы (НИШ), Назарбаев университет - основная миссия которых заключается в социальнопедагогической поддержке и развитии одаренных детей и молодежи; - в вузах реализуются образовательные программы по педагогическим специальностям, разработанные совместно с зарубежными партнерами. В 15 вузах по 13 педагогическим специальностям обучаются более 1200 человек¹².

Рост и обогащение национального самосознания будущего учителя. Мировоззренческую основу профессиональной подготовки учителя должна составить

¹² Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2014 - 2018 годы – Астана, 2014.

национальная идея «Мәңгілік Ел». В контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел» целью системы педагогического образования должно стать воспитание нового поколения учителей, социально активных членов общества с высоким уровнем национального самосознания, профессионализма и конкурентоспособности, способных строить конструктивный диалог с представителями других культур. В связи с этим в содержание педагогического образования на всех ее уровнях должны быть введены интегрированные дисциплины метапредметного характера.¹³

Педагог XXI века – это личность с высоким уровнем развития национального самосознания, патриотизма, гражданственности и социальной активности:

- *способная* успешно функционировать в условиях быстрой коэволюции рынка труда и системы образования, достигать высокие показатели в профессиональной деятельности, совершать конкурентные действия и выдерживать конкуренцию с себе подобными, превосходя их в заданных условиях;

- *умеющая* ориентироваться в происходящих интеграционных образовательных процессах, трендах мирового образовательного пространства;

- *оперирующая* метапредметными, ключевыми компетенциями – информационной, коммуникативной, поликультурной, полилингвальной, компьютерной, цифровой, ИКТ, SMART, STEM, дистант онлайн-компетенцией, компетенцией системного мышления и разрешения проблем;

- *владеющая* широким спектром стратегий учения и воспитания учащихся в условиях целостного педагогического процесса, основанного на принципах нелинейности, активности, диалогичности, взаимодействия и взаимосодействия, сотрудничества, креативности, субъект- субъектных отношений;

- *генерирующая* новые идеи, принимающая независимые и продуманные решения в стандартных и нестандартных ситуациях, аргументирующая и отстаивающая свою точку зрения, истинность своих суждений, поставленных целей;

- *ориентированная* на всемерное развитие национального самосознания и обновление общественного сознания в рамках ценностей национальной идеи «Мәңгілік Ел», Семи граней Великой Степи, основных индикаторов «Рухани жаңғыру»¹⁴. Как видим, требования, предъявляемые XXI веком к педагогу существенно повысились.

¹³ Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана. – Алматы, Изд-во «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2015г. – 28с.

¹⁴ Концепция модернизации педагогического образования Республики Казахстан., Проект. Министерство образования и науки Республики Казахстан., Нур-Султан, 2020.

Поэтому методологической основой профессиональной подготовки педагога XXI века должны быть личностно-ориентированный, личностно-деятельностный, компетентностный, гуманистический, культурологический, аксиологический, акмеологический, полисубъектный, этнопедагогический, поликультурный, полилингвальный, синергетический, полипарадигмальный подходы.

Заключение

Научно-теоретической основой определения содержания среднего образования станет теория четырехэлементного содержания образования:

- 1) знание о мире,
- 2) опыт осуществления способов деятельности,
- 3) опыт творческой деятельности,
- 4) система норм эмоционально-ценностного отношения

Актуализируется приоритетность формирования у обучающихся функциональной грамотности, навыков самостоятельного добывания знаний и универсальных учебных умений, позволяющих быть креативным, мобильно адаптированным к самосовершенствованию в условиях быстроменяющегося мира.

Глава государства К.Токаев подчеркнул необходимость изменения взгляда на образование, приоритетность технических профессий и возвращения нового поколения инженеров, промышленников. В этой связи, школьное образование необходимо переориентировать на усиление обучения естественно-математическим предметам на основе подходов STEM-образования («Уроки «трагического января»: единство общества – гарантия независимости», выступление на заседании Мажилиса Парламента РК 11 января 2022 года).

Глава государства Касым-Жомарт Токаев в послании народу Казахстана 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» подчеркнул, что необходимо усилить преподавание предметов естественно-математического цикла и английского языка в старших классах. Действительно, ученики выпускных классов для углубленного изучения профильных предметов и подготовки к поступлению в вузы выбирают предметы естественно-математического и общественно-гуманитарного направлений. При этом, согласно данным Национального центра тестирования большинство выпускников при сдаче ЕНТ выбирают предметы ЕМН, такие как математика, физика, химия и биология. Поэтому для повышения качества

преподавания этих предметов необходимо постоянное повышение квалификации педагогов, обеспечение необходимым материально-техническим оборудованием школьных кабинетов химии, биологии, физики. Токаев в послании также подчеркнул необходимость усиления преподавания английского языка в старших классах. В целом изучение иностранного языка с 2024 года будет осуществляться, начиная с третьего класса, в соответствии с поэтапным внедрением обучения языкам. Количество часов в Типовых учебных планах позволяет выпускнику школы овладеть языком на продвинутом уровне – B2 согласно CEFR (Общеввропейской системы оценки уровня владения иностранным языком). Этого уровня достаточно для поступления в ведущие вузы страны и мира.

Также глава государства отметил необходимость повышения правовой и финансовой грамотности граждан. В прошлом учебном году в школах начали преподавать курс "Глобальные компетенции", в рамках которого школьники изучают основы финансовой грамотности. Курс показал свою эффективность, он помогает ранней профессиональной ориентации школьников, формирует у обучающихся навыки 21 века. С нового учебного года курс "Глобальные компетенции" изучается как обязательный курс в 5-11 классах.

Образование будет иметь футурологический характер, т.е. будут усилены прогностические, конструктивистские, созидательно-творческие функции образования. Будет активизирована реализация STEM, STEAM образования, Smart- и Start-up проектов. При школах будут созданы многофункциональные Maker space зоны и учебно-производственные комплексы.

Переход на новую модель среднего образования позволит привести казахстанскую систему среднего образования в соответствие с действующими в международном образовательном пространстве и подписанными Казахстаном документами (Болонский процесс, Международная стандартная классификация образования и другие).¹⁵

Оценивая современное состояние и тенденций эволюции высшей школы в наших условиях трансформации социально-экономических отношений необходимо отметить, что именно в этой среде стали наиболее динамично и интенсивно проявляться

¹⁵ Концепцию развития образования Республики Казахстан до 2026 года. Доклад Министра Просвещения Республики Казахстан А.К.Аймагамбетов. <https://www.primeminister.kz/ru/news/kazahstanskim-shkolam-poetapno-budet-predstavlena-akademicheskaya-avtonomiya-a-aymagambetov-110567>

взаимодействие инновационного прогресса и процесса подготовки научно-технических кадров высшей квалификации. Рыночно-ориентированная деятельность университетов на всей территории СНГ является существенным фактором проявления их научно-технического потенциала.

С позиций социально-экономического развития именно высшая школа является центром науки, культуры и образования. Для системы вузовского профессионального образования характерна широкопрофильная, фундаментальная подготовка студентов, что позволяет продолжать обучение в стенах данного университета на всех уровнях. В объеме учебной нагрузки высших учебных заведений значительная доля принадлежит различным формам самостоятельной работы и индивидуальным формам обучения. Смещение акцента от образовательной деятельности к научному аспекту позволяет решить многие проблемы подготовки и переподготовки специалистов с учетом современных требований.

Система образования призвана обеспечивать достаточно высокий качественный уровень выпускаемых специалистов, в особенности, в рамках системы профессионального вузовского образования. Определяющим в системе глубины и качества такой подготовки должен стать инновационный процесс, который по своему содержанию является сложным, взаимовлияющим и взаимообогащающим процессом. Выбор инновационно-ориентированного пути развития способен обеспечить системе образования высокое качество подготовки специалистов и повысить уровень интеграции рынка образовательных услуг в рынок труда.

Таким образом, можно констатировать, что за годы реформ в республике было многое сделано для создания законодательной и нормативно-правовой базы образования. Были приняты законы об образовании, о высшем образовании, утверждены концепции государственной политики в области образования, концепция развития среднего образования, государственные стандарты образования и национальные прецеденты. Однако в этой сфере все еще остались проблемы, требующие качественного разрешения. На современном этапе развития общего среднего и высшего образования можно говорить не о реформировании, а о модернизации, что предполагает проектирование и внедрение новой национальной модели образования с последующей ее интеграцией в мировое образовательное пространство.

Исходя из вышеизложенных выводов, рекомендаций и приоритетов в образовательной политике государства в качестве цели совершенствования среднего

образования определена ориентация системы среднего образования на формирование личности, мотивированной и способной осуществлять созидательную деятельность в интересах своей личности, интересах семьи и своей страны с учетом современных трансформаций в обществе, новых трендов и парадигм в образовании, новых задач и приоритетов в экономическом, социальном и культурном развитии Казахстана.

Литературы

1. Концепция модернизации педагогического образования Республики Казахстан., Проект. Министерство образования и науки Республики Казахстан., Нур-Султан, 2020.
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726>
3. Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2014 - 2018 годы – Астана, 2014.
4. Концепция реализации национальной идеи «Мәңгілік Ел» в вузах Казахстана. – Алматы, Изд-во «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2015г. – 28с.
5. Концепция модернизации педагогического образования Республики Казахстан., Проект. Министерство образования и науки Республики Казахстан., Нур-Султан, 2020.
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана, 1 сентября 2022 г.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Türklerin İslamiyete Geçiş Süreci ve Etkili Olan Faktörler

*The Transition Of Turks To Islam And Its Effective Factors**Atanur Sarioğlu**

Özet

Türkler, yüzyıllar boyunca Orta Asya bozkırlarında kendilerine has bir medeniyet kurarak yaşamlarını idame ettirmiş bir topluluktur. Kurdukları medeniyet içerisinde kendi dini değerlerinin yanı sıra muhtelif gelenek ve görenekler ortaya koyarak, bunlara sıkı sıkıya bağlı olmuşlardır. Türk topluluklarının aynı dönemde birbirlerinden bağımsız olarak benimsedikleri dinler olduğu bilinmektedir. Genel olarak bilinen Gök-Tengri dininin yanı sıra bazı Türk boylarının Şamanizm, Totemizm, Budizm ve Maniheizm gibi geleneksel inanç sistemlerini de benimsedikleri görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Çin, Arap ve İbrani milletlerinden etkilenerek farklı dinleri de tanıma fırsatı bulmuşlardır. Tabii ki bunun genel nedeni, Orta Asya'da yaşayan göçebe Türk topluluklarının uzun yıllar bölgelerindeki diğer etnik unsurlar ile ilişki kurmaları, onların çeşitli dini inançları ve yaşam tarzlarından etkilenmeleri, yayıldıkları coğrafyanın etkisi olarak da görülmektedir. Ancak bu durum Türk topluluklarının sadece göçebe bir yaşam tarzına bağlı olmaları ile açıklanamaz. Din değiştirme gibi karmaşık bir olgunun tek bir nedene bağlı olarak incelenmesi birçok eksikliği beraberinde getirmektedir. Kendi gelenek ve göreneklerine bağlı bir toplum olan Türklerin din değiştirme süreçleri hem karmaşık hem de birçok faktörün etkisiyle olmuştur. Türk topluluklarının göçebe yaşam tarzını benimsemesi ve bu vasıta ile dünyadaki medeniyetlere bakış açılarının kapalı toplumlara oranla daha geniş olması farklı düşüncelerin medeniyetlerinde vücut

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Öğr., Millî Eğitim Bakanlığı, atanur55@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3738-3725.

Atıf/Citation: Sarioğlu, A. (2023). Türklerin İslamiyete Geçiş Süreci ve Etkili Olan Faktörler. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 87-110.

Geliş/Received: 26.09.2022**Kabul/Accepted:** 01.12.2022

bulmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Türklerin yaşadıkları coğrafyanın stratejik öneminden kaynaklı olarak ilişki içerisinde oldukları toplumların etkisinde kalmaları ve farklı medeniyetler ile çeşitli vesileler (savaş, ticaret, akrabalık kurma, paralı askerlik...vs.) vasıtasıyla bağ kurmaları çok farklı dinleri tanıyıp benimsemelerine neden olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabulü süreci, günümüzde farklı ideolojik yaklaşımlardan kaynaklı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen konu dönemsel olarak ele alınmış, çeşitli kaynakların ışığında farklı etkenlerden yola çıkılarak değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, İslamiyet, Orta Asya, Din, Medeniyet.

Abstract

The Turks are a community that has survived by establishing a unique civilization in the steppes of Central Asia for centuries. In the civilization they founded, they put forward various traditions and customs as well as their own religious values and adhered to them tightly. It is known that Turkish communities had religions that they adopted independently of each other in the same period. In addition to the generally known Gök-Tengri religion, it is seen that some Turkish tribes also adopted traditional belief systems such as Shamanism, Totemism, Buddhism and Manichaeism. In later periods, they had the opportunity to get to know different religions by being influenced by Chinese, Arab and Hebrew nations. Of course, the general reason for this is that the nomadic Turkish communities living in Central Asia have been in contact with other ethnic elements in their region for many years, they are affected by their various religious beliefs and lifestyles, and the effect of the geography they spread. However, this situation cannot be explained by the fact that Turkish communities are only dependent on a nomadic lifestyle. Examining a complex phenomenon such as conversion based on a single reason brings many deficiencies. The conversion processes of the Turks, who are a society that adheres to their own traditions and customs, have been both complex and under the influence of many factors. The adoption of the nomadic lifestyle of Turkish communities and the fact that their perspectives on civilizations in the world are broader than those of closed societies have enabled different ideas to be embodied in their civilizations. At the same time, due to the strategic importance of the geography they live in the Turks being under the influence of the societies they are in contact with and establishing bonds with different civilizations through various means (war, trade, kinship, mercenary service, etc.) caused them to recognize and adopt very different religions.

The process of 'Turks' acceptance of Islam is tried to be explained today as a result of different ideological approaches. In this study, the aforementioned subject has been dealt with periodically, and it has been tried to be addressed by starting from different factors in the light of various sources.

Keywords: Turks, Islam, Central Asia, Religion, Civilization.

Giriş

Türk tarihinin ortaya çıkmasında ve olgunlaşmasında Türklerin çeşitli inançlara sahip olmasının büyük rolü bulunmaktadır. Türk tarihinin her kırılma anında varlığını hissettiren din, eski Türk tarih ve medeniyetinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Kaldı ki dünya üzerinde var olan tüm medeniyetler arasında Türkler kadar din değiştiren, yaşadığı çevreye ve döneme göre çeşitli değişimlere ayak uydurmayı başaran başka bir millet olmamıştır (Kafesoğlu, 1995: 63-64). Türklerin İslamiyet’i kabul süreci oldukça karmaşık bir olgudur. Türkler, dünyanın birçok bölgesinde hakimiyet kurmuş büyük ve geniş bir toplumdur. Bu denli büyük bir toplumun geniş kitleler halinde İslamiyet’i kabul etmesinin pek çok etkene bağlı olarak gerçekleştiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Türklerin İslamiyet’i kabul sürecini ve etkenlerini üç ana başlıkta değerlendirebiliriz. Birincisi, “*Tarih boyutu*” olarak sınıflandırabileceğimiz Türkler arasında yaygın olan çeşitli dinlerin nasıl benimsendiği, yayıldığı ve sonraki yüzyıllarda aldığı biçimdir. İkincisi “*Kültürel etki boyutu*”dur. Bu grupta ele alınması gereken konular ise Türklerin benimsediği çeşitli dinlerin Türk topluluklarında bıraktığı sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları ile hayatları üzerinde bıraktığı izler ve meydana getirdiği değişimlerdir. Üçüncüsü ise “*Aktüel boyutu*”, yani bu dinlerin toplum üzerindeki etkilerinin halihazırdaki durumları ve geçirdikleri değişimleri kapsamaktadır (Ocak, 2003: 15). Özellikle kültürel boyutu ile ele alındığında dahi Türklerin din değiştirme sürecinde pek çok etkenin ve değişimin olduğu görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Dinlerin geçmişten bugüne Türk devlet, hâkimiyet ve siyaset anlayışındaki etkileri, toplumsal ve hukuki yapıya etkileri, ekonomik hayattaki etkileri, bilim ve düşünce hayatına etkileri, dil ve edebiyata olan etkileri, sanat anlayışına ve faaliyetlerine etkileri, folklor alanına etkileri (Ocak, 2003: 16). Her ne kadar günümüze kadar gelen anlayışlar içerisinde genel olarak yaygın olan “Türklerin eski inanışlarına benzerliği nedeni” veya “zorlama yoluyla İslamiyet’i kabulü” şeklindeki iki görüş bulunsa da aslında bu süreç içerisinde pek çok değişken ve etkenlerin olduğu görülmektedir. Bu değişkenleri süreç içerisinde değerlendirmek için öncelikle Türklerin eski dini inançları, İslamiyet’in doğuşundan itibaren geçirdiği evreler ve diğer milletlerle olan ilişkileri, Türklerin dinlere bakış açıları ve Türk topluluklarının kendi dışında milletlerle kurduğu siyasi, sosyal, kültürel ve ticari faaliyetleri ortaya konulmalıdır. Bu durum hem İslamiyet öncesi Türk tarihine hem de İslam tarihine kapsamlı bir bakış gerektirmektedir. Bu çalışmada Türklerin İslamiyet’e geçiş süreci ve bu süreç içerisinde İslamiyet’in geçirdiği evrelere göre ortaya çıkan faktörler genel olarak değerlendirilecektir.

1. İslamiyet Öncesi Türklerde Din

Orta Asya Türklerin ana yurdudur. Orta Asya bozkırları; güneyde Himalaya Dağ silsilesi, kuzeyde Altay-Sayan Dağları ve Baykal Gölü, batıda Hazar Denizi, doğuda ise Kadırgan Dağları ile çevrilidir. Bölgenin doğusunda yüksek dağlar ve yaylalar, batısında göller ve geniş ovalar bulunmaktadır. Türkler, MÖ. 2.000’li yıllara kadar Altay-Sayan Dağları’nın kuzeybatısında yaşamaktaydılar. Aynı dönemin ortalarına doğru ise Hazar Denizi ile Aral Gölü’nün kuzeyindeki bozkırlara yayılmışlardır. Bölgede bulunan arkeolojik kalıntılar neticesinde bölgedeki en eski medeniyetin Anav Kültürü (MÖ. 4.500-MÖ. 1000 arası) olduğu saptanmıştır. Daha sonra sırasıyla Afanasyevo (MÖ. 2.500-MÖ. 1.700), Andronovo (MÖ. 1.700-MÖ. 1.200), Karasuk (MÖ. 2.000 sonu ile MÖ. 400 arası) ve Tagar (MÖ. 700 ile 200 arası) kültürlerinin izlerine rastlanmıştır. (Deliorman, 2010: 12-14). Türkler tarihlerindeki en büyük değişimi bozkır kültürünü benimseyip göçebe hayata geçerek yapmışlardır. Bu vesileyle avcı ve toplayıcı kültürden yetiştiricilik kültürüne, ren geyiği kültüründen at kültürüne geçiş yapmışlardır (Roux, 2015: 54). Özellikle at kültürünü benimsemeleri ile Türklerin hayat felsefeleri ve yaşam tarzları değişmiş, kapalı bir toplum yapısından yayılcı bir toplum yapısına geçiş görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum, çerçevesinde yaşayan diğer milletlerle mücadele içerisine girmesine neden olmuştur. Bu mücadeleler ve yeni kurulan ilişkiler Türk topluluklarının dünya üzerindeki gelişmelerden ve değişikliklerden haberdar olmasını sağlamıştır. Tabii ki bu doğrultuda yeni inanç sistemleri ile tanışmaya ve bunları benimsemeye başlamışlardır. İslam öncesinde Proto-Türkler, genel olarak çadır kültürüne bağlı sade bir yaşam tarzları bulunmaktaydı. Bundan dolayıdır ki din ve mezhep işleriyle çok fazla ilgilenmemiş, sonradan İslamiyet’i kabul ettikleri halde kendi milli geleneklerini devam ettirmişlerdir. Bu doğrultuda yaşam tarzlarında herhangi bir değişiklik yapmamışlardır (Bozkuş, 1998: 412). Ancak zaman içerisinde benimsedikleri İslam dinini kendi kültürlerine empoze etmeyi başararak ortaya bir Türk-İslam kimliği çıkarmışlardır.

İslam öncesi Türklerde dini inanç sistemlerinde bir bütünlük olduğu söylenemez. Yaşadıkları Orta Asya ve çevresinde inanç anlamında tam bir çeşitlilik bulunmaktaydı (Bozkuş, 1998: 409). Proto-Türk toplulukları idarecileri olan kağan ve önde gelen kişiler ile kutsal saydıkları atalarının mağarasında ayinlere katılırlardı. Bu mağaranın Moğolistan’da bulunan Ötüken ormanlarının yer aldığı dağlarda yer alma ihtimali bulunmaktadır (Findley, 2008: 52). Türk din tarihinin metodolojik incelenmesinde G. Mensching ve J. Wach’ın ifade ettikleri ikili din tasnifini dikkate almak gerekmektedir. Söz konusu ikili din tasnifini Türklerdeki din değişim sürecine uyarladığımızda iki dönem karşımıza çıkmaktadır. Birinci dönem “*Geleneksel*

Türk Dini”, ikinci dönem ise “*Evrensel Dinler*” safhası olarak görülmektedir (Güngör, 2002: 261). Türklerin yayıldığı Orta Asya coğrafyasında pek çok inanç sistemi mevcuttu. Bunların başında bilinen en eski Türk dini olan Gök-Tengri gelmekteydi. Yine Çin ve diğer Orta Asya halklarının benimsediği Şamanizm, Budizm, Taoizm, Maniheizm, Mazdeizm (Zerdüştlük) ve Konfüçyüsçülük bunların başlıcalarıydı (Candan, 2008: 15). Türkler, İslam dinine girmeden önce tarih boyunca bu geleneksel dini inançları benimsemekle birlikte evrensel nitelikte olan Hıristiyanlık ve Musevilik dinine inandıkları bilinmektedir (Kitapçı, 1988: 56-68). Aynı dönemde yaşamış olan Türk topluluklarının farklı dinlere mensup oldukları görülmektedir. Örneğin; Doğuda Uygurlar Maniheizm’i, kuzeyde Hazarlar Museviliği ve batıda Tuna Bulgarları ise Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmişlerdir (Turan, 1999: 142). Bunların yanında İslamiyet öncesi geleneksel dinler olan Şamanizm, Totemizm ve Naturizm gibi inanç sistemlerini de benimsemişlerdir (Sencer, 1999: 29). Yalnız bu inanç sistemleri üzerine yapılan son dönem çalışmalarda bunların bir din olmalarının ötesinde Türklerin bu inançlara sahip olup olmadıkları tartışma konusu olmuştur.

Türk toplulukları arasında yayılmış olan ve geleneksel inançlardan biri olarak bilinen Şamanizm, Türklerin İslamiyet öncesi mensup oldukları bir din sistemi olarak bilinmektedir (Turan, 2002: 291). Ancak son dönem yapılan araştırmalar göstermektedir ki Şamanizm, aslında sırf Türkler’e has bir inanç sistemi olmayıp, bütün Asya’da yaygın olan bir sihir sistemi olduğu anlaşılmıştır (Kafesoğlu, 2002: 295; Şener, 1996: 9). Şamanizm, eski Türk kültürüne Moğollar vasıtasıyla geçmiştir. Bunu destekleyen en önemli delil ise Moğol istilası öncesi kadar Türk kültür tarihinde Şamanizm’e ait hiçbir kayda rastlanmamasıdır (Bozkuş, 1998: 410). Ziya Gökalp, Türklerin geleneksel dinlerinden birinin Şamanizm olduğunu reddederken geleneksel dinlerinin, Şamanizm veya Totemizm değil “*Toyunizm*” adında başka bir sistem olduğunu iddia etmektedir (Gökalp, 1341 (1925): 25). Son dönemde yapılan çalışmalarda Türkler arasında Totemizm’in de olmadığı yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Totemizm’de tapınılan şey, ne hayvan, bitki, insandır; ne de damga veya armadır. Bunların hepsinde bulunan ama hiçbirine karışmayan adsız, kişiliksiz bir güçtür. Totemizm’inde Tanrı mefhumu yoktur (Kafesoğlu, 1999, 285; Ahsen Turan, 2002: 323; Örnek, 1995: 39). Türkler “*kurt*”u ata tanımışlardır (Kafesoğlu, 1999, 285). Bozkurt efsanesi de bu ortamın sonucunda doğmuştur. Fakat “*kurt*”a saygı gösterilmesi, onun totem olduğu anlamına gelmemektedir (Dikici, 2001: 254).

Türkler, disiplinli bir hayat ve toplum düzenine sahip olmalarının yanı sıra gelişmiş gelenekleri nedeniyle “*Tek Tanrı*” düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdir (Ahsen Turan, 2002: 321). Türk topluluklarının İslamiyet öncesi dini inanç sistemlerinde genel olarak “*Gök-*

Tengri” inancının hâkim olduğu bilinmektedir (Kafesoğlu, 2002: 297). Gök-Tengri, bozkır kavimlerinin inancında tek yaratıcı olarak kabul edilmiş ve sistemin merkezinde yer almıştır (Kafesoğlu, 1999: 308; Kocasavaş, 2002: 326). Gök-Tengri’nin bütün kutsal varlıkların başında sayıldığına, hepsine üstün geldiğine, tam bir iktidar sahibi olduğuna ve semavi bir mahiyete haiz olduğuna inanılmıştır (Memmedov, 2002: 330). Türkler bu yüce varlığı hem “*Gök (Kök)*” hem de “*Tanrı*” anlamı içeren “*Tengri*” kelimesi ile ifade etmişlerdir (Ergin, 2000: 7, 13, 17; Ahsen Turan, 2002: 321). Türklerde sonsuzluğa uzanan, bir Gök-Tengri vardır. Türklerin hakanlık kurması, hakanın tahta geçmesi, Tanrının iradesi ile olur, savaşlarda da onun iradesi ile zafere ulaşılır. Tanrı, insan hayatına müdahale ederdi (Kafesoğlu, 1999, 285). Orhun Kitabeleri’nde Türk kozmogonisini tek cümle ile açıklayan ibare şöyledir: “*Üze Kök-Tenri asra yagız yer kılınukta ekin ara kişi oğlu kılınmış (Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış)*”. Burada Gök-Tengri’nin, gökyüzü olduğu aşikârdır. Türklerde Tanrı anlayışı, manevi tefekkürün en üst seviyesinde idi. Göktürk kitabelerinde Tanrı “*Tanrı gibi Tanrı*” olarak tasvir edilmektedir. İslamiyet’te de Tanrı’nın biçimi tarif edilemez. İslam felsefesinde bu düşünce Tanrı “*Vacib’ül Vücut*” olarak ifade edilir (Doğan, 2002: 311; Kafesoğlu, 2002, 321; Ahsen Turan, 2002: 321). Gökyüzündeki tabii varlıkların büyük rol oynadığı eski halk dinlerinde, özellikle dikkati çeken nokta, bütün eski kavimlerin güneşi, ayı ve yıldızları “*Tanrılar*” olarak tanımaları, fakat bizzat “*gök*” ile ilgilenmemeleridir. Hâlbuki Bozkır Türk dininde, gökyüzü belirtileri güneş, ay ve yıldız değil, sadece “*Gök*”ün sembolleştirildiği tek Tanrı inancını temel kabul etmektedir. Bu surettir ki, “*Gök-Tengri*” dini Türklerle mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1999: 301).

Budizm, MÖ. 6. yüzyılda Hindistan’da ortaya çıkmış, Hindistan dışına ise MÖ. 3. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. Baktriya ve Gandhara’da mekân tutmuş, daha sonra Orta Asya’ya, Çin’e, 372’den sonra da Kore’ye uzanmıştır. Tibet’e yerleşmesi ancak 7. yüzyılda olmuştur (Güngör, 2002: 268). Batı Türkistan’da Zerdüştlük, Maniheizm gibi çok fazla taraftar bulamayan Budizm, Doğu Türkistan’da taraftar bulmayı başarmıştır. Bu bölgedeki Türkler arasında Budizm’in daha çok Mahayana (Uluğ Kölüngü) kolu ile Lamaizm yayılmıştır (Koca, 2016: 249; Ekrem, 2002: 373). Gök-Tengri inancına sahip Hunların bazı boyları 4. yüzyılda Budizm’i kabul ettiği bilinmektedir. Özellikle Doğu Hunları, Çin kültürü içinde erimemek amacı ile Budizm’i benimsemişlerdir. Göktürkler zamanında Buhara ve Belh, Budizm’in merkezi olmuştur. Bu bölgelerde 630’larda Budist mabetler yaygınlık göstermiştir (Güngör, 2002: 269-270). Hatta Bilge Kağan (716-734), Orhun’da etrafı surlar ile çevrili bir şehir yaptırıp içinde Taoizm ve Budizm mabetleri kurdurmak istemişse de veziri Tonyukuk buna şiddetle

karşı çıkararak, “*Bu olmaz!... Eğer etraftı surlarla çevrili şehirler yaparsak kendimizi hapsetmiş oluruz. Buda ve Tao dinleri ise insanlara yumuşaklık ve miskinlik verir. Bu sebeple Türklerin yaşayışlarına ve savaşçı ruhlarına uygun gelmez. Çinlilerin karşısında mağlup oluruz. Bu nedenle bu mabetleri yapamayız*” demiştir (Ögel, 1971: 177). Bunun üzerine bu düşüncüyü haklı bulan kağan bu fikrinden vazgeçmiştir.

Türkler arasında benimsendiği varsayılan bir diğer inanç sistemi ise Zerdüştilik’tir. Zerdüştilik, bir ateş kültüdür. Bu inanca göre Ahura Mazda’nın sembolü olan ateş, İran kültüründe tapınma objesidir. Halbuki Türklerde ateş, temizlenme aracıdır. Bu sebeple Türklerdeki ateş kültürünü Zerdüşti bir unsur olarak kabul etmek yanlış bir düşüncedir. Orta Asya’ya ne zaman geldiğini kesin biçimde tespit etmek güç olmakla birlikte, bu inanç sisteminin kültürel geçiş alanı üzerinde bulunan Türk ülkelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. İslamiyet öncesi oldukça büyük dini kargaşa içinde bulunan Maverâünnehir’de Zerdüştilik hâkim durumdaydı.

Maniheizm*, 6. yüzyıldan sonra Türk toplulukları arasında yayılma eğilimi göstermiştir. Soğdu tüccar ve rahiplerin bazı faaliyetleri sonucu özellikle Uygur Türkleri arasında geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Uygur Hanı Böğü Kağan, 8. yüzyılın ortalarına doğru Uygur Devleti’nin dinini Manihaizm olarak değiştirmiştir (Güngör, 2002: 272-273). Uygurların Maniheizm’i kabul etmelerinde siyasi olayların etkisi olduğu görülmektedir. Güçlü bir kültürel geleneği olan Çin kültürünün Uygurlar üzerindeki etkisi ve Uygur topluluğunu birliğe kavuşturacak bir din ihtiyacı da süreci hızlandırmıştır (Aydın, 1997: 5). Uygur hakanları, Maniheizm sayesinde devletin birlik içinde kalmasını temin etmişlerdir; ancak Maniheizm de Uygurları uzun süre ayakta tutmayı başaramamıştır. Her şeyden ziyade Uygurların benliklerini ve savaşçı özelliklerini kaybetmelerine yol açmıştır. Çin’de ve Uygurlarda etkili olan Maniheizm, 9. yüzyılda Uygur Devleti’nin, Kırgızlar tarafından yıkılması (840) ile birlikte Çin’e doğru kaymış ve daha sonra Çin’de de yasaklanmıştır. Çin’de ve Kırgızlar arasında kabul göremeyen Maniehist Uygurlar, sonradan Moğol egemenliğine girerek hayatlarını devam ettirmişlerdir (Aydın, 1997: 5).

8. yüzyılda Orta Asya bozkırlarında yaşayan bazı Türk toplulukları geleneksel inanç sistemlerini benimsemeye devam ederken daha batıda, Karadeniz ile Hazar Denizi’nin kuzeyindeki bölgede de bulunan Türk topluluklarında durum biraz daha farklıydı. Burada

* Bu inanç sisteminde insanlar; dindar seçkinler, dinleyiciler ve laikler olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. Dindarlar için evlenmek, şarap içmek, hayvanları boğazlayıp etlerini yemek ve çalışmak yasaktı. Dinleyiciler ise, evlenebilir, et yiyebilir ve hatta çalışabilirlerdi. Laikler ise, dini emirleri yerine getirmekle yükümlü değildiler. Maniheizm’de dindarlar günde yedi vakit, dinleyiciler dört vakit namaz kılmakla yükümlüdürler.

İslamiyet henüz zayıfken tek tanrı inancına sahip Musevilik ve Hıristiyanlık bu bölgede yaşayan Bulgar ve Hazar toplulukları arasında yaygındı.

Bu dönemde eski Türk geleneklerini sürdüren Hazarlar, uzun bir dönem yukarıda belirttiğimiz inanç sistemlerinden de etkilenmişlerdi. Ancak Bizans ile ilişkilerinin güçlü olması vesilesiyle tek tanrı inancı ile tanışmaya başlamışlardı. Bu dönemde birçok etnik unsuru içinde barındıran Hazar Devleti'nde başka dinleri kabul edenler olmuştu. Hanedan ile iç kabileler, 8. yüzyıl sonu ile 9. yüzyıl başları arasında Museviliği benimsemişlerdi (Findley, 2008: 65-66). Hazar ülkesinde Müslümanlık ve Hıristiyanlık da bilinmekteydi. Bu nedenle Hazarların bir kısmı Hıristiyanlığı, bir kısmı da İslamiyeti kabul etmişlerdir. Coğrafi bakımdan kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar, kesin olmamakla birlikte Bulan Hakan döneminde Museviliğin Karay mezhebini kabul etmişlerdir. Museviliği seçmelerinde bölgedeki Sasani, Bizans ve Moğol gibi süper güçler tarafından yutulup, erime, yok olma kaygısının birinci derece rol oynadığı anlaşılmaktadır (Güngör, 2002: 279).

Türklerin Hıristiyanlıkla ilk temaslarının başlangıcı ile ilgili çok fazla netlik olmamasına rağmen çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Orta Asya'nın batısında 3. yüzyıldan itibaren yayılma gösteren Hıristiyanlık ile Türklerin ilk tanışma süreçlerinin de bu tarihlere denk geldiği tahmin edilmektedir. Bu tarihten itibaren daha çok doğu kiliseleri ile ilişkilerin artması nedeniyle Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebi bilinmekteydi. Sasaniler döneminde ortaya çıkan Hıristiyan Nesturilerin ticaret vasıtasıyla İran'a, oradan Orta Asya'ya geçtiği tahmin edilmektedir (Hotman, 2000: 27). Türkler arasında yayılması da bu döneme denk gelmektedir (Güngör, 2002: 274-275). Batıda Hazarların yanı sıra bölgede hakimiyet kuran Tuna Bulgarları da Hıristiyanlık dinini resmi din olarak seçmişlerdir (Yazıcı, 2002: 31). Tuna Bulgarları, Hıristiyanlık dinini benimsedikten sonra Slavlaşmaya başlamış, Türklük özelliklerini ve eski geleneklerini kaybetmişlerdir (Koca, 2016: 61).

Türk topluluklarının göç güzergahı olarak Orta Asya'nın batısındaki kuzey yollarını değil de güney yollarını tercih etmeleri Müslüman Araplarla karşılaşarak İslam dini ile tanışıp kabul benimsenmelerinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra aynı dönemde kuzey yollarını tercih eden Türkler de Hazar Devleti örneğinde olduğu gibi Musevilik dinini benimserken, doğuda kalan Uygurlar ise Maniheizm dinini kabul etmişlerdir. İslamiyet'ten önce Araplarla Türklerin coğrafi olarak herhangi bağlantılarının olmaması birbirleriyle doğrudan bir ilişki içerisine girememelerine neden olmuştur. İslam ordularıyla ilk temasa gelen Türkler, Zerdüştilik, Budizm, Manheizm ve kısmen Nesturi-Hıristiyanlarıydı. İslam dini bunlar arasında çok yavaş ilerlemekteydi (İnan, 2002: 392). Türklerin İslamiyet'e geçişini ve bu süreç içerisinde geçirdiği

evreleri anlamak için kısaca İslamiyet'in Arap Yarımadası'ndan çıkışını analiz etmek gerekmektedir.

2. Türklerin İslamiyet ile Karşılaşması ve Tanıma Süreci

Türk toplulukları, MÖ. 7. yüzyıldan itibaren Derbend yoluyla Kafkasları aşarak Azerbaycan topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Bundan dolayı Derbend (Babül-evbab) “*Türk Kapısı*” adıyla da bilinmektedir (Özaydın, 2002: 239). Bu nedendir ki Türklerle Arapların ilk temas yerleri olarak Kafkaslar bölgesi gösterilebilir. Türklerle Arapların tanışmalarına vesile olan diğer bir bağlantıların ise Arap Yarımadası'nın kuzey sınırında olan Sasaniler, Bizans'a bağlı tampon Arap devletçikleri olan Hire ve Gassaniler vasıtasıyla olduğu görülmektedir (Yazıcı, 2002: 30). Araplarla Türkler bu tarihlerde birbirlerinden haberdar olduklarını Cahiliye dönemi Arap şairlerinin şiirlerindeki Türklerle ilgili şiirlerinden anlayabiliriz (Turan, 2002: 294; Civelek, 2002: 921-935; Özaydın: 2002, 239; Aycan, 2002: 317)*.

Türkler, 7. yüzyılın ortalarından itibaren (Hz. Ömer döneminde gerçekleşen 642 Nihavend Savaşı sonrası) İslam dünyasıyla tanışmaya başlamışlardır. Daha sonra İran'da kurulmuş Müslüman bir devlet olan Sani Devleti'nin yıkılmasıyla başlayan Türk-Arap ilişkileri, sonraki yarım yüzyılı kapsayan bir süreyle karşılıklı çatışmalar içinde geçmiştir (Merçil, 1993: 1). Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı'nın hazırlıkları sırasında “*Kubbet'ü Türkiyye*” adı verilen bir Türk çadırında istirahat etmesi, Türk çadırında itikâfa çekilmesi, bu çadırların Arabistan'da da kullanılmakta olduğunu göstermektedir (Civelek, 2002: 926; Yazıcı, 2002: 31). Bu durum, Cahiliye döneminin yanı sıra Hz. Peygamber döneminde Arapların Türkleri tanımaya başladığı düşüncesini doğrulamaktadır.

Cahiliye dönemi Arap şairlerinin Türklerle alakalı çeşitli şiirler yazdıkları, bu şiirlerin dizelerinde Türklerin kahramanlıklarından bahsetmeleri, yine her ne kadar tartışmalı olsa da Türklerle ilgili hadislerde Türklerin askeri özelliklerine işaret etmesi, Araplarla ilk temasın askeri yönde olduğu düşüncesini güçlendirmektedir (Civelek, 2002: 923; Yıldız, 2000: 28; Güngör, Günay, 1999: 230). Yine Türklerle Arapların İslamiyet öncesinde birbirini tanımalarındaki etkenlerden biri de ticari ilişkiler olmuştur. Uzun yıllar bölgenin en önemli ticaret güzergâhı olan İpek Yolu, çeşitli Türk boy ve devletlerinin hâkim oldukları bölgeden geçmekteydi (Kurt, 2002: 281). Ticari kabiliyeti yüksek bir medeniyet olan Arapların Ön Asya'daki ticaret faaliyetleri Türklerle tanışmalarına vesile olmuştur. Bununla birlikte dikkat

* Cahiliye dönemi Arap şairlerinden Hasan b. Hanzala, Şemmah b. Dırar ve Nâbîga ez-Zübyânî'nin eserleri bu durumu kanıtlar niteliktedir.

çeken önemli bir husus ise Arapça'da Türkler için Cahiliye döneminden itibaren daimî olarak “*Türk*” kelimesi kullanılmış olmasıdır (Yazıcı, 2002: 31). Bilindiği gibi Türk adı, 540'lı yıllarda Gök-Türklerle beraber kullanılmaya başlanmış, Arapça'ya da bu dönemde geçmiş olması muhtemeldir (Civelek, 2002: 921).

Hiz. Ömer zamanında gerçekleştirilen fetihlerle birlikte Arap Yarımadası'nın dışına çıkmaya başlayan İslamiyet'in, 642 yılında Nihavend Savaşı sonrasında Türklerin Araplarla kitlesel olarak ilk temaslarını kurmaya başlamasıyla yeni bir etki alanı sağladığı görülmektedir (Kitapçı, 1988: 78-79). Her ne kadar Hiz. Ömer, Arap ordusunun Ceyhun Nehri'ni geçmelerini yasaklamışsa da sonradan bu yasağa uyulmamış ve Arap orduları aşağı Türkistan'a doğru fetih akınlarını sürdürmüşlerdir (Özaydın, 2002: 240)*. Hiz. Osman döneminde İslam Devleti'nde meydana gelen kargaşa ve ihtilafların ardından Hiz. Osman'ın öldürülmesi, Orta Asya'yı etkilemiş, fetihlerin durması yanında Arap ordusu Horasan'dan Toharistan Yabgusu vasıtasıyla atılmıştır (Aycan, 2002: 318). Hiz. Osman'dan sonra İslam Devleti'nin başına geçen Hiz. Ali döneminde yaşanan çalkantılar nedeniyle Orta Asya'nın İslamlaşma sürecinin direk etkilendiği ve yayılmanın geciktiği görülmektedir.

Hiz. Ali'nin öldürülmesinin ardından başlayan Emeviler dönemi ile Orta Asya'da İslamlaşma konusunda bir kırılma anı olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız bu kırılma anı Emevilerin, Araplar dışında kalan (mevali) diğer milletlere bakış açısından dolayı toplumsal mayette olumlu tesir etmemiştir. Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler, Emeviler döneminde (661-750) de gelişme göstermiş, her ne kadar büyük gruplar halinde olmasa da Emeviler döneminde Türkler İslamiyet'i kabulü devam etmiştir. Ancak bireysel veya küçük toplulukların Müslüman olması şeklinde gerçekleşmiştir (Yazıcı, 2002: 57). Şüphesiz bu yeni dinin Türkler arasında yayılmasını geciktiren en önemli faktör Emevi idarecilerinin, özellikle de Horasan'a gönderilen Emevi valilerinin tutumlarının rolüdür. Çünkü bu devir idarecilerinin, genel olarak İslam'ı “*Cihanşümül*” bir din haline getirme idealinden oldukça da uzak oldukları söylenebilir. Ancak buna rağmen askeri yetenek itibarıyla oldukça güçlü olan Türk topluluklarının Arap ordularında görev aldıkları bilinmektedir. Buna örnek olarak; Emeviler döneminde Irak'ta sürekli devam eden isyan hareketlerine karşı Arap orduları komutanı Ubeydullah b. Ziyad'ın 674 yılında yapmış olduğu Buhara seferinden dönerken yanında 2.000 kişilik okçu grubu ile bazı kıtaları takviye ettiğini kaynaklarda görmekteyiz (Yıldız, 1986: 3-4; Yıldız, 2000: 72).

* Hiz. Ömer Türk ordularıyla karşı karşıya gelecek Müslüman askerlerin kayıplarından endişe ederek “*Keşke Horasan ile aramızda ateşten bir deniz olsaydı*” demiş ve Ceyhun Nehri'ni geçerek fetihlere devam etmek isteyen Ahnef'e “*Sakin nehrin karşı tarafına geçmeyiniz, bulunduğunuz yerde kalınız*” diye haber göndermiştir.

Hatta Ubeydullah, Basra'ya yerleştirdiği Buharalıları Araplarla karışmamaları için “*Buharalılar Caddesi*” denilen bir yer tahsis etmiştir (Şeşen, 2002: 6). Ayrıca Taberi, Kerbela vakasında Reşit el Türkî adında birinden bahsetmektedir. Bu şahıs ile ilgili diğer kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte Ubeydullah'ın Basra'ya yerleştirdiği Buharalı Türklerden birisi olması muhtemeldir (Yıldız, 2000: 72). Ayrıca Ubeydullah b. Ziyad, Horasan valiliği esnasında Buhara ve civarı halkından birçoğunu esir ederek Basra'ya sürmüştür (Günaltay, 1942: 177-205). Emeviler döneminde Türklerin İslamlaşması sürecinde en önemli adımlar Türkistan'ı fetheden Kuteybe b. Müslim, Halife Ömer b. Abdülaziz ve Emevilerin son Maverünnehir Valisi Nasr b. Seyyar tarafından olmuştur (Apak, 2002: 329). 705-715 yılları arasında Horasan bölgesinin valiliğini yapan Kuteybe b. Müslim, Maverünnehir'in fethini de tamamlamıştır (Yıldız, 1981: 286). Kuteybe b. Müslim'in faaliyetleri Arapların, bir kan ve ateş kasırgası halinde Türk yurtlarını fethederek, siyasi Arap hâkimiyetini bu bölgeye yerleştirdiği bir dönem olmuştur. Özellikle Buhara ve Semerkand'ın İslamlaşması için yapmış olduğu icraatlar halen tartışma konusudur (Apak, 2002: 325-327; Yıldız, 2000: 72-97; Özaydın, 2002: 244-245; Kurt, 2002: 281-283). Kuteybe b. Müslim'in valiliğinden sonra hilafet merkezinin Aşağı Türkistan valiliği anlamında kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Horasan valileri bu özel durumu Emevi Devleti yıkılıncaya kadar devam ettirmiştir (Kitapçı, 2002: 264-265). Emevi halifesi Süleyman b. Abdümelik (715-717) ölünce yerine geçen Ömer b. Abdülaziz (717-720) dönemi Emevi tarihi için istisna bir dönem olmuştur. Ömer b. Abdülaziz, iç barışı sağlamak için Haccac zamanından beri sürdürülen Arap olmayanlardan (mevali) haraç ve cizye alınması uygulamasına son vermiştir (Kurt, 2002: 283). Ömer b. Abdülaziz iki yıllık hilafet dönemi, mevali denilen gayri Arap unsurunun ülkede eşit vatandaş olarak kabul edildiği, yönetim meşruiyetinin sertlik ve şiddet politikasıyla değil; ancak halkın desteğiyle elde edilebileceği görüşüne itibar edildiği tek dönem olmuştur (Apak, 2002: 327). Ömer b. Abdülaziz'in eşitlik politikası Türklerin İslam dini hakkındaki kanaatlerini olumlu yönde etkilemiştir. Onlar ekonomik endişelerle kendilerine ikinci sınıf muamele yapanların bu davranışlarının İslam dininden kaynaklanmadığını görmüştür. Sonuç itibariyle Müslüman olanların sayısı kat kat artmaya başlamıştır. Yalnız bu dönem kısa sürmüş, Ömer b. Abdülaziz'in ölümünü fırsat bilen Emevi idarecileri, yine eski baskıcı yönetime geri dönmüşlerdir. Emeviler, tekrar İslamiyet'in bu bölgede ilerlemesini yavaşlatmayı başarmışlardır. Geniş sınırlara sahip olan Emevi Devleti, Arap olmayan unsurların yaşadığı bölgelerde hâkimiyetlerini pekiştirmek amacıyla onları sindirmek, ezmek ve korkutmak politikasını korkunç bir şekilde tatbik ederek koyu Arapçılık siyasetini gütmeye devam etmişlerdir (Kurt, 2002: 283). Hişam bin Abdümelik (724-743)

döneminde henüz Müslüman olmayan Türgiş Hakanlığı'na, İslam'a davet maksadıyla bir elçi gönderildiği rivayeti bulunmaktadır. Rivayete göre Türgiş hakanı, halifenin gönderdiği elçiden İslamiyet ile ilgili bilgi aldıktan sonra askerlerini göstererek, "Askerlerin İslam'ın şartlarını yerine getiremeyeceğini ve Müslüman oldukları takdirde hayatlarının bozulacağını söyler" ve halifenin Müslümanlık teklifini reddeder. (Apak, 2002: 328).

Emevi Devleti, birçok ulusu birleştiren büyük devlet olduğu halde Emevi hanedanın takip ettiği koyu Arap Milliyetçiliği politikası nedeniyle bu milletlerin hepsini devlet hizmetine tam olarak alamamıştır (Yazıcı, 2002: 42). Emevi idarecilerinin İslam'ın yayılmasından çok Arap hakimiyetinin devamlılığına önem vermesi ve Türklere karşı tam bir istila hareketine girişmiş olması, Türklerin İslamiyet'e bakışını olumsuz etkilemiştir. Emevilerin bu siyaseti karşısında Türklerin Araplara karşı kin ve nefreti artmış ve onlar arasında İslamiyet'in yayılması gecikmiştir. Tabii ki Emevilerin Türklere kötü davranmaları, onların sadece ırkçılık politikalarının gereği olmamıştır. Aynı zamanda ekonomik meseleler de önemli bir neden olarak gösterilebilir. Nitekim iyi ekonomik şartlara ve imkânlarla sahip bir bölge olan Maveraünnehir, pek çok istilacı unsurların gözünden kaçmayacak bir yapıya sahipti. Birçok milleti birbirine bağlayan İpek Yolu, Beykent, Buhara ve Semerkant gibi merkezlerden geçerek bölgeyi kat etmekte ve böylece bölgede ekonomik bir dinamizm sağlamaktaydı. Emeviler için bu yolun Arap hakimiyetinde kalması her şeyden daha önemliydi. (Danışmend, 2008: 76-77).

İslam dünyasının iktidarı 750 yılında el değiştirerek Abbasoğullarına (750-1258) geçmiştir. Abbasilerin iktidarı ele geçirmesi, Türklerin İslamiyet'e bakış açıları için yeni bir dönem olmuştur (Kitapçı, 2002: 266). Asıl önemli nokta, Abbasi Hilafeti'nin devletin temel politikasında yaptığı değişikliklerdir. Abbasi ihtilalinin başarıya ulaşmasında şüphesiz ki Emevilerin uyguladığı Arap politikasına karşı tepki etkili olmuştur. Bu nedenle Emevilerden kalma ortaya çıkan idari olumsuzluklar olabildiğince giderilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda kısa bir sürede kendini hissettirerek Türk-Arap ilişkilerinin düzelme süreci hızlanmıştır. Abbasileri iktidara getiren harekette Türklerin de önemli bir yeri vardır (Yazıcı, 2002: 61). Abbasilerin iktidara gelişi ile oluşan siyasi değişikliğin en önemli sonucu, Arap olmayan Müslümanların da yönetimde önemli mevkilere gelme hakkı elde etmeleridir. Bu durum, ilk dönemlerde ihtilalde birinci derecede rol sahibi oldukları anlaşılan İranlıların lehine olmuştur. Ancak bu durum fazla sürmemiş, bir süre sonra Türklerin Abbasi yönetiminde giderek nüfuz sahibi olmaya başladığı dikkati çekmektedir (Günay-Güngör, 1999: 247). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Abbasiler dönemi siyasi yönetimi iki ana devreye ayırabiliriz. Birincisi, merkezi otoritenin yönetime tek başına hâkim olduğu devredir. İkinci dönem ise 9.

yüzyılın ortalarından itibaren başlayan merkezi otoritenin giderek zayıfladığı, merkezden uzak bölgelerde siyasal kopmaların ortaya çıktığı ve yeni hükümdarlıkların oluştuğu devredir. Türklerin İslam dünyası ile sıkı temaslarının başlaması, Müslümanlığın Türklerin arasında asıl yayılması ve kitleler halinde ihtidaya dönüşmesi de bu ikinci döneme rastlamaktadır (Günay-Güngör, 1999: 262).

Abbasiler, iktidara geldikleri sıralarda Doğu'daki gelişmeler, Türklerin Araplara yaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu yaklaşma, 751 tarihindeki Talas Savaşında* fiilen uygulamaya koyulmuştur (Yıldız, 2000: 58-64). Talas Savaşı, Türk-İslam tarihi açısından olduğu kadar Orta Asya ve dünya tarihi açısından da önemle ele alınması ve sonuçları üzerinde de durulması gereken bir olaydır. Aslında siyasi sebeplerle başlamış olan Talas Savaşı, sonuçları itibariyle ele alındığında ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çok yönlü bir değişimin habercisi olmuştur. Nitekim bu tarihten itibaren Müslüman Araplarla Türkler arasında barış ve dostane ilişkiler dönemi başlamış, Türklerin zamanla İslam Devleti hizmetine girmeleri ve Müslümanlığın kabulünün hızla artmasını sağlamıştır (Yazıcı, 2002: 37). Abbasi Halifesi Cafer el-Mansur (754-775)'un ordusunda Türk komutanlar görev almaya başlamışlardır. İlk defa Türkleri devlet hizmetinde görevlendiren Halife Mansur olmuştur. Onun, Bağdat'ta Horasan kökenli birlikler için kışlalar yaptırdığı bilinmektedir (Yazıcı, 2002: 44). Halife Mansur, oğlu Mehdi'ye mevaliye iyi davranmasını öğütlemiş, onların isteklerine kulak vermesini ve haklarını korumasını vasiyet etmiştir. Bu vesileyle Türklerle iyi ilişkiler kurma yönündeki tavrını ortaya koymuştur (Günay-Güngör, 1999: 254). Yine Abbasi halifelerinden Harun Reşid (786-809)'in muhafız birliği tamamen Türklerden oluşmaktaydı (Yazıcı, 2002: 44). Harun Reşid'in ölümünden kardeşi Emin ile olan hilafet mücadelesini kazanan Memun Abbasi halifesi olmuştur. Halife Memun (813-833), devlet kadrolarında büyük bir değişikliğe gitmiştir (Özaydın, 2002: 249). Memun'un iktidarı ile birlikte İranlı unsurlar devletin yüksek makamlarını ele geçirmiştir. Memun, İranlıların desteği ile halife olmuştu; veziri Fazl b. Sehl'in etkisi altında takip ettiği İranlı politikasının hatalı olduğunu görmüştür. Bu durumda İranlı unsurların karşısına çıkarabileceği ve onlara itimat edebileceği yeni bir güç odağına ihtiyaç

* Maveraünnehir'de Türk-Arap mücadelelerinin devam ettiği sırada bazı Türk beyleri bu yeni düşmana karşı Çin'den yardım istemişlerdi. Türkistan'da hâkimiyet kurma düşüncesindeki Çin İmparatorluğu, bu daveti fırsat bilerek 747 yılında büyük bir ordu ile batıya doğru ilerlemeye başlamıştır. Ancak Çin'in sert tutumu ve bilhassa Taşkent Beyi Bagatur Tudun'un öldürülmesi, bu sefer de Türkleri Horasan valisi Ebu Müslim'den yardım istemeye sevk etmiştir. Ebu Müslim, yardım teklifini kabul ederek Ziyad b. Salih kumandasındaki bir orduyu Çin kuvvetlerinin üzerine göndermiştir. Türk- Müslüman müttefik kuvvetleri, 751 yılında bugünkü Almaata yakınındaki Talas Nehri kenarında Çin kuvvetleriyle savaşmıştır. Temmuz 751 yılında beş gün devam eden çetin savaşta Çinliler ağır kayıplar vererek savaş meydanını terk etmişlerdir.

duymuştu. Bu durum karşısında Halife Memun, Horasan'da vali iken yakından tanıdığı Türklerin askeri kabiliyetlerini ve devlet idaresindeki tecrübelerini kullanarak İslam Devleti'ndeki otorite boşluğunu doldurma yolunu seçmiştir (Yıldız, 2000: 89-93). Memun halifeliğinin son yıllarında düzenli bir şekilde Türk ülkelerinden ücretli Türk askerleri getirtmeye başlamıştır (Yıldız, 2000: 107).

Abbasi ordusu ve yönetiminde etkili olmaya başlayan Türkler, Babası Abbasi Halifesi Harun Reşid, annesi Türk asıllı cariye olan Meride'nin oğlu Mutasım el-Billah'ın (833-842) hilafete geçişinde etkili olmuşlardır. Mutasım'ın Abbasi halifesi olmasından sonra on binlerce Türk ana yurtlarını terk ederek İslam ordularına katılmıştır. Mutasım, Türk komutanları hilafetin odak noktası haline getirmiş; hatta Arap ordusunun başına Afşin, Buğa, İşnas, İtah, Ferganalı Ömer gibi Türk kumandalarını koymuştur. Komutanlığını Türklerin yaptığı bu ordu ile İran'da ortaya çıkan Babek İsyanı'nı bastırarak, Bizans'a karşı yaptığı Anadolu seferinde de Amûrriye şehrini fethetmiştir (Yazıcı, 2002: 45; Turan, 1999: 145). Mutasım, başkentte sayıları çok fazla artan Türklerin yerli halkla yaşadığı uyum sorunu nedeniyle 836'da Bağdat'ı terk ederek, Türkler için özel olarak kurdurduğu "Samarra" şehrine yerleşmiştir (Yıldız, 2000: 108-109). Abbasi Devleti'nde Türkler imtiyazlı bir konuma ulaşarak, doğrudan halife üzerinde etkileri artmaya başlamıştır. Bununla birlikte 847 yılında Abbasi halifesi olan Mütevekkil döneminde (847-861) İranlılara ve Şiilere karşı yürütülen şiddet siyaseti ile birlikte Türklerin Arap ordusundaki nüfuzu daha da artmıştır. Bu durum sonraki dönemlerde İslam Devleti'nin birçok alanında devlet işlerinde Türklerin sözü geçmeye başlamış, halifelerin tayin edilmesi dahi Türk komutanlarının desteğine bağlı olmuştur. Hatta veraset hakkını yitirmekten korkan Mütevekkil'in büyük oğlu Muntasır, anlaştığı Türk komutanlarına 861 yılında babasını öldürtmüştür (Cahen, 2000: 192). 892 yılına kadar Türk nüfusunun yoğun yaşadığı Samarra'nın Mu'temid döneminde (870-892) terk edilerek Bağdat'a dönülmesi, Türklerin devlet kademelerindeki ağırlıklarını kaybetmelerine neden olsa da bu durumun sürekliliği olmamıştır (Cahen, 2000: 192-193). Mu'tezid (892-902) ve Muktefi (902-908) dönemlerinde iç ve dış siyasette kazanılan başarılar halifelerin Türk komutanlar karşısında güçlerini artırmıştır. Ancak Muktedir döneminde (908-929) durum yeniden bozulmuş ve Türklerin etkisi tekrar kendini göstermeye başlamıştır (Yazıcı, 2002: 46).

Arap Yarımadası'nda bu gelişmeler yaşanırken İtil (Volga) Nehri kıyısında yaşayan İtil Bulgarları, İslamiyet'i kitlesel olarak kabul eden ilk Türk topluluğu olmuştur (920-921) (Kafesoğlu, 1999: 208). Bir rivayete göre, Bulgar hükümdarı İlteber Almış'ın gördüğü bir rüya üzerine Abbasi halifesi Muktedir'e bir mektup göndererek, İslamiyet'i anlatacak kimselerle

hutbe okunması ve cami yapılması için bir heyet göndermesini istemiştir (Mert, 2021: 669-670). Başka bir rivayete göre ise hastalanıp hayatından ümidini kesmiş olan Bulgar hükümdarının, Bulgar şehrine gelen bir Müslüman gezginin tedavisi sonucunda İslamiyet'i kabul ettiği iddiasıdır (Turan, 1999: 153).

Görüldüğü üzere Arap Yarımadası'ndan Orta Asya'ya doğru yayılma gösteren İslam Devleti'nin zaman içerisinde hakimiyet altına aldığı Türk toplulukları, bu yeni dini benimsemiş, hatta Türkler önemli bir hizmetkar haline gelmişlerdir. Bu durum zamanla Türklerin İslamiyet'i kitleler halinde kabul etmesinin önünü açmış, sonraki dönemlerde kurulan Türk-İslam devletleri vasıtasıyla da İslamiyet'in en büyük koruyuculuğu görevini üstlenmeye başlamışlardır. Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecine kadar bir kabile dini olma yolunda ilerleyen İslamiyet, Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte yayılma sürecine girmiş, evrensel bir din olarak tarihteki yerini almıştır.

3. İslam Dininin Kabulü ve Türk-İslam Kültürünün Gelişme Süreci

Buraya kadar anlatılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkler, yaşadıkları coğrafya itibariyle birçok etnik unsur ve dinlerle etkileşim içerisine girmesine rağmen kendilerine has dini inançlarını da muhafaza etmeyi başarmışlardır. İslamiyet'in doğuşundan itibaren bu yeni din hakkında yeterli derecede bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Günümüzde Türklerin İslamiyet'i kabulüne dair çeşitli ideolojik görüşler bulunmaktadır. Bu ideolojik görüşlerin içerisinde “zorla kabul ettirilmesi” veya “eski dinlerine benzerliği” konusu en çok tartışılanlar arasındadır. Bunlardan bağımsız olarak ortaya çıkan görüşlerden biri de Türklerin askeri özelliklerinin cihat anlayışıyla uyum göstermesi hususunun etkili olduğudur. İslam'da yer alan cihat anlayışı, Türklerin savaşçı ruhlarına ve cihan hâkimiyeti davalarına uygun gelmekteydi. İslam'ın cihat anlayışı geleneksel Türk dinine de uygundu. Türklerde farklı versiyonlarda da olsa ruh inancı, ahiret kavramı, cennet ve cehennem anlayışı, Tanrıya ve ataya kurban adanması gibi olguların İslamiyet dininde de olması Türklerin bu yeni dini kabul etmelerinde önemli bir etken olmuştur. Türklerin İslam dinini seçmesinde keramet sahibi olan ve gaipten haber veren kamlar ile İslam'ın evliya ve mürşitlerinin birbirlerine benzemesi de önemli bir faktör olarak önümüze çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Türk gelenekleri ile İslam dininin ortaya koyduğu nizam ve ahlaki yaklaşımlardaki büyük benzerlik dikkat çekmektedir. Bu hususların Türklerin, inanç ve ideallerine uygun gelen İslam dinine geçişte bir kolaylık sağladığı söylenebilir. Ancak sadece buradan hareketle İslamiyet'teki cihat ve şehit olmaya verilen müjdelere etkilenecek Müslüman olduklarını söylemek yeterli değildir. Diğer bir görüş ise Türk töresinin İslam ahlakına uygun olduğu kanaatidir. Bu görüşü destekleyen en önemli etken ise Türk

geleneklerinin İslam ahlakına uygunluğu sonucunda Türkler arasında tasavvuf kültürünün güçlenmesidir. Hatta Türklerin en yoğun yaşadığı Horasan, tasavvuf kültürünün başlıca merkezlerinden biri olmuştur. Günümüzde de kabul gören en yaygın görüş ise Gök-Tengri dini ile İslamiyet arasındaki tek yaratıcı inancının benzerlik göstermesi düşüncesidir (Mert, 2021: 663-664).

Türklerin arasında İslamiyet'in yayılması sürecini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de İslamiyet'i kabul etmiş olan Türk topluluklarının ilk Türk-İslam devletlerini kurarak gelişme göstermeleridir. Özellikle Orta Asya'nın batısında kurulan Müslüman Samani Devleti ile olan mücadeleler sonrasında bölgeye hâkim Müslüman Türk beyleri ilk siyasi oluşumlarını kurmasının bu süreçte önemli bir rolü bulunmaktadır (Turan, 2002: 295). Bu bölgelere İslamiyet, askeri seferler, ticari münasebetler ve derviş ile Sufilerin faaliyetleri vasıtasıyla girmiş ve yerleşmiştir (Demirci, 2002: 491). Bölgeye hâkim olan Samani emirlerinin Seyhun'un ötesindeki ülkelere karşı yaptığı askeri seferler sonucunda Maverâünnehir bölgesinin İslamiyet'e geçişi hızlanmıştır (Turan, 2002: 295).

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında Sufiliğin de önemli bir yeri vardır (Günay, Güngör, 1999: 256). Türk-İslam tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Karahanlı Devleti hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinde de sufiliğin etkisi göz ardı edilemez. Satuk Buğra'nın amcası olan Karahanlı Hükümdarı Oğucak, Samani Devleti'ndeki kargaşadan faydalanmak amacıyla asi bir Samani şehzadesine ülkesinde sığınma izni vermiştir. Müslüman olan şehzade ve beraberindeki İslam sufilerinin verdiği vaazlar sonucunda Satuk Buğra Han'ın Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Satuk Buğra, sonradan amcasına karşı yaptığı iktidar mücadelesini kazanarak Batı Karahanlıların İslam dinini kabul etmelerini sağlamıştır. Karahanlı Devleti'nin hakanı olan Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabulü, İslam dininin Türkler arasında yayılmasında bir milat olarak kabul edilmektedir (Kitapçı, 2000: 267). Onun hayatı ve İslam uğruna yaptığı mücadeleler, "*Satuk Buğra Han Destanı*" adıyla derlenmiştir. Karahanlı Devleti'nin bu ilk Müslüman hükümdarının İslamiyet'i kabul etmesi, Türklerin Müslümanlığa hızla geçişlerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Hakanların, beylerin veya öteki önderlerin İslam dinini benimsemeleri, halkın da onların yolundan gitmelerinde etkili olmuştur. (Yazıcı, 2002: 65; Kitapçı, 2000: 267; Özaydın, 2002: 257). Karahanlılar döneminde Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin temelleri atıldığı gibi, İslam medeniyeti içerisinde Arap ve İran unsurunun yanı sıra Türk unsuru da ağırlığını hissettirerek kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren, Türkistan'da çok sayıda cami, medrese, kervansaray, hastane ve benzeri dini-sosyal müesseseler yapılmıştır. Kaşgar, Balasagun,

Koçgar, Talas, Semerkand ve Buhara Karahanlılar döneminde Türk-İslam kültürünün merkezleri hüviyetine bürünmüştür (Günay, Güngör, 1999: 306). Karahanlılar döneminde tasavvuf, kurulan tarikatlar vasıtasıyla organize edilip sistemleşmek suretiyle geniş halk kitlelerine yayılmaya başlamıştır. Karahanlılar Sünni olmalarına rağmen, diğer Müslüman yönetimler ve çevrelere oranla Sufiliğe de sıcak bakmışlardır (Demirci, 2002: 491; Özaydın, 2002: 255). Türk tasavvuf hareketinin öncülerinden olan ve Sufiliğin Türklerin arasında yer tutmasında anahtar rolü oynayan Hoca Ahmet Yesevi, Yesevîlik tarikatının kurucusu olarak Karahanlıların hâkimiyeti altındaki bölgelerde yaşamış, bu düşüncenin diğer Türkler arasında yayılmasında büyük rol oynamıştır (Sarıkaya, 2002: 504; Günay-Güngör, 1999: 307-309).

Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasını hızlandıran diğer devlet ise İlk Türk-İslam devletleri içerisinde önemli bir konuma sahip bulunan Gazneliler'dir. Gazneliler, iki yüzyıldan fazla geçirdikleri hâkimiyet dönemlerinde Orta Asya'nın yanı sıra Kuzey Hindistan'da büyük bir güç olarak varlıklarını hissettirmişlerdir. Hâkimiyet altına aldıkları bölgelerde Sünniliğin yayılması için çaba sarf etmişlerdir. Bu faaliyetlerin liderliğini yapan Gazneli Mahmud, 997 yılında tahta çıkmış, Türk ve İslam tarihinin en büyük sultanlarından biri olmuştur. Şiilere karşı Sünni Müslümanlığın hâkimiyet alanını geniş sahalara yaydığı için Bağdat'taki halife tarafından kendisine "Sultan" unvanı verilmiştir (Yazıcı, 2002: 177, Güngör, 1999: 75).

Türklerin tek tek veya küçük aileler halinde hilafet hizmetine girmeleri bir yana bırakılırsa, Türk-İslam Devleti Karahanlılar dönemi bu geçişin devlet seviyesindeki evresini teşkil etmektedir. Orta Asya'da halkı büyük oranda Türk olan bir sahada kurulduğu için siyasi, toplumsal ve hukuki yönden Türk olan bu devlet, dini açıdan İslamiyet'i temsil etmekle Türk-İslam cemaati tipine doğru köprü vazifesini görmüştür. İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu dine yalnızca asker olarak hizmet etmiş değillerdir. Müslüman Türkler siyasi, idari ve ilmi alanlarda da önemli başarılarla imza atmışlardır. Nitekim önceleri Arapların, sonra İranlıların ve İslamiyet'i benimsemiş bütün milletlerin kaynağını İslam'dan alarak geliştirdikleri İslam kültür ve medeniyetinde Türklerin de inkâr edilemeyecek ölçüde katkıları bulunmaktadır. Bu gelişim sürecinin Selçuklularla tamamlandığı görülmektedir. (Kafesoğlu, 1999: 356; Yazıcı, 2002: 68).

İslam dininin Türkler arasında en üst düzeylere çıkması hiç şüphesiz Selçuklular dönemidir. 985 yılından itibaren göçebe ve çadır hayatı sürdüren kalabalık Türk topluluğunun İslamiyet'i seçtiği bu dönemde Selçuk Bey'in Cend şehrinde İslamiyet'i kabul etmesi, Türk tarihinde bir dönüm noktası olmuştur (Özaydın, 2002: 258). Büyük Selçuklu Devleti, Türk tarihinin akışına yeni bir yön vermiş ve Türklüğü İslam dininin öğretileri ile donatarak yeni ve köklü bir güç kazandırmıştır. Selçuklu damgası, bütün Türk toplulukları ve siyasi

teşekküllerinde, hatta günümüze kadar kurulan tüm Müslüman devletlerde dahi kendisini hissettirmiştir (Yazıcı, 2002: 205). Hızla İslamlaşan Türkler, Selçuklu sülalesine mensup büyük şahsiyetlerin etrafında toplanarak öncekilere nispetle çok büyük bir güç olmuşlardır. Bu güç, Doğu Türkistan'dan Marmara ve Akdeniz sahillerine; Kafkas Dağları'ndan Hint Okyanusu'na kadar uzanan büyük bir Türk-İslam İmparatorluğu olan Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Bu imparatorlukla birlikte İslam dünyasının hâkimiyeti artık Türklerin eline geçmiştir (Günay-Güngör, 1999: 317).

İslam kültürü ile tanışmaya başlayan Türkler, aslında ilk olarak Şii eğilimli İranlılarla temas kurmuşlardır. Buna rağmen İslamiyet'i seçen Türklerin büyük çoğunluğu Sünni mezhepleri benimsediği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ise İran geleneklerine pek uymayan Sünniliğin Türk düşünce yapısına daha uygun düşen bir içeriği ihtiva etmesiydi. Türkler, Sünniliğin dört mezhebinden biri olan "*Hanefilik*" mezhebini benimsemişlerdir. Bunun en önemli sebebi, bu mezhebin iradeyi tanıyarak akıl yoluyla delillendirmeyi caiz görmesi ve bazı hukuki esaslarının Türk olduğu bilinen Semerkandlı Maturidi tarafından Maverâünnehir'deki Türk çevresinde işlenmiş bulunmasıydı. Dolayısıyla Hanefiliğin, İslami hukuk düzenin zaman ve şartların gerektirdiği şekilde uydurmayı mümkün kılmak, daha gerçekçi ve uygulanabilirlik düzeyi yüksek bir durumu (Kafesoğlu, 1999: 377; Sarıkaya, 2002: 499-500).

Türkler, İslamiyet'i kabul etmekle birlikte bu dini zaman içerisinde kendi milli dinleri haline getirirken savaşçılık özelliklerini İslam'ın cihat ruhu ile de bağdaştırmayı başarmışlardır. Oğuz Türkleri, İslamiyet'i kabul etmeden önce batıya yerleşmeleri halinde Hıristiyanlaşarak milli kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirlerdi. Kaldı ki bunun Peçenekler, Kıpçaklar, Uzlar, Bulgarlar ve Macarlar örneği yaşanmıştı. Türkler, İslam'ı benimseyerek hem siyasi inisiyatifi ellerine geçirmişler hem de kendi milli kimlikleri ile sentezleyerek onu koruma imkânına kavuşmuşlardı. Bu vesileyle Türklerin ihtiyaç duyduğu cihanşümül hakimiyeti ile İslamiyet'in arayış içerisinde olduğu yayılma anlayışı bir kültürde birleşmiş, bunun sonucunda Türkler, Türk-İslam birliği adı altında daha da güçlenerek yok olmaktan kurtulmuşlardır. Bu durum İslam âlemi için de olumlu bir seyir takip etmiştir. Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslam âlemi taze bir kan ve can bulmuştur. Nitekim Selçuklu idaresinde Türk hâkimiyeti başlamadan önce İslam dünyası iç ve dış buhranlara düşmüş ve büyük tehlikelerle karşılaşmıştı. İslam medeniyeti ilim, kültür, felsefe ve teknik gibi birçok alanda kendisini muhafaza etmesine rağmen Müslümanların can güvenliği halen büyük bir sorundu. Bu dönemde İslam âleminde yaşanan mezhep ayrılıkları, fikir çatışmalarından çıkıp bir nifak silsilesine dönüşmüş;

İslamiyet’i ve kurduğu nizamı yıkıcı bir vaziyet almıştı. Özellikle 9. yüzyılda patlak veren Bâbek hareketi, 10. yüzyılda Aşağı Irak’ta ortaya çıkan Karmatiler, Sasaniler zamanında Mazdak doktrini bu dönemde İslamiyet’i tehdit eden unsurlar arasındaydı (Turan, 1999: 170-171).

10. yüzyıl, Türklerin kitleler halinde İslamiyet’i kabul ettikleri ve ilk Türk-İslam devletlerinin kurulmaya başladığı bir dönemdi. Bunun yanı sıra İslam medeniyetinin zirveye ulaşmış, durgunluk içerisine girdiği bir devreydi. İslam Devleti, çok geniş sınırlara ulaşmasına rağmen devletin bu sınırları koruyacak, ülke içerisindeki asayiş ve düzeni sağlayacak, aynı zamanda da yeni toprakları Müslümanların hizmetine açacak taze bir güce ihtiyacı vardı. Çünkü Arap ve İranlı unsurlar artık enerjilerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi. İslam dinini kabul eden Türkler, bütün İslam âlemini ihtiyaç duyduğu bu hizmetleri üstlenmişlerdir (Yazıcı, 2002: 66-67).

Sonuç

Türklerin nasıl Müslüman oldukları meselesi öteden beri tartışma konusu olmuş, ancak hala açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu durum Türk sosyal bilimciliği ve tarihçiliği açısından önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların bir dinden başka bir dine geçişi yalnız o toplumun dini hayatının değil, aynı zamanda bütün sosyal ve kültürel yaşam tarzının değişmesi demektir. Türklerde de din değişikliği, sosyal ve kültürel manada birçok değişimin habercisi olduğunu göstermektedir.

İslamiyet öncesi Türk topluluklarının gerek geleneksel gerekse evrensel olsun aynı dönemde çok farklı dinleri benimsemiş olmaları kendi aralarında bir din birliği olmadığını göstermektedir. Hatta Türklerin İslamiyet’i kabulü, diğer dinlerin Türkler arasında yaygınlaşmasıyla aynı döneme rastlaması da dikkat çekmektedir. Türkler, İslamiyet öncesinde pek çok dini benimsemiş olmalarına rağmen inanç ve düşünce dünyalarında İslamiyet, en önemli yeri teşkil etmiştir. Bunun nedeni, Türklerin yaşayışlarında olduğu gibi karakterlerinde ve fikirlerinde, günümüz ifadesiyle hep özgürlükçü ve demokratik yaşam arzusunun hâkim olduğu söylenebilir. Türklerin büyük kitleler halinde İslamiyet’i kabulü 9. yüzyılın ortaları 10. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Ancak Türklerin daha Hz. Muhammed döneminden itibaren İslamiyet ile tanışmaya başlamalarına rağmen bu tarihlere kadar İslamiyet’e temkinli yaklaşmalarının çeşitli sebepleri görülmektedir. Türklerin Emeviler döneminde, karakterlerine, gelenek ve göreneklerine uygun olan İslam dinine karşı durmalarının nedenlerini Emevi hanedanlığının uyguladıkları yanlış politikalarda görebilmekteyiz. Buna rağmen Türkler, bu

dönemden itibaren ferdi ve ailevi olarak sınırlı kalacak şekilde bu yeni dini benimsemeye başlamışlardır.

Türklerin İslamiyet'i kabul sürecindeki tartışmalardan biri de Türklerin İslam dinine zorla mı yoksa isteyerek mi girdikleri meselesidir. Şüphesiz Türklerin İslamiyet'i kitleler halinde girmeleri kendilerini mevali olarak kabul eden Emeviler döneminde değil de kendilerine her türlü kolaylığı sağlayan ve birçok Türk'ü devletin üst kademelerine getiren Abbasiler döneminde olmuştur. Bu da Türklerin İslamiyet'i isteyerek ve gönüllü bir biçimde tercih ettiklerini göstermektedir.

Türklerin İslamiyet ile “*tanışma dönemi*” olarak nitelendirebileceğimiz İslamiyet'in doğuşundan 10.yüzyıla kadarki dönemi üç kısma ayırmak mümkündür. 751 yılında Talas Savaşı'na kadarki evre, Türklerin gerek ticari gerekse askeri mahiyette İslamiyet ile tanışıp ferdi olarak kabullendiği süreçtir. İkinci evre, Türklerin İslam Devleti içerisinde görevler üstlendikleri hizmet döneminden 868 yılından itibaren siyasi hâkimiyet kurmaya başlamalarına kadar uzanmaktadır. Üçüncü evre ise 868 yılından 10. yüzyılın ortalarına ve devamı itibariyle bağımsız Türk-İslam devletlerinin görülmeye başladığı tarihlere kadar uzanan zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zamandan itibaren ise Türkler arasında İslamiyet'e geçiş, kitleler halinde gerçekleşmiştir. Yine de bu süreçleri Türklerin “Müslümanlıkla temasa geçtikleri, tanıştıkları ve kabule hazırlandıkları dönem” şeklinde en geniş biçimde karakterize etmek uygun düşmektedir.

7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Türklerin İslamiyet'le ilişkileri hazırlık dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşlar, fetihler, mücadeleler, hizmetler, ticari münasebetler, birlikte veya yan yana yaşayış, vaizler ve Sufilerin gayretleri, Maveraünnehir'de İslam medeniyetinin gelişme göstermesi, ilim, kültür ve ticaret merkezlerinin olgunlaşmaya başlaması gibi birçok etken birleşerek Türklerinde bu yeni dini yeterince tanınmasıyla Türkler, kendi irade ve arzuları ile benimseyecek noktaya gelmişlerdir. Bunun yanı sıra, İslamiyet'in evrenselliği ve medeniyetinin üstünlüğü, Türklerin bu dine girmelerindeki sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet'i kabul eden Türk toplulukları, diğer dinleri benimsemiş olan Türklerin yapamadıklarını yaparak, bu dini kendi kültürünün bir parçası yapmayı başarmış, Türk dünyasına Türk-İslam kültürü adında yeni bir anlayış ve düzen getirmiştir. Türk kültürü ile gelişme gösteren İslamiyet, hızla dünyanın geri kalan kısmına yayılarak varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Apak, A. (2002). Emeviler Dönemi Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı. *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 324-335.
- Aycan, İ. (2002). Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri. *Türkler*, 4, Ankara, 317-323.
- Aydın, M. (1997). Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya, 3-12.
- Bozkuş, M. (1998). Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, Sivas, 409-418.
- Cahen, C. (2000). *İslamiyet (Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar)*. 1, (Çev. Esat Nermi Erendor). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Candan, E. (2008). *Türklerin Kültür Kökenleri*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Civelek, Y. (2002). Eski Arapça Kaynaklarda Türkler. *Türkler*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 921-935.
- Danişmend, İ. H. (2008). *Türkler Niçin Müslüman Oldu?*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Deliorman, A. (2010). *Osmanlılardan Önce Türkler*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Demirci, M. (2002). Müslüman Türklerde Tasavvuf. *Türkler*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 498-508.
- Dikici, A. (2001). Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 2, Elâzığ, 251-258.
- Doğan, A. (2002). İslamiyet'ten Önceki Türk İnancına Dair. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 305-319.
- Ekrem, E. (2002). Seyahatnamelere göre Göktürklerde Budizm. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 358-374.
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Findley, C. V. (2008). *Dünya Tarihinde Türkler*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1925). *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Günaltay, M. Ş. (1942). Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü. *Belleten*, VI, 23-24, Ankara, 177-205.
- Günay Ü., Güngör, H. (1999). *Türk Din Tarihi*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Güngör, E. (1999). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde Din ve Düşünce. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 261-282.

- Hotman, D. (2000). *Türkler*. 1, (Çev. Mehmet Ali Kayabal). İstanbul: Yeni Gün Yayınları.
- İnan, A. (2002). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Türkler*, 3, Ankara, 392-399.
- Kafesoğlu, İ. (1995) *Türkler ve Medeniyet*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2002). Eski Türk Dini. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 290-304.
- Kitapçı, Z. (1988). *Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler*. Konya: Nur Basımevi.
- Kitapçı, Z. (1999). *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Kitapçı, Z. (2002). Türklerin Müslüman Oluşu. *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 263-270.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2002). Gök Tanrı İnancı. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 326-329.
- Kurt, H. (2002). Maverâünnehir'e İslam'ın Girişi. *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 279-289.
- Merçil, E. (1993). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Mert, R. (2021). İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 9/2 (Aralık), Tokat, 659-678.
- Memmedov, C. B. (2002). Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı). *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 330-337.
- Ocak, A. Y. (2003). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özaydın, A. (2002). Türklerin İslamiyet'i Kabulü. *Türkler*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 239-262.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sarıkaya, M. S. (2002). Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri. *Türkler*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 498-508.
- Sencer, M. (1999). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri Tarihsel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Sarmal Yayınevi 1999.
- Şener, C. (1996). *Şamanizm*. İstanbul: Bds Yayınları.
- Şeşen, R. (2001). *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*., Ankara: TTK Yayınları.

- Turan, F. A. (2002). Eski Türklerde Tek Tanrı İnanıcı. *Türkler*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 320-325.
- Turan, O. (1999). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi 1*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2002). *Türkler ve İslamiyet*. Türkler, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 290-304.
- Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1981). İslamiyet ve Türkler. *Diyanet Dergisi* (Hicret Özel Sayısı), Ankara, 285-315.
- Yıldız, H. D. (1986). Ubeydullah b. Ziyad. *İslam Ansiklopedisi*. XIII, MEB Yayınları, İstanbul, 3-4.
- Yıldız, H. D. (2000). *Türkler ve İslamiyet*. İstanbul: Kamer Yayınları.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Farabi ve Platon Felsefesinde Mutluluk

Happiness In The Philosophy Of Farabi And Plato

*Masume Kanat**

Özet

Mutluluk, insan için hayatının her alanında ulaşmak istediği en büyük hedef olarak görülmüştür. Birçok düşünür, mutluluğu, insanın var olduğu andan itibaren aradığı ve bulmak için araçlar edindiği bir unsur olarak değerlendirmiştir. Mutluluk arayışı beraberinde iyi ve kötü olanı ayırt etme olanağı sağlamıştır. Ahlak felsefesinde iyi, eylem olarak ortaya çıktığında erdem olarak tanımlanmış ve erdemler mutluluğun kaynağını oluşturmuştur. Bu açıdan erdem ve mutluluk, toplumların düzenine de yön veren iki unsur olarak tanımlanmıştır. Erdemler yalnızca iyi olan ile değil aynı zamanda bilgi ile de mutluluğa kaynaklık etmiştir. Erdem ve mutluluk ilişkisi bilgi temelli bir yaklaşım meydana getirmiştir. Farabi, temelde erdem ve bilgiyi mutluluğun en yetkin aracı olarak değerlendirerek, ahlak ve siyaset felsefesine dair sistemini bu iki araç üzerinden şekillendirmiştir. Platon ise mutluluğu, idealar kuramına bağlı olarak yüksek iyiye ulaşmak ve ona dair bilgi elde etmekle mümkün görülmüştür. Biz bu makalede, İslam filozofu Farabi ve Yunan filozof Platon'un mutluluk anlayışlarını aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Farabi, Platon, Mutluluk, Erdem, İyi Ahlak

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** masumekanat@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1356-8060.

Atıf/Citation: Kanat, M. (2023). Farabi ve Platon Felsefesinde Mutluluk. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 111-122.

Geliş/Received: 22.03.2022

Kabul/Accepted: 02.12.2022

Abstract

Happiness has been seen as the greatest goal that people want to achieve in every aspect of their life. Many thinkers have evaluated happiness as an element that people seek and acquire tools to find from the moment they exist. The pursuit of happiness has provided the opportunity to distinguish between good and bad. In moral philosophy, good is defined as a virtue when it emerges as an action, and virtues constitute the source of happiness. In this respect, virtue and happiness have been defined as two elements that shape the order of societies. Virtues have been the source of happiness not only with good but also with knowledge. The relationship between virtue and happiness has created a wise-based approach. Farabi basically evaluated virtue and knowledge as the most competent means of happiness and shaped his system of moral and political philosophy through these two tools. Plato, on the other hand, saw happiness as possible by reaching the higher good and obtaining information about it, depending on the theory of forms. In this article, we will try to convey the understanding of happiness of the Islamic philosopher Farabi and the Greek philosopher Plato.

Keywords: Farabi, Plato, Happiness, Virtue, Good, Moral

Giriş

Mutluluk başta ahlak felsefesi olmak üzere felsefenin birçok alt başlığında, insanın varoluşsal bir amacı olarak değerlendirilmiştir. İnsanın nihai gayesini ifade eden mutluluk, mahiyeti bakımından da aynı şekilde birçok konuyu ele almaktadır (Uslu, 2008: 477). Gerek eski dönem Yunan felsefesi gerekse İslam felsefesinde, mutluluk insan için ahlaki bir amaç ve yaşam gayesini konu almaktadır. İnsanın temel hedefi olan mutluluğa ulaşmak için bu süreçte fiziki olandan kendisini soyutlaması gerekmektedir. Bu açıdan metafizik anlamda ulaşılmaya çalışılan mutluluk önündeki engel bedendir. Daha genel ifade ile maddi alana dâhil olan her şey engel olarak kabul edilmektedir. Ancak eudaimonizm yani mutçuluk akımına göre insana dair bütün fiillerin temelinde mutluluk vardır. Mutluluk kavramı, bedenlen mutluluğu ifade etmekle beraber ruhen ortaya çıkan mutluluğu da konu edinmektedir. Hayatın her alanında olduğu gibi mutluluk için de bilgi yani bilmek gereklidir. Çünkü bilgiye ulaşmak, mutluluğa ulaşmanın ilk adımını ifade etmektedir (Uslu, 2008: 470).

Felsefenin temel konularından biri olan ahlak felsefesi başlığı altında incelenen mutluluk kavramı, genel olarak insanın teorik ve pratikte hedeflediği amacı kapsamaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi gerek İslam felsefesi geleneğinde gerekse Antik Yunan felsefesi geleneğinde, ahlak anlayışının özünde; bilge olmak ruhun yetkinliğe ulaşması, ölçülü ve adaletli olmak erdem ve mutluluğun kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan her iki geleneğin filozofları, mutluluğu da kapsayan ahlak felsefesinin üç ana sorununa cevap aramışlardır. Bunlar;

1. Yüksek iyi sorunu,
2. Doğru eylemde bulunma sorunu ve
3. Özgürlük sorunudur (Vatandaş, 2017: 2).

Felsefede mutluluktan kasıt sadece zihni bir mutluluk olmayıp ruhun yani zihnin her bakımdan nitelikli hale gelmesidir. Temelde teorik olandan pratik olana bir geçiş söz konusudur. Bu nedenle mutluluğun yalnızca içsel yani ruhsal boyutuna bağlı kalınmamalıdır (Özgen, 2005: 29). Ahlak filozofları açısından mutluluk, ahlaki davranışların sonucu olarak değerlendirilir. Eudaimonistçi ahlak filozofları mutluluk konusunda ve ona ulaşma yollarında farklı görüşler ortaya koymuş olsalar da insanın nihai hedefinin mutluluk olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır (Aydın, 2014: 55). İnsanın yaşadığı hayat boyunca iyi ve güzel olanın peşinde koşması, bu sayede felsefenin de konusu olmuştur.

Bu arayış, ahlak felsefesinin konusu olmakla beraber, dinlerde de birçok kanun ve ritüel insanın mutluluğa ulaşması için iletilmiştir. Bu açıdan ahlak felsefesinin konu aldığı mutluluk anlayışı hem dünyevi hem de metafizik özellik taşımaktadır.

Konumuzu Farabi ve Platon üzerinde işlememizin amacı, ahlak felsefesinin en önemli problemi olan mutluluk üzerinde en çok duran iki filozof olmasıdır.

1. Platon Felsefesinde Mutluluk

Antik Yunan felsefesinin ahlak anlayışında ana hedef mutluluktur. Ahlak felsefesine dair ilk örnekleri gördüğümüz Sokrates, ahlakı insan ruhu üzerinde açıklamıştır. Bu açıdan filozofa göre ruh; bilme yani düşünme yetisi ile yaratılmış ve bu yeti ahlaki mana da bir karakteri ifade etmektedir. Bilme eylemi ile yetkinliğe ulaşan ruh, mutluluğa da ulaşmış olur (Vatandaş, 2017: 3). Platon'un ahlak felsefesinin muhtevasını mutluluk kavramı oluşturmaktadır. İstenç dâhilinde gerçekleştirilen fiillerin amacı iyi olanı istemektir ve ancak iyi olan insanı mutlu eder. Filozofun ahlak felsefesinin temelini ise üç önemli öge oluşturmaktadır. Bu üç öge, en yüksek iyi, erdem ve devlettir. Platon için, ahlaki davranışların neticesi olarak en yüksek iyi, mutluluğu ifade etmektedir. En yüksek iyinin bireyde tezahürü, erdemi tanımlar iken, iyinin toplumda gerçekleşmesi ile devlet ile mümkündür (Özden-Elmalı, 2017: 132-133).

Ahlak ve mutluluk bağlamında hocasının birçok görüşüne katılan Platon'a göre mutluluğa götüren erdemın temelini bilgi oluşturmaktadır. Hocası Sokrates gibi erdem ve mutluluğu bağdaştıran Platon, kötülüğün ruhu mutsuz kılacağını, erdemın ise ruhu iyileştirip mutlu kılacağını savunmuştur. Aynı zamanda filozofa göre özgür olmanın yolu da erdemli olmaktır. Yani düşünen, akleden, bilgi ve bilgeliği seven insan özgür olmakla beraber, iyi olana ve mutluluğa ulaşan insandır. Bu açıdan yalnızca erdemli insan mutlu ve zengindir. Bunun tam zıttı şehvetinin ve hazın peşine düşen insan ise mutsuz ve tutsaktır (Durak, 1995: 28). Mutluluğun kaynağı olarak erdem, Platon için; bilgiyi ifade etmektedir.

Hocası Sokrates ile bilgi-erdem ilişkisi üzerine ortak görüşe sahip olan filozof ona atfedilen eserlerdeki sokratik diyaloglarda bilgi-erdem ilişkisini açıklar (Durak, 1995: 29). Platon'a göre erdem doğuştan sahip olunan bir unsur değildir çünkü bir insana doğuştan eksik olduğu için kıyamayacağımız gibi iyi huyları olduğu için de övemeyiz (Platon, 2017a: 42). Bu açıdan erdem ve mutluluktan önce bilgi gelmektedir. Bilginin temelini ölçülü olmayı yerleştiren filozofa göre pragmatik eylem erdemi ve bilgeliği temsil etmektedir (Platon, 2017a: 52). Bu bağlamda Platon için mutluluk, bilme eyleminin insana verdiği zevk ve bilgelik

dâhilinde yaşanır. Aklını kullanan ve iyi olanı aynı kişi olarak tanımlayan filozof ölçülü yaşam tarzını bu tip insana atfeder (Durak, 1995: 32). Bu açıdan filozof, erdem ve bilgiyi, iyi olan tanrıya benzemenin bir basamağı olarak ifade etmiştir. Her şeyi en iyi şekilde bilen ve yaratan tanrı, kötülüğün cezasını verdiği gibi erdemlerin ve iyi olanın karşılığını da mutluluk olarak vermektedir. Çünkü filozof için mutluluğun ve refahın kaynağı tanrıdır (Bettany, 2005: 492-493).

Mutlu insan profilini anlattığı *Devlet* isimli eserinde, düşünce ve eylemler bağlamında iyi ve kötü insan ayrımını yaparken iyi ve doğru olanın en büyük mutluluğa ereceğini, kötü ve yanlış olanın ise hiçbir zaman mutlu olamayacağını vurgular (Platon, 2020b: 39). Aynı zamanda mutsuz olmak insana fayda sağlamaz iken; mutlu olmak insan için fayda taşımaktadır. Buradan anlayacağımız üzere Platon'un mutluluk anlayışı her şeyden önce pragmatik bir anlayışa dayanmaktadır (Platon, 2020b: 40). Bir başka açıdan da mutluluğu ruh ile bağdaştıran filozof, insan ruhunun, değer bilinci ve eylemlerin sonucunu değerlendirme potansiyelinden dolayı; mutluluk ve ruhu bir arada işlemiştir. Bu bağlamda Platon'un mikrokozmos olarak nitelendirdiği insan vücudu, ruhun ahlaki manada iyi olması ve kemale ermesi için oluşturulmuş bir olgudur.

Filozof etik konusunda da biraz evvelde bahsettiğimiz üzere hocası Sokrates gibi düşünerek, insanın yegâne hedefinin mutluluk olduğunu ve mutluluğu ise ancak erdemli bir yaşam ile ulaşılabileceğini savunmuştur. Bu açıdan filozof, erdemleri ve ahlaka dair değerleri, varlıksal açıdan idealar dünyası ile bağdaştırıp, bunu insanın özünde yani ruhunda temellendirmeye çalışmıştır (Can, 2018: 138-139).

Platon için mutluluk ruhun yol göstermesi ile, insan bedeninin ve ruhunun bir uyum içerisinde olmasıdır. Bu bağlamda ruhu üç kısma ayıran filozofa göre ruh; akıl, can ve arzudan meydana gelir. Bu üç parça içerisinde öne çıkan akıl olmuştur çünkü akıl, ideaların ve özellikle iyi ideasına dair bütün bilgiyi elde etme potansiyeline sahip olan tek parçadır. Platon için bu bağlamda akıl, tanrısal bir unsurdur. Aynı zamanda akıl, ruhun arzudan oluşan parçasına da yön vermekle sorumludur. İnsan ruhunu, iyi ve doğru olana yönlendirme, arzu ve şehvetin ağına düşmekten koruyan unsur akıldır. İyi fiillerin yani erdemlerinde kaynağının akıl olmasından ötürü filozof, iyi olanı ve mutluluğu bağdaştırmıştır. Ancak Platon'a göre iyi olan arzu duyduğumuz şeyler olamaz çünkü insan istek ve arzuları konusunda hata yapabilmektedir (Birlik, 2013: 30). Bu açıdan iyi olan insanla birlikte onda var olmalıdır. İnsan özünde yani doğasında var olan iyiye göre yaşamalıdır. Özüne göre yaşayan insan ise en yüksek iyiye yani mutluluğa ulaşacaktır (Birlik, 2013: 31). Platon için mutluluk, iyi olana sahip olup ona göre

yaşamaktır. Bu durumun sonunda ortaya çıkan davranış ise erdem olarak adlandırılmaktadır. Buradan da anlayacağımız üzere erdemli davranışlar, iyi yaşamın bir sonucu olarak bizi mutluluğa götürecek olan somut adımları ifade etmektedir.

Platon'a göre mutluluğun kaynağı iyi olmakla beraber ideaların en üstünde de iyi ideası bulunur ve iyi ideası insanın var olma amacını ve yüksek mutluluğu ifade eder. Akla tanrısallık atfeden filozofa göre insan, mutluluğu ile tanrıya dair bilgiye de ulaşırken aynı zamanda mutluluğa ulaşmak için iyi ideasının bilgisini kavramak, tanrısal bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Birlik, 2013: 33). En yüksek iyi yani mutluluk için haz odaklı yaşamın insanı mutluluğa ulaştıramayacağını savunan filozof aklın, bilgeliğin ve saf doğru bilginin olmadığı yerde zevklerin ve hazzında bir anlamının olmayacağını ifade etmektedir (Birlik, 2013: 35). Her ne kadar erdemli yaşamın mutluluğa götüreceğini savunmuş olsa da Platon için; mutluluğun temelinde aslında orta yollu olmak vardır. Dengeli yaşamı gözeten filozof bedensel ve ruhsal açıdan erdemli olmakla beraber orta yollu olan kişinin sonsuza kadar mutlu olacağını savunur (Birlik, 2013: 36). Erdemli ve iyi yaşamı tanrı üzerinden değerlendiren filozof, tanrının iyi olduğunu, kötü olmadığını için ondan kötülüğün gelmeyeceğini ve ondan gelen iyiliğinde mutluluğa sebep olacağını dile getirir (Platon, 2020b: 68).

Aynı zamanda Platon'un felsefe sisteminin temelini oluşturan devlet anlayışında da erdemli bir yaşam ve mutluluğu kazanma üzerine kurulmuş bir yapının tasavvuru söz konusudur (Bayoğlu, 2012: 31). Çünkü filozof için devletin kuruluş amacı, toplum bireylerini mutlu etmektir. Aynı zamanda filozofa göre mutluluk, toplumun belirli bir kesimi değil her bireyi için geçerlidir (Bayoğlu, 2012: 59). Bu durumu heykel örneği üzerinden açıklayan Platon, bir heykelin gözünü başkasına güzel göstermek adına değil göz olduğu için ona uygun renge boyayıp hakkını vermek gerektiğini ifade ederken; bir çiftçinin de insan olduğu için mutluluğu hak ettiğini açıklar (Platon, 2020b: 116).

Liyakat sahibi olmanın da mutluluğun kaynağı olarak görüldüğü bu devlet sisteminde Platon için bekçi ancak kendi yaptığı iş üzerinden hayaller kurup mutlu olur. Ölçü hayat olarak tanımladığı liyakatli birey modelinin yaşadığı hayatın, uzman olduğu alan dışına çıktığında heva ve hevesine kapılıp, mutsuz bir yaşam süreceğini iddia eder (Platon, 2020b: 172). Aynı zamanda yöneticinin de mutluluğunu savunan Platon'a göre zor kullanan zorba yönetici de kendisi mutlu olamadığı gibi yönettiği halkı da mutlu olacakları refah seviyesine çıkaramayacaktır (Bayoğlu, 2012: 73). Buna bağlı olarak bu zorba kişi hiçbir zaman sevgi ve özgürlüğün verdiği mutluluğu da yaşayamayacaktır (Platon, 2020b: 309). Toplumdaki bireylerin güçlü ve sözü geçen bir yöneticinin mutluluğunu yine kendi mutlulukları için

sağlayacaklarını savunur (Platon, 2020b: 24). Devlet yönetiminde ve toplum içerisinde adalet olmadan mutluluğun sağlanamayacağını savunur (Bayoğlu, 2012: 120). Bu açıdan filozof biraz evvelde bahsettiğimiz gibi temelde bireysel mutluluktan çok toplumsal mutluluğu istemektedir (Bayoğlu, 2012: 138).

Platon'a göre devlet içerisindeki eğitim sisteminin de amacı mutluluktur. Bu mutluluğa ise diyalektik ile yani yüksek bilme eylemi ile ulaşılır. Ona göre bilme eylemi ve bilgin insanın nihai hedefi olan mutluluk için birer araç niteliğindedir (Bayoğlu, 2012: 103). Buna bağlı olarak Platon için bilmeye dayalı mutluluk, ilahi varlıkların bulunduğu yani idealar âlemi ile ilişkilidir. İnsanı mutluluğa eristirecek bilgi ve orta yollu davranışlar yani erdemlere dair bilgi ideal âlemde keşfedilir (Durak-Alaca, 2019: 6).

2. Farabi Felsefesinde Mutluluk

Yunanca bir ifade olan eudaimonia kavramı, İslam felsefesinde es-sa'ade ifadesine karşılık kullanılmıştır. Bununla beraber saîd kişi, yani mutlu kişi, Allah'ın iyi olana ulaşma konusunda her zaman yardım ettiği kişidir (Bircan, 2009, 48,49). İslam Felsefesi tarihinde ise mutluluk üzerine disiplinli bir çalışma ortaya filozof Farabi olmuştur (Bircan, 2009: 51).

İslam felsefesini sistemli hale getiren ve Muallim-i Sani olarak anılan Farabi aynı zamanda ilimleri sınıflandırması ve ideal devlet anlayışı ile öne çıkan bir İslam filozofudur. Genel manası ile Farabi'nin felsefe sistemi, mutluluk, erdem ve bilgi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Mutluluk, erdem ve bilgi konularına birçok eserinde değinen Farabi, insanın nihai hedefinin yüksek iyi yani mutluluk olduğunu ifade eder. Gerek bu dünya gerekse diğer dünya için temelinde mutluluğun olduğu bir düzen tasavvurunda bulunmaktadır. Filozof için; insanın kendisi ve bulunduğu toplumun hem bu dünya üzerindeki mutluluğu hem de ahiret hayatındaki yüksek mutluluğu kazanmasının dört temel unsuru vardır. Ona göre her iki dünyanın da mutluluğu; nazari, düşünme, ahlaki ve fiili erdemlere bağlıdır (Farabi, 1974a: 122). İslam felsefesinde, mutluluk üzerinde en çok duran İslam filozofu Farabi olmuştur. Eserlerinde, mutluluğu kazanma yollarına yer vermiş olsa da özellikle Tahsilü's-sa'ade ve et-Tenbih alâ sebili's-sa'ade eserlerini mutluluk üzerine yazmıştır. Filozof için mutluluk, iyi olana yönelme üzerine bir tercihi ifade etmektedir. Yani herhangi bir amaç uğruna değil; mutluluğun kendisinden ötürü insan mutluluğu tercih eder. Bu açıdan mutluluk, gayelerin en yetkini olarak görülmüştür. Aynı zamanda Farabi için insan nefsinin maddi olan hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı noktaya gelmesi mutluluk olarak tanımlanmıştır (Aydın, 2014: 55).

Farabi için mutluluğun kazanılması insanın var oluş amacını ifade etmektedir. Bu açıdan insan mutluluğa dair bilgiye ulaşmaya çabalar.

Filozof için mutlu olmak aynı zamanda eylemlerin amacını ve mahiyetini bilmektir. Buna bağlı olarak etik mana da mutlu olmayı ele alırken devlet anlayışında da mutlu olmayı esas almıştır. Salt iyilik olarak tanımlandığı mutluluğa ulaşmak için gösterilen çaba iyidir lakin bu açıdan iyilik eylemlerin mahiyetinde değil, mutluluk için faydalı olmalarından kaynaklanmaktadır. Filozof için bu mutluluğu engel olan her şey ise salt kötülük olarak ifade edilir (Durak, 1995: 67-68). İyi ve kötü olanın ayrımını yapan akıl, Farabi'nin mutluluk anlayışında da etkindir. Ona göre insan aklı, insanı kemale erdiren yegâne unsurudur. Buna bağlı olarak kemale ermek mükemmele ulaşmak o ise filozof için mutluluğu ifade etmektedir (Farabi, 2019b: 83). Mutluluk, insan ruhunun, ontolojik açıdan hiçbir desteğe ihtiyaç duymadan mükemmel olana ulaşmasıdır.

Mutluluğun bulunduğu bu üstün noktada, gayri cismani bir alana dâhil olan insan ruhu, sonsuza kadar orada kalmaktadır. Ancak filozof için bu noktaya ulaşmak, insan aklının iradesi dâhilinde gerçekleşen fiiller ile mümkündür. Mutluluğa engel olan iradi fiillerin varlığını da kabul ettikten sonra Farabi için mutluluğa dair yapılan iradi fiiller “iyi” olarak tanımlanmaktadır. Mutluluğa dair bu fiillerin dâhil olduğu alan ise erdemler alanıdır (Farabi, çev. 2019b: 84). Buna bağlı olarak bilgisizliğin ve cehaletin mutsuzluk olduğunu dile getiren filozofa göre cahil toplum, mutluluğa dair bilgisi olmayan ve ona bir bilgiye sahip olsalar dahi bunu idrak edemeyecek bir toplumdur (Farabi, 2019b: 114). İnsan aklını ameli ve nazari olarak ikiye ayıran filozofa göre ameli akıl, insandaki pratik yönü ifade ederken mutluluğunda somut halini temsil etmektedir. Farabi için mutluluk, ameli akla yani fiillere bağlı değildir ancak insanın mutluluğu idraki ve bu süreçteki mutluluğa dair öğrendiği bilgi ona mutluluğu vermektedir (Farabi, 1987c: 61).

Farabi için mutlu olmak, insanın fitratı gereği hayatının her alanında istediği bir şeydir. Bu açıdan mutlu olmak adına gerçekleştirilen her eylem, ahlaki çaba olarak adlandırılmaktadır. İnsanın ortaya koymuş olduğu her iyi eylem aynı zamanda mutluluk için bir çabayı ifade eder (Uslu, 2008: 472). Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Farabi için mutluluk erdem temeli üzerine kurulmuştur ve erdem, filozofa göre itidalli olmayı başarabilmektir. Bu açıdan insanın maddi olandan sıyrılması ve hem ruhen hem de bedenlen kendini özgür kılması, mutluluğa giden yolu ifade etmektedir. Farabi için maddi soyutlanma da nefis terbiyesi ile mümkündür. Bu sayede beden ve ruh özgür ve mutlu olur. Aynı zamanda iyi olanı yani erdemlerin kesin bilgiyi içermesinden ötürü buna bağlı olarak mutlulukta bilgiyi kapsamaktadır (Uslu, 2008: 474).

Bahsettiğimiz üzere ahlak ve mutluluk konuları birbirleri ile irtibatlı konulardır ve buna bağlı olarak mutluluğun, ahlakın bir amacı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Farabi için aynı zamanda toplum içerisinde mutluluğu kazanmak, sosyal bir başarı niteliğindedir. Çünkü erdemli bir yöneticiye olan toplum, mutluluğu kazanmak adına bütün imkânlarla sahiptir. Buna bağlı olarak ortaya koymuş olduğu erdemli toplum modelinin yöneticisi de mutlu ve erdemli bir yönetici olmaktadır. Filozof gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan mutlu olmayı bu şekilde açıklamıştır (Uslu, 2008: 475). Farabi için mutluluk bu dünya için de büyük önem taşımaktadır. Filozofa göre mutluluk, görünenler dünyasında kazanılır ancak öteki dünyada elde edilir. Buradan da anladığımız üzere Farabi maddi olanı inkâr etmez ancak mutluluk için iradeyi öne sürmektedir. Bu açıdan filozofa göre mutluluğu kazanmak bu dünyadaki fırsatlar ile de mümkündür (Uslu, 2008: 477-478).

Farabi için mutluluk insan özü ile bağlantılıdır. İnsan fitratına uygun yaşadığında ve kendinin gerçekleştirdiğinde de mutluluğa ulaşır. Aynı zamanda kendini gerçekleştirme sürecinde yaşadığı haz ve zevklerde bu mutluluğa dâhildir (Özgen, 2013: 145). Bilgiyi, mutluluğun aracı olarak gören Farabi bu konuda Sokrates'ten etkilenmiştir. Farabi için de felsefi bilginin amacı mutluluğa ulaştırmaktır. Buna bağlı olarak felsefeyi bilgiyi, yetkin olana ulaştıran bilgi olarak değerlendirmiştir ve ona göre insandaki mutluluğa ulaşma arzusu da bilme isteğinden kaynaklanmaktadır (Tokat, 2006: 138). Aynı zamanda bilme isteğinden kaynaklanmasından ötürü insanın kendisini gerçekleştirme konusunda bilgiyi öne süren filozof, bilgi-mutluluk ilişkisi konusunda Sokrates'ten farklı olarak, ilk varlıktan sudur eden faal aklın, insandaki düşüncüyü bilkuvveden bilfiil seviyeye çıkarması ile bilgiye dayalı iyi eylemde bulunan insanın mutlu olacağını savunur. Buradan da anlayacağımız üzere teoride ve pratikte Farabi felsefesinin en temel kavramı mutluluktur. Aynı zamanda bilgi ve mutluluğu da faal akıl ile ilişkilendirmesi, mutluluğun tanrısal bir kaynak ile bağlantılı olmasından kaynaklıdır (Özgen, 2013: 144). Bunun yanı sıra Farabi için kazanılan mutluluğun sürekli olması, eylemsel, duysal ve bilişsel açıdan çaba gerektirir. Yani insanlar iyi niyet ve eylemlere bağlı olarak mutluluk kalıcı hale gelir (Özgen, 2013: 146). Bu açıdan mutluluk özellikle bilgi ve ahlak ile yakından ilişkilidir. Çünkü bilgi ve ahlak mutluluğu amaç edinir. Buna bağlı olarak mutluluğun bilgi ile olan ilişkisini açıklayacak olursak; bilmek insana farkındalık ayırt etme ve muhakeme gibi özellikler kazandırarak onu yetkin bir varlık haline getirir (Özgen, 2013: 147).

Ahlakın ve bilginin bilişsel davranış olarak erdemleri ortaya çıkarması mutluluğu kaynaklık eden en önemli etken olmuştur. İyi ve güzel eylemler olarak tanımlanan erdemler, Farabi açısından ikiye ayrılır bunlar; ahlaki ve akli erdemlerdir. Akli erdemler insanın düşünsel

yönünü ifade ederken, ahlaki erdemler insanın ruhsal yani nefsanî yönünü ifade etmektedir. Bu her iki erdemde de amacı ortaktır yani mutluluktur. Bu açıdan Farabi, mutluluk için bilgiyi tek başına yeterli görmezken, insan nefsinin de yetkinliğe ulaşmasını mutluluğu kazanma yollarına dâhil etmiştir (Aydın, 2014: 56-57).

İnsanın var oluşunu ve eylemlerinin bir amacının olduğunu, bu amacı da mutluluğa ermek olarak yorumlayan Farabi, bu konuda Aristoteles'in fikirlerinden etkilenmiştir. Aristoteles için, insanların ortaya koymuş oldukları eylemlerin mutlaka bir amaca yönelik olması gerekir. Ona göre insan önce arzular ve sonrasında bu arzusu ile varmak istediği noktaya yani amacına ulaşır (Tokat, 2006: 136). Farabi, buna bağlı olarak insanın arzuladığı ve ulaşmak istediği noktayı mutluluk olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda filozof için mutluluk, en yetkin amaçtır ve bütün çabalar yalnızca o yetkin amaç için ortaya koyulur. Bu açıdan mutluluk gibi yetkin bir amacı elde eden bir insan için ulaşılacak başka bir amaç kalmamıştır. Amaç mutluluktur ancak Farabi için bunu nasıl bir mutluluk olduğu önemlidir ve filozof mutluluğu, gerçek ve sahte mutluluk olarak ikiye ayırmıştır. Yani mutluluğu çok yönlü hale getirip bazı noktalarda amaç, bazen de araç olarak değerlendirerek; insanın özünde nasıl bir mutluluğa ulaşacağını belirlemeye çalışmıştır (Tokat, 2006: 137).

Sonuç

Mutluluk gerek dünyevi gerekse metafizik anlamda insanın nihai amacı olarak görülmüştür. Ahlak felsefesinin temel konusunu oluşturan mutluluk, iyi, erdem ve özgürlük üzerine şekillenmiştir. Eylemlerin sonucunun bizi mutluluğa götürmesi üzerine erdemler ve erdemlerin mutlulukla ilişkisi tartışılmıştır. Gerek Platon ve gerekse Farabi için erdemlerin bilinçli bir şekilde ortaya çıkması gerekmektedir. Bilinçten kastımız, davranışın bir bilgi dâhilinde ortaya çıkmasıdır. Yani mutluluk için her iki filozof da bilgi ve davranışın sonucunu erdem olarak yorumlamıştır. Bu açıdan erdemlerin insanların mutluluğuna kaynaklık etmesinin de temelinde bilme ve bilme isteğinin bulunduğunu görmekteyiz. Farabi bilgiyi, faal akıl etkisi ile aktarırken, Platon için bilme eylemi idealar kuramı çevresinde şekillenmektedir. Yüksek iyinin yani ideasının bilgisine ulaşmak da mutluluğa dâhildir. Aynı şekilde Farabi içinde bilgiye ve iyi olana ulaşma sürecindeki eylemler insana mutluluk vermektedir. Her iki filozof, devlet anlayışlarını erdem, adalet, bilgi ve mutluluk üzerinden aktarmıştır. İnsanın toplum içerisinde veya yaşadığı topraklarda mutlu olmasını en büyük sebebi de temelde o toprağın yöneticisi ve insanlara sağlanan olanaklar olarak değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak Farabi ve Platon, en başta erdemli bir yönetici örneği üzerinde durmuşlardır. Mutluluğun kaynağı olan erdem, bir

yöneticinin toplumunun mutlu olmasındaki en büyük etkeni olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Farabi, bu yöneticinin olmaması durumunda yetiştirilmesi gerektiğinin savunmuştur. Toplumunda sağlanan adalet ve eğitim sistemi bireylerin mutluluk kaynağı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca her iki filozofta da gördüğümüz üzere, bireyin mutluluğundan ziyade toplumun mutluluğu daha ön plandadır.

Her iki filozofun da ortak görüşü olarak bireyin mutluluğunun temelinde ölçülü davranışı görmekteyiz. Yani orta yollu olmak erdemli olmakla beraber bireysel mutluluğun da kaynağı olarak yorumlanmıştır. Orta yollu olmak, arzuların kontrolü ile mümkündür. İnsanın arzularına ve isteklerine karşı koyabilmesi yani şehvet, öfke, hırs gibi duygularını bastırması, davranışını ölçülü kılmasına sebebiyet vermiştir. Farabi, yaşadığımız dünyayı da mutluluğun aracı olarak görürken, Platon için gerçek mutluluk idealar âleminde dir.

Kaynakça;

- Aydın, F. (2014). Teleolojik Ahlak Açısından Mutluluğa Ulaşmada Ahlaki Değerlerin Yeri. *Asya Öğretim Dergisi* 2, 1-17.
- Bayoğlu, E. (2012). Platon ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı*. 146.
- Bettany, G. B. (2005). *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yay.
- Bircan, H. H. (2009). *İslam Felsefesi Üzerine*. Van: Bilge Adamlar Yay.
- Birlik, V. (2013). Platon ve Aristoteles'in Erdem Anlayışının Akıl, Bilgi ve Mutluluk ile Olan İlişisini Karşılaştırılması. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı*. 109.
- Can, M. (2018). Platon Düşüncesinde Ahlaki Değerlerin Ruhla Olan İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 61. 133-144.
- Durak, N. (1995). Platon ve Farabi Felsefesinde Erdem Kavramı. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Türk-İslam Düşüncesi Tarihi Bilim Dalı*. 117.
- Durak, N, Alaca, C. (2019). Farabi'de Mutluluk Tasavvuru ve Eskatolojik Boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2-43, 5-23.
- Farabi. (1987a). *Fusulü'l - Medeni*. trc. Hanefi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Farabi. (2019b). *İdeal Devlet*. trc. Ahmet Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farabi. (1974c). *Mutluluğun Kazanılması*, trc. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özden, Ö. Elmalı, O. (2017). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yay.
- Özgen, M. K. (2013a). Farabi Felsefesinde Bilgi ve Terapi\Bilginin İyileştirici Gücü. *Bilimname*. 2-25. 133-155.
- Özgen, M, K. (2005b). Farabi'nin Mutluluk Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı*. 356.
- Platon. (2020a). *Devlet*. trc. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2017b). *Protagoras*, trc. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Tokat. L. (2006). Farabi Felsefesinde Mutluluğun Araştırılması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 6-3. 133-157.
- Uslu, B. N. (2018). Farabi ve Aristoteles'te Mutluluk Ahlakı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2-8: 469-480.
- Vatandaş, S. (2017). Felsefenin Kadim Bir Konusu Olarak Ahlak ve Ahlak Eylemin Amacı olarak Mutluluk. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4-7. 1-9.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Modernleşme ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

*A Review on The Relationship Between Modernization and Education**Hatice Pehlevan Berber **

Özet

Genel bir kavram olarak eğitim asırlardır tartışılan konuların başında gelmektedir. Eğitim, toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel alanda oldukça etkili sonuçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte hâkim paradigmaların altında dönemsel koşullardan da etkilenmekte ve çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yapılandırılmaktadır. Modernleşme olarak ifade edilen dönüşümün esasları bütün disiplinlerin konusu olmaktadır. Eğitim alanı dâhilinde olumlu ve olumsuz yönden değerlendirilebilir. Bu çalışma öncelikle modernleşmenin eğitim üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapmaktadır. Eğitim modelindeki sorunların modernleşmenin önemli dinamiklerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bu nedenle eğitim ve modernleşme arasındaki sorunlu ilişki temel olarak eğitime yönelik çeşitli eleştirilere ve alternatif eğitim modellerinin önerilmesine yol açmaktadır. Tek bir paradigma altında evrensel bir değer yüklenen eğitimin teknik bir işlev olarak sınırlandırılmış olması eğitimi, özellikle okula dayalı eğitim sistemini tartışmalı hale getirmektedir. Çünkü eğitimden beklenen toplumsal işlev verimlilik esası tarafından bastırılmaktadır. Bunun yanında bireysel gelişime sunduğu katkı ikinci plana atılmakta ve sanayi çağının ihtiyacını karşılamaya yönelik insan modeli karşımıza çıkmaktadır. Çalışma üç başlık altında ilerlemektedir. Öncelikle genel olarak modernleşme düşüncesinden bahsedilmektedir. Devamında modernleşme ve eğitim ilişkisi ele alınmakta ve son olarak bu ilişkiye eleştirel yaklaşan düşünceler öne

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doktorant, haticepehlevan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0510-3095.

Atıf/Citation: Pehlevan Berber, H. (2023). Modernleşme ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 123-140.

Geliş/Received: 18.09.2022**Kabul/Accepted:** 13.12.2022

sürülmektedir. Çalışma yorumlamaya dayalı eleştirel bir değerlendirme niteliğindedir. Mevcut yaklaşımların ışığında modern eğitime dair eleştirileri sunmak ve bu doğrultuda farklı olasılıklar üzerine düşünme potansiyelini ortaya çıkarmak çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Modernleşme, Okul.

Abstract

As a general concept education is the main topic of the issues which have been discussed for centuries. Education results in quite efficiently in the social, economic, political and cultural spheres. As well as it is affected by periodical conditions under the dominant paradigm and is structured in a way to respond various needs. Principles of transformation, expressed as modernization, is the subject of all disciplines. They can be evaluated from negative or positive perspectives within the realm of education. This study emphasises primarily negative sides of modernization on education. It is suggested that the problems of the modern education model arises from the important dynamics of modernization. That's why troubled relationship between modernization and education causes broadly different critics to the education and suggestions for alternative education models. That limiting education as a technical function with universal values under one paradigm, makes especially school education system controversial. Because the function expected from the education is repressed by the efficiency principle. At the same time contribution to personal development is pushed background and we see the human model that is aimed to supply for industrial age needs. The paper progresses with three topics. Firstly the modernization thoughts are handled in general. This section is followed by the relationship between modernization and education. Finally, the problematic sides of this relationship and the critics around them are put forward. This paper is qualified as critical approach based on interpretation. The main purpose of the study is presenting critical thoughts to the modern education system in the light of available approaches and revealing the potential for the other different possibilities.

Keywords: education, modernization, school.

Giriş

Mutluluk Modernleşmenin düşünsel temelleri ve ilerleme düşüncesine yaptığı vurgu, yönetsel alan içerisinde bulunan eğitim alanında çeşitli izler bırakmıştır. Eğitimin hem toplumsal hem de yönetsel işlevleri modernleşme düşünceleri ekseninde değerlendirildiğinde eğitimin amaçları ve işlevlerinin hâkim eğitim paradigmasından etkilendiği görülmektedir. Eğitimde atılan adımların modern düşünceye dayalı ve yeni bir sistem inşasına yönelik amaçları eğitimin niteliğini tartışmalı bir duruma sokmaktadır. Bunun nedeni, modernleşmeyle birlikte doğan eğitim anlayışının barındırdığı sorunlardır. Toplumsal ve bölgesel farklılıklara göre değişen ve farklı şekillerde gelişen modernleşme, yayılcı etkisiyle küresel düzeyde pek çok alanda bütünleştirici özellikler sergilenmesine neden olmuştur.

Kamusal bir hizmet ve hak olarak eğitim; toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olduğu kadar başta ekonomi politikaları olmak üzere, siyasi ve toplumsal yaşamı belirleyen reformlardan önemli ölçüde etkilenmektedir (Toker, 2013: 2-3). 1980’li yıllardan sonra küresel düzeyde etkili olan özelleştirme girişimlerinin, kamusal hizmetlerde küçülmeye gitmenin eğitim alanında yarattığı reformlar, eğitimin niteliğini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Küreselleşmeyle birlikte eğitimde sınırların ortadan kaldırılması mümkün hale gelmiş olsa da teknolojik gelişmeler eğitimin yapısını başlı başına bir değişime sürüklemiştir (Toker, 2013: 20). Verimlilik esasına dayalı teknolojik koşulları besleyen düşünsel gelişmelerle eğitim modernleşme bağlamında yeni tartışmaların konusu olmuştur. Eğitime yönelik eleştirilerin temeli, güncel sorunlara eşlik eden tarihsel bir anlayışın ürünü olarak görülmektedir. Bu nedenle bir yandan bilimsel, teknolojik gelişmelerin avantajlarından faydalanırken bir yandan da bu gelişmelerin hangi tür etkiler yarattığını, amaçlanmamış ne gibi sonuçların ortaya çıktığını sorgulamak eğitimin bugünkü durumunu analiz etmeye yardımcı olabilir. Çalışmada modernleşmenin düşünsel boyutunun eğitim üzerindeki etkilerine yer verilmektedir. Eğitimin modernleşme bağlamındaki tartışmalı niteliğine vurgu yaparak mevcut eleştirel yaklaşımları geliştirmek çalışmanın temel amacıdır.

1. Modernleşme Üzerine

Çeşitli disiplinler tarafından tartışılan bir kavram olarak modernleşme, temel olarak eskiden ayrılışı ve yeniliği ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır. Kısaca modernleşmenin tarihi 17. ve 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimlerin sonuçlarına dayanır. Daha sonra diğer Avrupa ülkelerine ve Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan, 20. yüzyıla kadar

uzanan bir süreç olarak değerlendirilir (Eisenstadt, 2007: 11). Gerek kavramsal gerek pratik açıdan uzun bir geçmişe sahip olan modernleşme; tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, bilimsel düşüncenin yükselişi, ekonomik ve toplumsal uzmanlaşma, iletişim ve ulaşım ağlarının gelişmesi, kentleşmenin hızlanması, üretim araçlarının değişmesi gibi pek çok olguyla uzun bir sürece yayılan bir dönüşüm olarak kavramsallaştırılmaktadır. Modernleşme, Batı’da başlayan bir süreçtir ve daha sonra küresel olarak yayılım gösterse de her toplumda aynı gelişmemiştir. Bu nedenle üzerinde uzlaşımın pek mümkün olmadığı bir kavram olduğu görülmektedir. Öte yandan 16. yy’dan sonra Batı’nın siyasi, toplumsal ve ekonomik tüm alanlarda hızlıca gelişmesi modernleşmenin Batı’yı takip etme, Batılılaşma olarak algılanmasına neden olmuştur (Bozaslan, 2013: 11-14). Batı ve modernleşme arasındaki bu yakın ilişki eğitim ve öğretim alanında Batılı kültürel değerlere bir üstünlük atfederek siyasal ve toplumsal yaşamın modernleşmesini de beraberinde getirmektedir. Örneğin, Türkiye’de Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan Batılılaşma çalışmalarında eğitim alanının ve eğitimcilerin oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 1992). Bu anlamda eğitim hem toplumsal düzeni sağlamak ve sürdürmek hem de belirli kültürel değerleri yaymak için oldukça işlevsel bir rol oynamaktadır.

Genel anlamıyla modernleşme, sosyal değişme sürecinin doğrusal olarak ilerlediği sosyo-kültürel denge durumunu ve bu denge durumuna doğru devam eden süreci ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla kapsamlı bir tarihsel fenomen olarak bütünlükçü bir kavramsal açıklamayı gerektirmektedir. Modernleşme, “değişen toplum bireyleri tarafından kabul edilen faydalı, kaçınılmaz veya talep edilen denge durumu olarak uzun-vadeli bir kültürel ve sosyal değişim sürecini ifade eder.” şeklinde tanımlanmaktadır (Rustow ve Ward, 1968: 3). İlerlemeye dönük değişim süreci olan modernleşme insanlık tarihinde gerileme, kötüye gitme veya yeniden meydana gelme düşünceleriyle çatışma halindedir. Bir başka tanımda ise, “modernleşme, sınırları genişleyen kapitalist dünya pazarının hızlandırdığı bilimsel ve teknolojik keşiflerle yeniliklerin, sanayideki ilerlemelerin, nüfus hareketlerinin, ulus devletlerin ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimler bütünüdür” (Cevizci, 2017: 60). Bütünsel olarak gelişen modernleşmenin ortak özellikleri bir yandan toplumların sosyo-demografik görünümünü bir yandan da toplumsal örgütlenmelerin yapısal belirtilerini açıklar niteliktedir. Sosyo-demografik yapılar insanların edindiği yeni davranış modellerini ve yeni türdeki toplumsallaşmayı ifade eder. Makineleşme, tüketici ürünlerinin yaygınlaşması, yerleşim alanlarının değişmesi ve okuryazarlık gibi olgular sosyo-demografik yapıların modern görünümüdür. Toplumsal örgütlenmeler ise bireysel etkinliklerin ve

kurumsal yapıların uzmanlaştığı ve pek çok kurumsal alanda iyileştirilen bürokratik örgütlenme ve işleyiş gibi konularla ilgili modern görünümü ifade eder (Eisenstadt, 2007: 13).

Modernleşme, aklın ve bilginin öncülüğüne dayalı söylem ve pratikleriyle yeni bir toplumsal modelin oluşum sürecini belirler hale gelmiştir. Bu nedenle günümüzde bilgi toplumu olarak adlandırılan toplum yapısında modernleşmeyle birlikte iç içe geçen süreçlerin etkileri kaçınılmaz haldedir. Radikal bir değişimden ziyade birbiriyle iç içe geçmiş dönüşüm süreçlerinin toplamını ifade eden modernleşme, “malların kitlesel üretimine dayalı endüstriyel komplekslerini” ifade etmiş ve bununla sınırlı kalmayarak artan kentleşme, büyü ve dinin gerilemesi, düşünce ve eylem bazında aklın ön plana çıkması, demokratikleşme çabaları, azalan toplumsal farklılıklar, aşırı bireycilik gibi değişimleri içine alarak genişlemiştir (Bozaslan, 2013: 13).

Modern toplum ile modern öncesi geleneksel toplum arasında belirli süreklilikler bulunsa da modernite kavramı süreksizliği ifade eder. Bu nedenle Giddens, geleneksel toplumsal kurumlar ile modern toplumsal kurumlar arasındaki ayrımı, modern çağı harekete geçiren dinamikleri *değişim hızı*, *değişim alanı* ve *modern kurumların doğası* bakımından birbirinden farklı değerlendirir. Değişim hızı modernliğin koşullarında son noktadadır. Bu hız teknoloji başta olmak üzere diğer tüm alanlarda etkisini göstermektedir. Değişim alanı ise, küreselleşen modernleşme ile birlikte dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine girdikçe toplumsal değişim dalgalarının her yere yayıldığını ifade eder. Son olarak modern kurumların doğası açısından değerlendirildiğinde ulus-devletlerin siyasi sistemi, üretimin etkili olmayan güç kaynaklarına bağımlılığı ve ürünlerin, ücretli emeğin tam anlamıyla metalaştırılması modern döneme özgü toplumsal kurumların yapısını ifade etmektedir (Giddens, 1994: 13-14).

Modernleşmeye dair öne sürülen düşünceler, toplumların modernleşmesi için neler yapması gerektiğine dair görüşleri içermektedir. Geleneksel toplumların modernleşmesi, gelişmiş modern toplumları takip etmelerine ve geleneksel değerler yerine modern toplumsal değerlerin kabul etmelerine dayandırılmıştır. Bununla birlikte modernleşmenin sanayileşme, kitle iletişim araçlarının varlığı, kentleşme, okur-yazar oranının artması, eğitim seviyesinin yükselmesi, siyasi birlik, farklılaşma, toplumsal yapıların ve kurumların uzmanlaşmasıyla mümkün hale gelebileceği ve aklın pek çok problemin çözümünde tek kaynak olması gerektiği ifade edilmiştir (Bozaslan, 2013: 24).

Modernleşmenin dayandığı sanayi toplumu teorisi, büyük ölçüde Aydınlanma döneminin akılcılık, deneycilik, bireycilik, eşitlik, ilerleme gibi öncüllerine dayanmaktadır.

Aydınlanmanın geçmişin kültürel değerlerinden kökten bir kopuş olarak görülmesi ve akla verilen öncelik, aklın ayrıcalığı sadece bilimsel ve teknolojik anlamda değil, sanayi toplumunun bütün süreçlerini etkileyerek seçkin bir kitlenin iktidarına yol açmıştır. Bilimsel gelişmeler insan aklının zaferi olarak görülürken üretim sistemi, işgücü planlaması ve eğitimin tasarlanması da toplumsal yönetimin değişen doğrultuda tasarlanması amacına dönüşmüştür. Bu nedenle eğitim sorunu da teknolojik ilerlemenin ötesine işaret eden teknolojinin belirleyici rolüyle ortaya çıkan gelişmelerle birlikte ele alınmaktadır (Avcı, 1999: 43-45). Bu gelişmeleri belirleyen en önemli etkenlerden biri şüphesiz aydınlanma düşüncesinin akla yönelik yaptığı tek taraflı vurgudur.

Rasyonel düşünceye ve aklın egemenliğine dayalı, geleneksel ve otoriter yapılardan feragat eden aydınlanmacı söylemlerin felsefeyi, dini akla dayalı olarak açıklanabilir kılma çabaları modernleşmenin temel bir yapıtaşını oluşturmuştur. Dönemin rasyonalistlerinin aklı yüceltme ve hakikate erişme amacıyla geçmişe sırt çevirmesi aklın modernleşmeyi ne derecede etkilediğinin tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur (Hazard, 1996: 167-169).

Aydınlanma dönemi ile birlikte geleneksel ve dinî değerlerle çatışan rasyonel akıl, devletlerin hâkim ideolojisinde de etkili olmuştur. Devletin ideolojik aygıtlarından olan eğitim bir yandan modernleşmenin göstergesi sayılırken, bir diğer yandan da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet eden bir unsur olarak görülmektedir. Eğitimin egemen ideoloji tarafından elde tutulması ve egemen sınıfın ideolojisinin eğitim yoluyla kitlesel olarak aşılması nedeniyle (Althusser, 2008: 222-223), eğitimin modernleşme için oldukça önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

2. Eğitim ve Modernleşme İlişkisi

Eğitim ve modernleşme ilişkisini belirleyen büyük ölçüde eğitimin sahip olduğu işlevsel niteliklerdir. Genel olarak eğitimin işlevleri ve amaçları modernleşmeye bağlılığını ve modernleşmeyle dönüşümünü ifade eder. Öncelikle, eğitim bireysel gelişimi destekleyerek insani gelişime olanak sağlar. Toplumsal alanda bir arada yaşanan dünyaya uyumu artırır ve bir diğerine karşı farkındalık yaratır. Ayrıca siyasal kültür içerisinde vatandaşlık bilincine katkı sağlar ve son olarak işgücü piyasalarının talep ettiği donanımı kazandırır. Gerek pratiğe dayalı boyutuyla gerekse teorik içeriğiyle eğitim, uygulamada kapasite artırımına ve güncel koşullara ve bilgi birikimine göre etkinlik yaratmaya odaklanır. Ek olarak eğitim, bir yandan toplumda istenilen insan gücünü yaratırken bir yandan da yasal düzenlemelere dayalı siyasi işlevler

üstlenebilir (Gül, 2008: 182). Dolayısıyla eğitim toplumun politik-ekonomik gidişatını etkileyebilir.

Ekonomik büyüme ile olan ilişkileri nedeniyle eğitim, modernleşme açısından belirleyici olabilmektedir. Öncelikli eğitim beşerî sermayenin geliştirilmesini sağlar, bunun sonucunda da işgücü verimliliği artar. İkinci olarak eğitim ekonomik yenilik sağlar ve yeni teknolojileri, üretim süreçleri ve yeni bilgileri kullanıma sokar. Son olarak eğitim, elde edilen yeni bilgi ve ürünlerin yayılmasını sağlar. Bu nedenlerle eğitim ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini önemli derecede etkileyen faktörlerden biridir. Hem bireysel hem de toplumsal faydaları nedeniyle de ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmalarında önemli rol oynamaktadır (Ömür-Giray, 2016: 130-132). Modernleşmenin yarattığı karmaşık ve kaotik düzen bireyleri gerekli koşullara uyum sağlamaya yöneltmiştir. Modern insandan yaratıcılık, tolerans, özgürlük gibi farklı yeterlilikler beklenilmiştir ve bu kapsamda modern eğitim bireylerin karmaşık durumlarla mücadele etmesine yardımcı bir araç halindedir. Modern dönemde eğitim çağa uygun olarak kişinin hızla değişen ve dönüşen dünyada kendini geliştirmesine ve potansiyelini gerçekleştirmesine olanak sağlayan ortamı yaratma ideali taşır (Hanaba vd. 2020: 251). Buna rağmen eğitiminden beklenen tutum dönemsel koşullara göre de değişmektedir.

Ortaçağ'da eğitim, din odaklı bilgiler üzerinden yürütülmüştür. Hümanist yaklaşımın hâkim olduğu Rönesans döneminde bireysel özgürlüğün öncelikli olduğu bir eğitim anlayışı yürütülmüştür. Bu dönemdeki eğitimin amacı bilgi ağırlıklı olmaktan çok düşünsel alana yönelmiştir. Çağdaşlaşma döneminde ise eğitim yaşamsal boyutuyla ön plana çıkmış ve insana nasıl düşünmesi gerektiğinin öğretilmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Eğitim, bireye bilgi-beceri kazandırma ve bireyin topluma uyumunu sağlama süreci olarak yorumlanmaktadır (Baykal, 2006: 4). Bu süreç içinde eğitim; “topluma uyum sağlama, güdüleme, mesleki beceriyi arttırma, kültür düzeyini yükseltme gibi amaçların gerektirdiği bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazandırılmasını kapsar.” Bu doğrultuda eğitimin amacı; “bireyi sosyalleştirme, milli bütünleşmeyi sağlama, politik bilinci geliştirme ve bireysel karakterini geliştirerek gelecekteki üretim sürecinde kullanılacak bireysel yetenekleri ve bilgileri geliştirme olarak da tanımlanmaktadır” (Baykal, 2006: 5). Eğitimin okuma, yazma, hesaplama, bilgiyi işleme gibi minimal yeterlilikleri sağlama, normal bir toplumsal yaşamın yürütülmesi için gereklidir. Nüfusun bütününün bu yeterliliklere sahip olması eğitimi dışarıda tutulmayan kamusal bir mal haline getirir. Bu nedenle zorunlu eğitim diğer kamusal malların sunulmasıyla eşdeğerdir. Zorunlu eğitim piyasanın tedarik edemeyeceği kamusal bir mal olduğu için, Fransız

Devriminden itibaren modern devletlerde zorunlu ve ücretsiz eğitim yaygınlaştırılmıştır (Checchi, 2006: 15-16). Zorunlu eğitim, modern devletlerde daha çok kurumlaşmış eğitim yoluyla yürütülmesine rağmen farklı bir eğitim modeli de bulunmaktadır.

Eğitim antropologlarına göre *kurumlaşmamış (literatürdeki yaygın adı kendiliğinden) eğitim* ve *kurumlaşmış (örgün) eğitim* olmak üzere iki tür eğitim süreci bulunur. Kurumlaşmamış eğitim; “okul veya benzeri kurumların dışında bilginin ve kültürün bilinçli olarak organize edilmiş her türlü mekanizmalarla aktarılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Şafak, 2001: 57). Kurumlaşmış eğitim ise bu aktarımın okul veya benzeri bir kurumla yapılması anlamına gelmektedir. Kurumlaşmış ya da okullaşmış eğitim okuryazarlığı, yazılı kültürü ve formel (örgün) eğitimi; okullaşmamış eğitim ise okuryazar olmayana, sözlü kültürü ve formel olmayan (informal) ya da toplumsal eğitimi anlatmaktadır. Eğitim kuramı her iki görüşü de kapsamaktadır ancak Batı tipi okullaşma modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir. Küreselleşme dünyasında modernleşmenin tamamen dışında kalmış bir toplumdaki söz etmek mümkün değildir. Modernleşmeyle birlikte kitlesel ve devlet destekli okullaşma, özellikle uluslaşma mücadelesi veren toplumlarda hızla yaygınlaşmıştır. Bu tür toplumlarda eğitimden ekonomik ilerlemeyi ve ulusal birliği sağlaması gibi iki önemli işlev beklenmektedir. Okuryazarlığın hızla arttığı günümüzde, eğitimden beklenen amaçlara ne derece ulaşıldığı ise belirsizlikler barındırmaktadır (Şafak, 2001: 58). Eğitim devlet tarafından toplumsal yaşamın organize edilmesi için zorunluluk olarak sunulsa da okul yönelimli eğitime talep olmasının nedeni eğitimin bir meta veya insani yatırım olarak görülmesidir (Checchi, 2006: 18-19).

Toplumsal, ekonomik veya teknolojik politikalar küresel düzeyde eğitim politikalarını büyük oranda etkilemektedir ve bu hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. İnsanlar arasındaki yeni ve ortak yaşam biçimi, eğitim politikaları yoluyla desteklenmiş ve ülkeler arasındaki vatandaşlık ilişkileri, kavrayış ve algı, eğitim yoluyla ortak hale getirilmiştir. Ancak, eğitim hizmetinden faydalanan insan sayısının artmasına ve eğitim kurumlarının teknolojik araçlar kullanarak insanların bilgi ve becerilerini arttırmasına rağmen, eşit eğitim hizmetinden yararlanamayan kişilerin sayısında da bir artış söz konusudur (Balay, 2004: 64-65).

Ekonomik, siyasi ve toplumsal alanların yanı sıra kültürel alanda modernleşme, dinî, felsefi ve bilimsel sistemlerin esas unsurlarının değişmesiyle birlikte “seküler eğitimin ve okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla ve entelektüel disiplinlerde uzmanlaşan kadroları yetiştirmek ve geliştirmek için daha karmaşık kurumsal yapıların oluşturulması” şeklinde tanımlanmıştır

(Eisenstadt, 2007: 16). Bu nedenle bir süreç olarak modernleşme beraberinde okullaşmayı getirmiş ve okullaşma eğitime yönelik kamu politikalarıyla toplumsal yapıyı inşa eden yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Ancak çeşitli açılardan eleştirilen modernleşme, okullaşmaya ve eğitime yönelik eleştirilerin de eksenini oluşturmuştur. Modern eğitimin bireyi çağın gerektirdiği kaos ve karmaşıklıkla başa çıkma, yaratıcılık, özgürlük, dikkat, duygu, düşünme yetileri gibi bireysel bilgi ve değer yargılarıyla bütünleşirmesi beklenirken eğitim sisteminin toplumun sürdürülebilir şekilde gelişmesine veya küresel sorunlara yanıt üretebilmesine sunduğu katkı tartışmalıdır. Toplumsal deneyim aktarımının yanında modernleşme dinamiğine ayak uydurma çabaları “modern” toplumun gerekliliğini karşılamamaktadır. Eğitim sürecine katılanların istek, ilgi ve tercihlerinden soyutlanan bilgiye dayalı öğretim hem eğitimin niteliğini hem de kültür ile arasındaki sorunlu ilişkiyi yansıtmaktadır. Bilginin yaratıcısı olmak yerine tüketicisi olan birey, bilişsel var oluşuyla değil; edindiği bilgi ve becerilerin miktarıyla değer görmektedir. Bu kapsamda eğitimin niteliğine dair modernleşme derecelerinin olanakları veya katkıları ayrıca tartışılmakla birlikte (Hanaba vd. 2020: 240-241) eğitime yönelik giderek artan eleştirilerin toplumsal yapının özelliklerini ve modernleşmenin olumsuz sonuçlarını da açığa çıkardığı görülmektedir.

3. Modernleşme Kapsamında Eğitime Yönelik Düşünceler

Modernleşme olarak ifade edilen gelişim sürecinin başlamasında Kopernik, Kepler, Galileo, Descartes, Newton ve Bacon gibi isimlerin ortaçağ düşüncelerine ve metafiziğe yönelik çığır açan girişimleri etkili olmuştur. Aynı zamanda teknokratik çağın başlaması da bu girişimlerin bir ürünü olarak görülebilir. Teknokrasiler, “toplumun sosyal ve dini gelenek tarafından gevşek bir biçimde kontrol edildiği ve buluş yapma güdüsüyle hareket eden yapılardır.” (Postman, 2013: 41-42). Bilim aracılığıyla hayat şartlarının geliştirilebileceği ve insanların mutluluğunun artırılabilceği düşüncesi kutsal sayılan değerlerin önemini kaybetmesini ve sanayi devriminin başlangıcını pekiştirmiştir. 19. yüzyılın en büyük buluşu, buluş fikrinin kendisi olarak görülmüş ve modern araçların gelişimi makinelerin hâkim olduğu yeni üretim biçimlerinin doğmasına neden olmuştur. Gelişen teknolojiye maddi kültürü değiştirmesi beklenmiş ve teknokrasi, sıradan insanların politik ve sosyal konulara ilgi duymasına, modern işçi sendikalarının temelini atılmasına, okur-yazarlığın hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır (Postman, 2013: 43-47).

Modernleşmenin ve aydınlanma düşüncesinin toplumsal dünyayı anlamaya olanak sağlayacak bilgiyi yüceltmesi, çeşitli nedenlerden dolayı amacı dışına çıkmıştır. Bu nedenler

modernleşmenin ve bilgiye dayalı toplum yapısının sorunlu yönlerini açıklar niteliktedir. Önde Başlıca nedenler arasında gücün merkezîyetçiliği, bir diğer ifadeyle gücün eşit olmayan bir şekilde dağılımı bulunmaktadır. Tek elde toplanan güç, toplumsal etkinliğin birçok bağlamında görülür ancak modernleşmenin amaçlarının yerine getirilmesine engel olmaktadır. Bilgi edinimi homojen bir şekilde gerçekleşmez; çoğunlukla iktidarlar konumundaki güçlü kesimlere hizmet eder. İkinci olarak, değerlerin rolüne ilişkin bir sorun söz konusudur. Değerlerin öncelik sıralaması bilişsel yönelimlerdeki yeniliklere bağlıdır. Değerler ve deneyler birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Üçüncü unsur, amaçlanmamış sonuçlardır. Toplumsal yaşama ilişkin hiçbir bilgi birikimi uygulama sonrasında gereken bütün koşulları yerine getirmiş olamaz. Toplumsal dünyaya dair bilgi daha iyiye doğru gitmediği için dördüncü etkiyi meydana getirir ki bu da dünyayla ilgili bilginin onun istikrarsız ve değişken karakterine katkıda bulunmasıdır (Giddens, 1994: 45-46). Kitlesele eğitimin yaygınlaşması, eğitime yönelik radikal yaklaşımların 19. ve 20. yüzyıllarda okul eğitimine doğru yönelmesine yol açmıştır. Kamusal ve zorunlu eğitimin endüstriyel sistemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde yapılandırılmış olması, sınıflar arasındaki farklılıkları pekiştirmesi ve toplumsal konulara, statükonun alternatiflerine duyarsız yurttaşlar olarak yetiştirilmeleri radikal eleştirilerin odağında yer almıştır. Bu tür eleştirel dönemin ekonomik ve toplumsal dönüşümüne yardımcı bir unsur olarak eğitimin yapılandırılma şekline karşı çıkmaktadırlar. Ulusal nitelikli eğitimin modern devletin doğuşuna eşlik eden sorgulanamaz karakteri, bireye çok fazla yarar sağlamayan değerler üzerinden yürütülmektedir. Bunun karşılığında devletin siyasi ve ekonomik iktidarının meşruluğunu sağlamak eğitim aracılığıyla mümkündür. Daha özeldede ise okul ideolojinin kullanım alanına giren bir toplumsallaştırma unsuru olarak toplumsal ve siyasi konuları sabitler (Spring, 1991: 10-15).

Eğitime yönelik eleştirel değerlendirmede aydınlanma düşüncesinin akla yönelik vurguları bir bütün olarak toplumsal değişimin yansımaları üzerinden okunabilir. Horkheimer, bilim, sanat ve felsefeye dayalı yapısal dönüşümün deneyciliğe dayalı bilgi egemenliği sonucunda aklın araçsallaştırıldığına ve anlamın yerine işlev ve etkinin öne çıktığına işaret etmektedir. Sanayinin gelişmesi için gerekli olan bu koşul, eylemlerin düşünsel ve ruhsal anlamdan yoksun olarak gerçekleştirilmesine ve üretim odaklı metalaşmaya yol açmaktadır. Doğruluğun yerine geçen hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik gibi kavramlar, fayda amacına yönelik deneysel girişimler bir araç olarak aklın, amaçtan üstün gelmesiyle sonuçlanmıştır (Horkheimer, 2010: 80-90).

Modernleşmenin ileri aşamasında üretim biçiminin değişiminden kaynaklanan post-modern toplumsal yapı, eğitimde meydana getirdiği etkiler nedeniyle tartışmanın başka bir boyutuna işaret etmektedir. Eğitimin, bilim ve teknoloji yoluyla daha çok bunalıma sokulduğuna öne süren Illich (2018: 8-22), bilim ve teknolojinin yarattığı sorunların ancak daha fazla bilimsel kavrayış ve daha iyi teknolojiyle aşılabileceği düşüncesinin bilgiye yönelik bunalımı körüklediğini ifade eder. Seri üretimin daha fazla büyümesi, düşmanca bir ortam yaratarak toplumun doğal yeteneklerini istediği gibi kullanmasını engellemiştir. Illich'e göre zorunlu eğitim yoluyla evrensellik mümkün değildir. Kitle eğitiminin üretimi ve pazarlanması için okullarda çeşitli düzeneklerle uygulanabilir ancak bu durum, ahlaki olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Endüstriyel bir ekonomiye dayanan okul sistemi tüketici hedefine ulaşabilir, ancak temel değerleri parçalayan sonuçlar üretmektedir. Kapitalist üretim biçiminin eğitim yoluyla yarattığı baskılar piyasaları desteklemeye, işgücü verimliliğini artırmaya ve insan sermayesini en iyi şekilde kullanmaya yönelik sonuçlar ortaya çıkarmış ve bu da eğitim hizmetini özel yatırımcılara açma yöntemiyle karşılık bulmuştur (Aksoy, 2011: 11). Bunun sonucunda, eğitimin niteliğini etkileyen önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.

Nitelikli birey yetiştirme amacına yönelik eğitimin edinmiş olduğu toplumsal işlev, bireyler bazında da problemlili hale gelmektedir. İlerleme anlayışının doğru yönetilmemesi, teknolojik determinizm ve liberal değerler düşünen ve sorgulayan birey anlayışının sonunu hazırlamakta ve kitle kültürü içerisinde bireysel gelişim mümkün olmamaktadır. İdeal olarak kabul edilen toplumsal normlara uyma düşüncesi, bireyin içsel gelişimini engelleyerek gelişen araçlar karşısında özne yerine, nesne haline gelmesine yol açmaktadır. Üretkenlik, hesaplanabilirlik ve verimlilik odaklı üretim biçimi bireyleri adalet, güzellik ve haz gibi nitelikli amaçlardan yoksun bırakarak bireylerin toplumsal yapılar karşısında güvencesizliğine ve dolayısıyla sonuna işaret etmektedir (Horkheimer, 2010: 149-168). Bireyin edilgen durumu teknokrasinin yükselişiyle paralel olarak ve sanayi toplumunu sadece bilim ve teknoloji açısından değil, bütün süreçlerinin denetlenmesinde ve yönlendirilmesinde tek yetkili olarak aklın görülmesine neden olmuştur. Akla verilen ayrıcalık, seçkinlerin tartışmasız iktidarına yol açarak bireysel varoluşa engel hale gelmiştir (Avcı, 1999: 45).

Aklın ayrıcalıklı olduğu ve teknolojik kültürün hâkim olduğu toplumsal yapıda, tekniğin ilerlemesine duyulan güven, bu ilerlemenin insanın en büyük başarısı olduğu ve pek çok sorunu çözmek için etkili bir araç olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bilgi (Enformasyon) daha fazla özgürlük ve yaratıcılık sağlayarak daha fazla bilgi üretimine katkıda bulunur. Çoğunlukla kendisinden beklenen çözümleri yerine getirememiş olsa da teknolojinin ulaşılabilir bilgiyi

arttırması, toplumsal çöküşten kaçınmak için bilginin kontrol edilmesini gerektirmiştir ve okul, bilgiyi kontrol eden bir mekanizma olarak aynı zamanda bilgiyi arttırmada rol almıştır. Öte yandan okul bütünleştirici ve sınırlayıcı bir amaçla bilgi üretir. Üniversitelerdeki veya okullardaki müfredatlar öğrencinin ne öğrenmesi ve nasıl düşünmesi gerektiğini biçimlendiren belgeler olarak görülür (Postman, 2013: 74-76). Okullaşma girişiminin bir sonraki aşaması ise, bilgisayar merkezli bilgi üretme biçimlerine işaret eder. Bilgisayarların insan beyninin devamı olarak görülür olması, bilgisayarlara toplumsal sembolleri ve her türlü bilgiyi üreten işlevleriyle ilerlemenin ve modernleşmenin simgesi olma özelliği kazandırır. Bu nedenle yeni toplum yapısında sanayi toplumu yapısındaki fabrikaların ürünlerinin yerine, teknolojik altyapının bilgisayarlarla belirlendiği bilgi üretim anlayışı hâkim olmuştur (Avcı, 1999: 69-70).

Yeni teknolojilerin hayat kalitesini arttırdığına yönelik iyimser görüşlere rağmen, üretim ve buna bağlı olarak düşünme biçimindeki dönüşümün beklenmedik sonuçlar ortaya çıkardığı yaygın bir düşünce olarak görülebilir. Verimli, hesaplanabilir, denetlenebilir ve öngörülebilir süreçlerin pek çok alanda olduğu gibi, eğitimdeki sonuçları da niteliğin yerine niceliğin yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır. Eğitimde niceliğe yapılan vurgu, öğrenen açısından öğrenilenlerin ve eğitim deneyiminin kalitesinin göz ardı edilmesini ve öğrenenlerin hangi notları aldıklarına yönelik bir anlayışı doğurmuştur. Ders saatleri hangi konunun, hangi saatlerde daha iyi öğretilebileceği hesaplanmadan belirlenir. Benzer şekilde nicel unsurların eğitimde araştırma ve yayına yönelik etkisi de örneğin bir profesörün niteliksiz yayın çıkarmasına, birbirinin aynısı pek çok kitabın yayınlanmasına ve bilimsel makalelere yapılan atıf sayısına göre belirlenen başarı kriterlerine neden olmuştur. Bu gibi nedenler eğitimde verimlilik esasına karşı, niteliği sorunlu hale getirmektedir (Ritzer, 2011: 107-109).

Nitelik açısından eğitime yönelik eleştiriler öğrenci (öğrenen), öğretici (öğretmen) ve kuruma yönelik ilişkiler bütününe kapsamaktadır. Illich (1998: 24-26), okul ve zorunlu eğitim yoluyla eşit eğitimin mümkün olmadığını ifade ederken okulun eğitim sürecindeki rolünden kaynaklanan sorunlara ışık tutmaktadır. Ona göre okul sistemi pratik değeri olan nitelikler üretmez, pek çok insan okul dışında da bilgi edinmektedir. Aynı zamanda kamusal eğitimin eşitleyici olduğu düşüncesi ekonomik açıdan toplumsal konumlar arasındaki farklılıklardan dolayı, gerçekçi değildir. Bu nedenle okul zorunlu olarak toplumsal kutuplaşma yaratmakta ve özgürlükleri kısıtlamaktadır. Eğitimin ayırıştırıcı olma potansiyeli, uzman ve profesyonel kadroların üstünlüğüne yol açarak bu kadroların kararları ve eylemleriyle belirlenen yeni ihtiyaç ve çözüm kalıpları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle yok oluş eşiğindeki bireyler üzerinde kolayca otorite kurabilen yeni, uzman ve yönetici gruplar toplumsal ihtiyaçları

belirleyebilmektedir. Eğitim, insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin artmasında veya bazı mal ve hizmetlerin zorunluluk haline getirilmesinde önemli bir işlev edinmiştir. Bireyselleşmenin profesyonellik karşısında yenik düştüğü toplumsal koşullar altında, eğitimin uzmanlaşma lehine dengesiz bir gelişme göstermesi eğitimin insanı körelten bir unsur haline gelmesine yol açmıştır. Kitlesele üretimden beklenen verimliliğin belirli bir aşamadan sonra verimsizliğe dönüşmesi, eğitim özelinde bilgiye ve teknolojiye sahip grupların yüceltilmesine neden olmakta ve bu da bireylerin standart hale geldiği, zihinsel olarak gelişemediği bir toplum yapısının eğitim yoluyla yaratılmasını göstermektedir (Illich, 1994: 11-41).

eğişen üretim biçimine koşut olarak eğitimin makine tipi üretimi, üniversite ve okul kurumlarının akıldışı işleyişleriyle sonuçlanmıştır. Bürokrasi ve teknoloji eliyle şekillendirilen öğrenciler, çok büyük ve çok kalabalık sınıflarda birbiriyle etkileşim kurmadan geçirilecek ders süresiyle ilgilenmektedirler. Makine tipi üretim biçimine uygun olarak öğrencilerin kendilerini bilgi dökülen birer “kalıp” olarak görmesi mümkün görünmektedir. Öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim bilgisayarlı eğitim, eğitsel televizyon ve öğretim makineleri gibi teknolojilerle daha çok kısıtlatmaktadır (Ritzer, 2011: 203-204).

Kamusal bir hizmet olarak eğitimin zorunluluğu eğitim kurumlarının herkese eşit derecede açık olduğu yanılmasını yaratmıştır ancak bu kurumlar sadece yeteneklerini tutarlı bir şekilde sergileyenlere açıktır. Öte yandan eğitim görmenin değeri tamamlanan süre, harcanan maliyet ve edinilen diplomalar aracılığıyla belirlenmektedir (Illich, 1998: 91-92). Öğrencileri denetlemek için kullanılan teknolojiler öğrencileri kurallara uymaya zorlamakta ve denetim mekanizmaları öğrencilere boyun eğmeyi aşılacaktır. Yaratıcılığın önemsenmemesi, mekanik öğrenmenin hâkimiyeti istenilen birey tipinin okul veya bir diğer eğitim kurumu aracılığıyla sağlanmasına yol açmaktadır (Ritzer, 2011: 160-161). İstenilen birey tipine ulaşmak öngörülebilir eğitim araçlarının gelişmesiyle daha olanaklı hale gelmektedir. Aynı içeriğe ve fiziksel özelliklere sahip ders kitapları, test usulü yapılan sınavların bilgisayar aracılığıyla değerlendirmesi öngörülebilir eğitim deneyimini açıkça ortaya koymaktadır (Ritzer, 2011: 137).

Sonuç

Teknik ilerlemeye karşı çıkmanın mümkün olmadığı bir çağda, giderek gelişen teknolojik yeniliklerin hayatın hemen hemen her alanında belirleyici olması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bununla birlikte modern araçlar beklenmedik sonuçlarla amaç ve anlamdan yoksun insan varoluşunu açığa çıkarmaktadır. Eğitimin toplumsal amacının yerine getirilmesi

için uygulanan yöntemlerin bireyler üzerindeki etkisi göz ardı edilemez öneme sahiptir. Bilimsellik adına tekniğin sorgulanmaması, bireysel düşünme ve eleştirme yetisinin yoksunluğuna sebep olabilir. Teknoloji karşısında nesneleşen değil, özne olabilen bireyler yetiştirmek için eğitimde modernleşme adımlarının atılmasında geleneksel düşüncelerin yeri önemlidir. Hangi düşüncenin neden kabul edildiğini veya herhangi bir düşüncenin kökenlerinin nereden kaynaklandığını bilen bireyler sorgulayabilir, bilgi üretebilir, ahlaki ve estetik değerlerin farkına varabilir. Bu nedenle teknik ilerlemenin yanında eğitimde bilimsel, felsefi, tarihi ve sanatsal etkinliklerin göz ardı edilmemesi, bu disiplinlerin her dersin içeriğine dâhil edilmesi gerekmektedir. Aksi halde gelişen modern araçlar karşısında boyun eğmeye mahkûm, edilgen ve makineleşmiş bireylere dönüşmemiz olasıdır. Dolayısıyla toplumun gidişatına yön veren farklı modellerin olasılıkları üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Verimlilik odaklı, toplumu bir makine olarak gören ve eğitimde özne olan bireylerin nesne haline geldiği bir modeldeki sorunlar yüzyıllardır süregiden sorunları devam ettirmenin ötesine geçmemektedir. Bunun yerine bireysel özerkliğe dayanan toplumsal değişim modeli, bir sistem olarak toplumun gelişmesine bireylerin gönüllü verimlilik isteğiyle katkı sunabilir Toplumsal fayda için bireyleri teşvik edip destekleyen eğitim modeli günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapsamlı içerikler sunmaktadır. Toplumsal değişimin eğitim aracılığıyla gerçekleştiği düşünüldüğünde kamu politikası olarak eğitime yapılan hiçbir yatırımın karşılıksız kalmayacağı aşikârdır. Özellikle halkın, toplumsal değişim modelinde aktif bir rol aldığı noktada kitlesel eğitimin sonuçları modernleşme paradigmasının sorunlarını aşmaya olanak sağlayabilir. Atılması gereken adımlar zorunlu eğitimin kaldırılmasından okul yerine bireyin konumlandırılmasına kadar farklı düzeydeki çabalarla mümkündür (Spring, 1991: 97-105).

Eğitimin geleceği üretmesi, geleneği toptan reddetmek yerine geleneğin yeniden üretilmesine bağlıdır. Yaratıcılığı teşvik edecek türlü girişimler, geçmişi yadsımayan ancak geleceğe uyum sağlayan bireylerin gelişmesini sağlayabilir. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizliğin yanında kurumsal düzeyde de süregiden eşitsiz eğitim, eğitimin sadece okullaşma yoluyla sağlanabileceği görüşünün geçerli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle çok kültürlü, etkileşimli, deneyim ve paylaşımaya dayalı yeni sistemlerin kurulmasıyla modern özne olan teknolojik araçların amaç haline gelmesi ve teknolojiye duyulan hayranlık engellenebilir. Piyasa bağımlı eğitim anlayışının kazanç odaklı yapısı, eğitim yöntemlerinde sorgulanmadan gerçekleştirilen düzenlemeler yine kazanç odaklı olacağı için özel eğitimin nitelik derecesi sorunludur. Bunun yerine modernleşmeyi sorgulanabilecek bir olgu haline getirebilecek, eşit eğitim fırsatları yaratmasa da niteliği, yaratıcılığı, disiplinler arası yaklaşımı, güzel konuşmayı

ve en önemlisi düşünemeyi teşvik edecek olan eğitimin kamusal alanda ortaya çıkması beklenilebilir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2008). *Yeniden Üretim Üzerine*, Çeviren: A. I. Ergüden ve A. Tümertekin, Ankara, İthaki Yayınları.
- Aksoy, N. (2011). “Türkiye Kamu Eğitiminde Gizli Ticarileşme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğun İşleyiş Biçimleri ve Eğitimi Ticarileştirme İşlevleri”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 9(35): 8-27.
- Avcı, N. (1999). *Enformatik Cehalet*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Balay, R. (2004). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2): 61-82.
- Baykal, Ö. (2006). *1980 Sonrası Türkiye’de Kamusal Eğitim Harcamalarının Analizi (1980-2003)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Bozaslan, B. M. (2013). *Modernleşme ve Eğitim: Türkiye’de Modern Eğitimin İnşası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Checchi, D. (2006). *The Economics of Education*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, İ. (1992). “Batılılaşma ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2): 713-733.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, Çeviren: U. Coşkun, Ankara, Doğubatı Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gül, H. (2008). “Türkiye’nin Eğitim Sorunları, AKP’nin Eğitime Bakışı ve Çözüm Önerileri”, *Toplum ve Demokrasi*, 2(3): 181-196.
- Hanaba, S., Voitiuk, O. ve Goliardyk, N. (2020). “Methodological Potential of the Complexity Concept in Education Modernization”, *Postmodern Openings*, 11(2): 238-254.
- Hazard, P. (1996). *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çeviren: E. Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Horkheimer, M. (2010). *Akıl Tutulması*, Çeviren: O. Koçak, İstanbul, Metis Yayınları.
- Illich, I. (1994). “Körelten Meslekler”, Çeviren: C. Cerit, İçinde *Profesyoneller İktidarı*, (13-41), İstanbul, Pınar Yayınları.
- Illich, I. (1998). *Okulsuz Toplum*, Çeviren: M. Özey, İstanbul, Şule Yayınları.
- Illich, I. (2018). *Şenlikli Toplum*, Çeviren: A. Kot, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ömür, Ö. M. ve Giray, F. (2016). “Kamusal Mal Ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti Ve Harcamaları: Türkiye Ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4): 130-160.
- Postman, N. (2013). *Teknopoli*, Çeviren: M. E. Yılmaz, Bursa, Sentez Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çeviren: S. Ş. Kaya, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Rustow, D. A. ve Ward, D. E. (1968). “Introduction”, Editör: R. E. Ward ve A. R. Dankward, İçinde *Political Modernization in Japan and Turkey*. (3-13). New Jersey, Princeton University Press. s
- Spring, J. (1991). *Özgür Eğitim*, Çeviren: A. Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Şafak, B. A. (2001). “Modernleşme ve Eğitim: İki Köy Karşılaştırması”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2): 55-66.
- Şallı, A. (2017). “Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, 4: 55-82.
- Toker Gökçe, A. (2013). “Yeni Ekonomik Düzen, Eğitim Reformları ve Eğitimin Geleceği”, <https://www.researchgate.net/publication/271527754> , (01.04.2022).

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Türkiye'nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar

Turkey's Political Dilemmas and Coalitions Between 1961-1980

*Lütfi Arslan**

Özet

Türkiye'de 1961'de hazırlanan anayasa ile Türk siyasi hayatı yeniden şekillenmiştir. Böylece çoğulcu siyasal hayatta yeni siyasi partiler kurulmasının yolu da açılmış oldu. Ancak 1965'ten sonra siyasal ve sosyoekonomik hayattaki değişim, devlet sistemi ve sosyal hayatta yeni siyasi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bilhassa işçi ve öğrenci eylemleri sonucunda 12 Mart 1971'de II. askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Bu muhtıra üçüncü Süleyman Demirel Hükûmeti görevdeyken yapılmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırasının Türkiye'de siyasetin sivilleşmesine büyük kısıtlamalar getirmiş olması, 1961 Anayasası'nın vesayetçiliğini belirgin bir şekilde güçlendirmiştir. Anayasanın Özgürlükçü kapsamını ise büyük oranda daraltmıştır. Bu süreçte Milli Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi, Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmışlardır. 14 Ekim 1973'teki seçimlerin akabinde ara rejim süreci ortadan kaldırılmış olsa bile Türk siyasetindeki bölünmüşlük, bazı çevrelerin politikadan çıkarılmaya çalışılması, sosyoekonomik bir değişimin oluşturduğu sıkıntılar, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine zemin oluşturmuştur. 1973'te CHP-MSP partilerince kurulan koalisyon hükûmeti, Türkiye'de olanaksızın olabilirliğinin test edildiği bir hükûmet olmuştur. 1973-1980 arası dönemde görev yapan hükûmetler dış siyasal bağlantılı gelişmelerin de etkisi ile başarılı çalışmalar yapamamıştır.

Anahtar Kelimeler: 1961 Anayasası, CHP-MSP Koalisyonu, Kıbrıs Barış Harekâtı, 12 Mart Muhtırası

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., lutfiarslan1979@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5844-7732.

Atıf/Citation: Arslan, L. (2023). Türkiye'nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 141-175.

Geliş/Received: 26.11.2022

Kabul/Accepted: 19.12.2022

Abstract

With the constitution prepared in Turkey in 1961, Turkish political life was reshaped. This paved the way for the establishment of new political parties in the pluralist political life. However, the change in political and socioeconomic life after 1965 brought new political problems in the state system and social life. In particular, as a result of worker and student actions, on March 12, 1971, II. military intervention was carried out. This memorandum was made while the third Süleyman Demirel Government was in office. The fact that the 12 March 1971 Memorandum brought great restrictions on the demilitarization of politics in Turkey significantly strengthened the tutelage of the 1961 Constitution. It greatly narrowed the Libertarian scope of the Constitution. In this process, the National Order Party and the Workers' Party of Turkey were dissolved by the Constitutional Court. Even though the interim regime process was abolished after the elections on October 14, 1973, the division in Turkish politics, attempts to exclude some circles from politics, and the problems caused by a socio-economic change formed the basis for the September 12, 1980 Military Coup. The coalition government established by the CHP-MSP parties in 1973 was a government in which the possibility of the impossible was tested in Turkey. The governments that served in the period between 1973 and 1980 could not carry out successful works due to the effects of foreign political developments.

Keywords: 1961 Constitution, CHP-MSP Coalition, Cyprus Peace Operation, 12 March Memorandum

Giriş

Demokrasi kavramının içeriği ve uygulanışı ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri tartışılmalıdır. İdeal demokrasinin nasıl tesis edileceği birçok kuram ve öğretinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüzde çağdaş demokrasi uygulamalarında siyasi partiler çok büyük bir önem arz etmektedir. Modern demokrasi sistemlerinde vaz geçilmez unsurlar haline gelmiştir. Siyasal yaşamda demokrasiden neyin kastedildiği, siyasi partilerin bundan ne anladıkları farklılıklar göstermektedir. Demokrasi ile mümkün olduğunca daha fazla düşüncenin mi temsil edilebilirliği yoksa demokratik sıkıntıların aşılması mı? Kastedilmektedir? Bu konular hala bir olgu olarak ortada durmaktadır. Bu çerçevede, 1961-1980 arasında Türk siyasal hayatı ele alındığında, Türk demokrasisinin sancılı bir süreçten geçtiği söylenebilir. Atatürk 1923-1938 arası dönemde çok partili hayata geçiş yapılmasını çok istemiş ancak bu mümkün olamamıştır (Gökçen, 2020: 243). Türkiye'de 1945'e kadar çok partili hayata geçiş toplumsal bir hareketin de meyvesi olmamıştır. 1945'te dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün liberalleşme çabalarının bir ürünü olarak gerçekleşebilmiştir. İnönü, Türk demokrasisinde en büyük sorunun bir muhalefet partisinin olmaması olduğunu 1 Kasım 1945'te söylemiştir (Ahmad, 1996: 22). II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada demokrasi rüzgarlarının daha güçlü esmesi Türkiye'yi de etkilemiştir. 1946 seçimleri muhalefet partilerinin katılımıyla yapılmış olsa da seçim sisteminin demokratik olmaması yeni sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Demokrat Partinin (DP) kurulması ile ortaya çıkan yeni siyasi yapıyla birlikte Türk siyaseti, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Partinin (DP) siyasi çekişmesi şekline dönüşmüştür. 1950-1954 arasında ekonomik iyileşme sosyal iyileşmeyi de beraberinde getirmiştir. 1950-1960 arası dönemde demokrasinin tam manasıyla kurumsallaşması için gerekli olan değişimler sağlanamamış, muhalefet fikri gerçek anlamda tesis edilememiştir. Uzun zamandan beri gündemde olan "*Seçim Kanunu*" bu süreçte muhalefet partilerinin çabalarıyla "*nisbi temsil*" adıyla gündeme gelerek, hükûmetle diğer partiler arasında yeni bir çatışma hususu olmuştur. Hükûmet ile muhalefetin uzlaşmaması 1960 askeri darbesini hazırlamıştır (Gökçen, 2020: 244).

Türkiye'de 1960 askeri darbesi sonrasında oluşan siyasal sistem bir siyasi partinin tek başına hükûmet kurmasına imkân vermemiştir. Böylece Türk siyasetinde birçok partinin bir araya gelip uzlaşmalarıyla ortaya çıkan koalisyon hükûmetlerin dönemi başlamıştır. Ancak koalisyon kavramı ilk defa Türkiye'de ortaya çıkmış bir siyasi olgu değildir. "Koalisyon" sözcük olarak Latince "Coalescere" (kaynaşmak)'den gelmektedir (Meydan Larousse, 1985: 367). Genel seçim sonrasında parlamentoda veya bir mecliste mevcut siyasi partilerin hiç

birisinin hükûmeti kurma salt çoğunluğuna ulaşamaması durumunda beraberce bir hükûmet kurarak hükûmet sorununu çözmeleri anlamına gelmektedir. Siyasi partilerin kurdukları koalisyonun “Koalisyon Hükûmeti” olarak isimlendirilmesi için partilerin hükûmete üye (bakan) vermeleri ve bir “koalisyon protokolü” yapmaları gerekmektedir. Partiler arasında uyum-uzlaşma ve ortak bir amaç da olması gerekmektedir (Balkan, 2016:1; Heywood, 20006:380). Dünyada koalisyon hükûmetleri, XX. yüzyıl başında parlamenter sistem ile idare edilen devletlerde, genellikle mecliste siyasi yapının parçalandığı veya bölünmesiyle ve hatta mecliste çok fazla siyasal parti olması durumunda ortaya çıkmıştır. Avrupa’da Belçika, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde koalisyon hükûmetlerine her zaman rastlanmakta iken, İngiltere, Yeni Zelanda ve ABD gibi ülkelerde genellikle iki partili sistemler olduğu için bu ülkelerde koalisyon hükûmetlerine pek rastlanmaz. Danimarka ve İsveç gibi devletlerde ise dönüşümlü hükûmetler görev yapmıştır. Avustralya’da 1946-1966 tarihleri arasında “Büyük Koalisyon” adı verilen hükûmetler iş başında olmuştur. Koalisyon hükûmetlerinin dünya genelinde benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Ancak Türkiye’de siyasal sistemin özel şartlarından dolayı farklılıklar olmaktadır (Yalansız, 2006: 12,13, 16). 1961-2002 arasında Türkiye’de 20 koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Bu çalışmada ele alınan 1961-1980 arasındaki dönem de ise 13 tane koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Türkiye’de bu tarihler arasında yaşanan siyasi çekişmeler, hükûmetlerin kurulma ve çalışma şekilleri, iç ve dış politik gelişmeler bu çalışmada ülkenin en önemli açmazları olarak değerlendirilmiştir.

1. 1960 Askeri Müdahalesi Sonrasında Ortaya Çıkan Siyasal Yapı, 1961 Anayasası, Siyasal Partiler Kanunu, Cumhuriyet Senatosu, İkili meclis sorunları

Çok partili hayata izin verilmesiyle birlikte Türkiye’de kurulan ilk parti Nuri Demirağ tarafından 27 Ekim 1945’te kurulan “Milli Kalkınma Partisi (MKP)” olmuştur. 7 Ocak 1946’da ise Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Hem MKP ve hem de DP ülke genelinde siyasi örgütlenmelerini tamamlayamadığından ilk başlarda siyasette çok fazla etkili olamadılar. Ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP %53 oy alarak 408 milletvekilliği ile tek başına iktidara gelmiştir. DP 1960’a kadar da iktidarda kalmıştır. 1946-1960 arasında çoğunluk seçim sisteminin uygulanması aslında TBMM’de muhalefet partilerinin temsil oranlarını düşürmüştür. TBMM’de iki partili sistem 1961 Askeri Müdahalesi ile değişmiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi öncesinde ordu mensuplarının demokrasiye müdahale edeceklerinin işaretleri aylar öncesinde vermeye başlamıştır. Ankara ve İstanbul gibi önemli kentlerde birçok öğrenci eylemleri yapıldı. Demokrat Parti (DP) bu eylemlere sertlikle cevap

vermiş, bunu önemsememiştir. 29 Nisan günü Başbakan Adnan Menderes radyodan yaptığı bir konuşmasında eyleme katılan öğrencileri sert bir şekilde eleştirerek onları bedbahtlıkla suçlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinden hükûmete ilk ciddi uyarı 3 Mayıs'ta gelmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Milli Savunma Bakanına gönderdiği bir mektupta Cumhurbaşkanı dahil üst düzey yetkililerin istifasından bahsetmiştir. Bu uyarıları 5 Mayıs'ta Kızılay meydanında yapılan miting ve 21 Mayıs'ta da Harp Okulu öğrencilerinin katılımlarıyla yapılan bir yürüyüş izlemiştir. 22 Mayıs günü DP bu olay ve eylemler üzerine bir toplantı yapmıştır. 1960'ın siyasi ortamında kitlesel olarak etki oluşturacak fikrî ayrılıkların çıkış noktası genel olarak üniversiteler ve öğrenci grupları olmuştur. Bu süreçte 7 üniversitede 35 bin öğrenci kayıtlı idi. Yüksekokulda kayıtlı öğrenciler ile bu sayı 50 bine çıkmaktaydı. Üniversite öğrencilerin büyük çoğunluğu “Türkiye Milli Talebe Federasyonu TMTF” ve “Milli Türk Talebe Birliği MTTB” etrafında örgütlenmişlerdir (Daver, 1964: 39).

27 Mayıs günü malum darbe gerçekleştirilmiştir. Darbeyi yapan subaylar partilerin içine düştükleri durumdan çıkmaları gerektiğini ve vatandaş seçime götürecektir kurucu bir meclisin kurulmasının sağlanacağını ifade etmişlerdir. 28 Mayıs'ta ise Sıddık Sami Onar başkanlığında bir komisyonun yeni bir anayasa hazırlamak için görevlendirildiği duyurulmuştur. Milli Birlik Komitesi (MBK) adını alan ve darbeyi gerçekleştiren 36 üst düzey komutan Cemal Gürsel'i ihtilalin lideri yaptılar. Gürsel hem Cumhurbaşkanı hem başbakan ve hem de MBK'nin başkanı oldu. Teknokratlardan oluşan 17 kişi MBK Komitesi Hükûmetini kurdu. Ancak MBK kısa süre içinde radikaller ve ılımlılar olarak iki gruba ayrılmıştır. Bir süre bu iki grup arasında anayasa, icraatlar ve idari meseleler hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte halka sert davranılması, görevden almalar, sürgünler ve DP üyelerine verilen ağır cezalar gibi olaylar yaşanmıştır. MBK yine Cemal Gürsel tarafından bu olaylar gerekçe gösterilerek 13 Kasım 1960'ta feshedilmiştir. Ordudan tasfiye edilen komutanların Talat Aydemir liderliğinde kurdukları Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) daha sonra İrfan Tansel'in kontrolüne geçince Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay harekete geçip MBK'ne bir ultimatoma vererek, silahlı kuvvetlerin seçimlerden sonra oluşacak yeni Meclisten sonra görevini bırakacağını, bir an önce demokrasiye döneceğini ifade etmiştir (Yalansız, 2006: 26-28).

13 Aralık 1960 tarihi itibarıyla demokratik sürecin hızlanması için MBK ve Temsilciler Meclisinden bir “Kurucu Meclis” oluşturuldu. Temsilciler Meclisi Devlet Başkanı kontenjanından 10, MBK'den 18, İl temsilcilerinden 75, CHP'den 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'den 25 ile yargı mensupları, üniversiteler, esnaf, sendikalar, odalar, öğretmen, gençlik temsilcileri gibi toplumun birçok kanadından bir araya getirilenlerce

oluşturulmuştur. Kurucu Meclisin en önemli görevi yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlamaktı (Yalansız, 2006: 28).

1961 Anayasası kabul edildikten sonra hükûmeti ve hatta Millet Meclisini denetleyecek kurumların oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kurumlar Cumhuriyet Senatosu ve Anayasa Mahkemesi idi. Cumhuriyet Senatosu ve yeni anayasa ile yasama sürecinde etkili ve daha verimli olunması hedeflenmiş, yalnızca insan hak ve hürriyetleri hususunda topluma yeni haklar sağlanması yanında yeni kurumlar vasıtasıyla demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmış olacaktı (Resmî Gazete, 1961: 10859).

“1961 Anayasası’nın 72. maddesine göre kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmiştir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin 1/3’ü her 2 yılda bir yenilenmesi öngörülmüştür. Cumhuriyet senatosu üyeleri 150 kişiden meydana gelmektedir. Bundan başka 1961 Anayasası’na göre MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olmuşlardır. Bu durumun anti-demokratik bir uygulama olduğu tepkileri yapılacak ve Senatoda çokça eleştirilecektir. Ayrıca cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosuna çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve 40 yaşını bitirmiş Türkler arasından 15 üye seçmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı ortaya çıkmıştır” ayrıca, “Cumhuriyet Senatosunda AP, CHP, MBG ve kontenjan senatörlerinin ağırlığı olmuştur. Genelde AP ve CHP ekseninde Senato şekillenmiştir. 19 yıllık dönemde genel oyla gelen 412 senatörden 77’si, 114 kez parti değiştirmiştir. Bu toplam üye sayısının %19’una denk gelmektedir ki, parti mensuplarından her 5’inden biri yer değiştirmiştir. Buna göre en fazla tercih edilen parti AP olmuştur. Parti değiştirmelerdeki en büyük etkenlerin başında bu dönemde yaşanan parti içi bölünmeler sonunda blok olarak yeni kurulan partiye geçişlerin yaşanması gelmektedir. 20 Kasım 1961 tarihinden 12 Eylül 1980’e kadar kurulan 18 Cumhuriyet Hükûmeti’nde görev alan 497 bakanlık görevinin 100’ü, 65 Cumhuriyet Senatosu üyesi tarafından yürütülmüştür. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir bölümü milletvekili olarak da görev yapmışlardır. 1961- 1980 arası dönemde 137 senatör, 223 kere milletvekili olma olanağı bulmuştur. 1980 sonrası dönemde ise 12 senatör milletvekili olarak görev almışlardır. Ayrıca Senatodaki 498 üyeden sadece 10’u kadındır. 1961-1980 arası dönemde yasama faaliyetinin ağırlıklı olarak Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiği de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 614 yasa teklifinin 151’i Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından verilmiştir. Geri kalan 463’ü, milletvekilleri tarafından önerilmiştir. Ayrıca yasama sürecine genel olarak

bakıldığında, ikinci meclisin Anayasa'daki görece yetkisizliği, uygulamada daha da pekişmektedir. 19 yıllık yasama hayatının sona erdiği 11 Eylül 1980 tarihine kadar Cumhuriyet Senatosuna hükûmetlerden toplam 1956 yasa tasarısı gelmiştir. Bunun 1729'u aynen kabul edilmiştir ki, bu da hemen hemen her yasa teklif ve tasarının onaylandığının bir göstergesidir” (Özgişi, 2011: 50-52).

1961 Anayasası ile Cumhuriyet Senatosu haricinde “Anayasa Mahkemesi” ve “Yüksek Hâkimler Kurulu” gibi yeni kurumlar oluşturularak “ikili meclis sistemi”nin hayata geçmesi sağlanmıştır (Tanör, 2015: 197).

Böylece oluşturulan iki meclisli parlamenter yapıda TBMM üyelerinin dört yıllığına seçilecek 450 milletvekilinden; Cumhuriyet Senatosunun ise altı yıllığına seçilecek 150 senatörden oluşması kararlaştırıldı. MBK üyeleri bu yeni yapıda “tabii senatör” ismiyle Cumhuriyet Senatosunda yer alacaktır. Bu iki meclis TBMM adını almıştır. Cumhuriyet Senatosu, sadece yasaları gözden geçirecek ve uygun bulmadıklarını Millet Meclisine gönderecekti. Cumhuriyet Senatosunun görevi aslında eleştiri ve tavsiyede bulunmaktı. Ancak bütçe ve hükûmet programlarında senatonun onayı gerekmekteydi. 15 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi üyelerinin 8 üyesi Yargıtay ve Danıştaydan, 1'i Sayıştaydan, 3'ü Millet Meclisinden, 2'si Cumhuriyet Senatosundan, 2'si de Cumhurbaşkanı kontenjanından oluşmuştur. 1961 Anayasası ile “güçler ayrılığı ilkesi” doğrultusunda kurumların denetlenmesinin önü açılmış oluyordu (Tanör, 1998: 364-430). Yargı bağımsızlığı ise “Anayasa Mahkemesi” ve “Yüksek Hakimler Kurulu” tarafından sağlanmış oluyordu. 1961 Anayasası ile getirilen yeniliklerden biri de “Devlet Planlama Teşkilatı” idi. Bu kurum siyasi iktidarın ekonomi ve kalkınma planında politik davranışları önleyecekti. Yıllık plan ve kalkınma planları hazırlanarak hükûmetlerin ilgili konulardaki planlarına yön verilmiş olacaktı. Ülke kaynakları dengeli ve verimli bir şekilde kullanılacaktı. 1961 Anayasası ile Türkiye’de feodal yapılanmayı engelleyecek bir “toprak reformu” yapılmasını da amaçlamıştır. Ayrıca milletvekillerinin nisbi sisteme göre seçilmelerini de sağlamıştır (Yalansız, 2006: 30).

Türkiye’de “1961 Askeri Darbesi”nden sonra birçok parti Türk siyasi hayatına girmiştir. 29 Eylül 1960’ta Demokrat Parti (DP) kapatılmıştır. Darbe sonrasında sadece CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) bulunuyordu. Demokrat Partinin (DP) kapatılması ile sağ cemahta oluşan boşluğun doldurulması ve bu partinin mirasına sahip çıkmak adına kurulan yeni partiler seçmen tabanının bölünmesine yol açmıştır. Nisbi (orantılı) seçim sisteminin kabul edilmesi çok daha az oy alabilen partilerin mecliste temsil edilebilme yolunu da açmıştır. Partiler arasında çok büyük ideolojik veya siyasi ayrışma olmadığı için iki partili

dönemdeki gibi ayrışmalar olmamıştır (Yalansız, 2006: 20,21). İsmet İnönü yeni kurulan partilere mesafeli yaklaşmış hatta Milli Birlik Komitesi MBK üyelerinin parti kurma teşebbüslerine karşı çıkararak, “MBK üyeleri parti kurmasınlar, onlar bizim partiye katılsın” demiştir (Seyhan, 1966: 96). 14 Ocak 1961’de Enver Safer Oder tarafından kurulan Memleketçi Cumhuriyet Partisi (MCP) darbe sonrasında kurulan ilk parti olmuştur. Fakat partinin adı kısa süre sonra Memleketçi Serbest Parti (MSP) olmuştur. 11 Şubat 1961’de sırayla, Orgeneral Ragıp Gümüşpala tarafından Adalet Partisi (AP), Çalışma Partisi ÇP), Salih Başer tarafından kurulan Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi (CMIP), Memleketçi Parti (MP), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP), Mutedil Liberal Parti (MLP) partileri kurulmuştur. 13 Şubat 1961’de ise İşçi Partisi (İP), Düstur Partisi (DP), Kemalist Gençlik Parti (KGP), Millete Hizmet Partisi (MHP), Güven Partisi (GP), Muhafazakâr Parti (MP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurulmuştur (Barlas, 1961: 2). Bu partilerden sadece ikisi (YTP ve AP) 1961 sonrasında kurulan koalisyon hükûmetlerinde yer alabilmişlerdir. 1961 siyasi gelişmeleri içerisinde kurulan partilerden en önemlisi Adalet Partisi AP olmuştur. Parti programında;

“Laikliğin din aleyhtarlığı olarak görülmemesi, devletin laik olmasının vatandaşların dinleri ile ilgilerini kesmek anlamına gelmediğini, her vatandaşın mensubu olduğu din ve mezhebin ibadetlerini yapmalarında serbest olması, merkezîyetçiliğin terk edilerek idarenin her bakımdan yerinden yönetim ilkelerine göre yapılandırılmasının demokrasinin gelişmesi için gereklidir”

Denilmiş olması partinin gelenekçi-liberal bir parti olduğunu ve Demokrat Partinin devamı gibi algılanmak istendiğini göstermektedir. AP’nin ekonomik politikasında ise “Devletçilik, özel girişimin bittiği yerde başlar” sloganı vardır (Şahoğlu, 1965:53,54). CHP, AP için DP’nin devamı anlamında “kuyruk” tabirini kullanmıştır. Hatta AP ve YTP’ye oy verecek seçmen için CHP’ye oy vermelerinin daha doğru olduğu yönünde söylemlerde bulunmuştur.

1960 öncesinde Türkiye’de seçimlerde “tek turlu ve listeli seçim sistemi” uygulanmaktaydı. Buna göre bir ilde en çok oy alan partinin tüm vekil adayları oyların tamamını almış gibi kabul edilip seçilebiliyorlardı. Böylece küçük partiler meclise giremedikleri gibi meclis iki partili bir yapı almaktaydı. Ayrıca iktidar partisi böylece daha uzun süre iktidarlığını devam ettirebilmekte ve meclisten anayasa değişiklikleri de olmak üzere tüm yasaları istediği gibi çıkartabilmekteydi. Ancak bu durum ağır eleştirilere neden olmuştur. 27 Mayıs İhtilalinin bir gerekçesi de bu sistem olmuştur. Askeri darbe sonrasında 10 Mayıs

1961'de bunun yerine nisbi sisteme (barajlı D'hondt) geçilmiştir.¹ Böylece bir seçim çevresinde milletvekilleri her partinin aldığı oy oranına göre seçilmeye başlamıştır. Küçük partiler ancak bu şekilde mecliste temsil hakkına kavuşmuştur. İllerin çıkaracağı milletvekili sayısı toplam milletvekili sayısı olan 450 ve o ilin nüfusuna göre tespit olunmuştur (Teziç, 1976: 257). Ancak nisbi temsil sisteminde güçlü ve istikrarlı hükümetlerin kurulamayacağı eleştirileri yapılmıştır. İşte bu noktadan başlamak üzere Türkiye'de koalisyonlar dönemine kapı aralanmıştır denilebilir.

“Cumhuriyet Senatosu” seçimleri için 25 Mayıs 1961'de bir kanun kabul edilmiştir. Bununla senato seçimlerinde çoğunluk sistemi kabul edilmiştir (Yalansız, 2006: 40). Demokrat Partinin DP'nin kapatılması sonrasında sağ siyasette birçok partinin kurulmuş olması sonucunda seçmen tabanının da bölünmesi yeni sistemin daha çok CHP'nin işine yaramasına yol açmıştır. Bunun karşısında ileriki aylarda AP diğer partilere kendilerine katılma çağrısında bulunacaktır.

Seçim kanunlarındaki değişiklikler ile birlikte 1 Haziran 1961'de yeni anayasa kabul edilerek resmî gazetede yayımlanmıştır. Anayasa 9 Temmuz'da halk oyuna sunulmuştur. Yeni anayasaya AP tarafından red ou verilmesi yönünde açıklamalar yapılmıştır. Onlar için bu yeni anayasa Milli Birlik Komitesinin (MBK) yaptığı askeri darbenin yasal dayanağa kavuşması anlamına gelmiştir. Referandumda kabul oyu %60.04 olmuştur. Tabi bu oylama Yassıada yargılamalarının gölgesinde yapıldığı için halkın daha fazla çoğunluğu sağlanamamıştır. Hayır oylarının beklenenden fazla çıkması, yakın gelecekteki genel seçimlerde de tek başına bir partinin iktidara gelmesinin mümkün olamayacağını da göstermiştir. İşte bu ortamda “koalisyon” tartışmaları ilk kez gündeme gelmiştir. CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı bu tür ortaklıklara karşı çıktığını ilk açıklayan siyasetçi olmuştur (Forum, 1961: 3,4).

15 Eylül 1961'de “Yassıada yargılamaları” sonunda 15 kişiye idam cezası verilmiştir. Bunlardan 12'sinin cezası Milli Birlik Komitesi MBK tarafından müebbet hapse çevrilirken, Adanan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilecektir. 123 sanık da beraat etmiştir. Cezası müebbet hapse çevrilen kişilerden en önemlisi Celal Bayar idi. Yaşından dolayı onun cezası bu şekilde müebbet hapse çevrilmiştir. 16 Eylül günü Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu idam edilirken Adnan Menderes'in idamı bir gün sonra gerçekleşmiştir. İsmet İnönü ve Alparslan Türkeş Başbakan ve MBK Başkanı Cemal Gürsel'e Adnan Menderes'in

¹ Belçikalı hukuk ve matematik_uzmanı Victor D'Hondt tarafından 1878'de düşünülmüş nispi temsil sisteminin adıdır. Türkiye'de 1961 Genel Seçimleri ve 1966 ara seçimi haricinde her seçimde uygulanmıştır. Juraj Medzihorsky, "Rethinking the D'Hondt Method", *Political Research Exchange*. 1 (1), 2919, 1-15.

idamını iptal etmesi için bir mektup yazmış olsalar da sonuç değişmemiştir. AP yapılacak seçimlerin idamlar nedeniyle ertelenmesi için boykot kararı almıştır. Cemal Gürsel, seçimlerin yapılmaması büyük bir felakete yol açar diye boykot eylemine karşı olduğunu ifade etmiştir (Yalansız, 2006: 43-46).

15 Ekim 1961 seçimleri öncesinde “AP, CKMP ve YTP” arasında oy kapma mücadelesi başlamıştır. Ayrıca bu partiler ile MBK arasında toplantılar yapılarak mevcut siyasi sorunların seçimleri etkilememesine çalışılmıştır. Nihayet 15 Ekim günü milletvekilliği seçimleri nisbi temsil sistemine göre; senatörlük seçimleri ise tek dereceli çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi akabinde yapılan bu ilk meclis seçimlerine katılabilen dört siyasi partiden hiçbiri Büyük Millet Meclisinde (BMM) hükûmeti kurabilme yeterliliğine erişememiştir. “CHP %36,7, AP %34,81, CKMP %14 ve YTP ise %13.7” oranında oy almıştır. Bu durumda bir koalisyon hükûmeti kurma konusu gündeme gelmiş ancak CKMP, YTP ve AP arasında bir koalisyon kurulma olasılığı çok zayıf görünüyordu. “YTP” Genel Başkanı Ekrem Alican CHP ile yakınlaşmaya başlamış, AP” bunun üzerine CHP dışında tüm partilerle bir koalisyon hükûmeti kurabilecekleri mesajını vermiştir. Koalisyon tartışmaları sürerken Türkiye gündemi bir de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklanmıştır. YTP, AP ve CKMP Ali Fuat Başgil’in, diğer partiler ise Cemal Gürsel’in adaylığını desteklemiştir. Ancak siyasi ortamın karışması üzerine Harp Akademisinde 21 Ekim günü ordu mensuplarınca bir toplantı yapılmış ve alınan kararlar (21 Ekim Protokolü) 24 Ekim’de kamuoyu ile paylaşılmıştır. Subaylar siyasi partilerin Cumhurbaşkanlığı adayı ve seçimleri için anlaşamadığı takdirde yeniden askeri bir müdahale olabileceğini belirtmiştir. Ancak Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü’nün de Başbakan olması halinde askeri bir darbenin önlenilebileceğini açıklaması yeniden bir askeri müdahaleyi boşa çıkarmıştır (Seyhan, 1966: 154-156). 26 Ekim 1961 günü yapılan seçimlerde Cemal Gürsel 607 oyun 434’ünü alarak Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Yeni Cumhurbaşkanının hükûmeti kurma görevini kime vereceği tartışmasında CHP”den İsmet İnönü, Kasım Gülek, Nihat Erim ve AP”den Genel Başkan Ragıp Gümüşpala ön plana çıkmıştır. CHP dışındaki partilerin bir araya gelemeyecekleri kısa sürede anlaşılmıştır (Yalçın, 1961:3). 7 Kasım günü Cumhurbaşkanı Gürsel Meclis ve Senato başkanları ile bir toplantı yaparak, AP, YTP ve CHP’nin “Üçlü Solüsyon veya Permütasyon” ismiyle nitelenen bir teklif ile bir araya gelip anlaşmaları istenmiştir. 9 Mayıs’ta da Cumhurbaşkanı parti başkanlarıyla bir toplantı yapmıştır. Böylece bu görüşmeler sonucunda hükûmeti kurma görevi İsmet İnönü’ye verilmiştir. 14 Kasım günü senatör Kadri Kaplan’ın “ihtilal bitmemiştir., 27 Mayıs amacına ulaşacaktır” demesi üzerine

AP 15 Kasım'da koalisyona girebileceğini ifade etmiştir. CHP'ye hiç yaklaşmayan AP ordudaki etkisi büyük olan Kaplan'ın bu sözlerinden çok etkilenmiş olmalı ki hükûmette yer almayı kabul etmiştir.

2. 1961-1965 Koalisyon Hükûmetleri

16 Kasım 1961'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) koalisyon protokolünü hazırlayarak ilan etmişlerdir. Ordu mensuplarının zorlaması ve ülke ekonomisindeki kötü gidişat birbirlerine karşıt iki partiyi anlaştırmıştır. 20 Kasım'da Türkiye'nin ilk koalisyon hükûmetinin listesi açıklanmıştır. Partiler 11'er bakanlık almıştır. Ragıp Gümüşpala ise bakanlık görevini istememiştir. Hükûmetin güven oyu almasıyla siyasal gündeme "af" tartışmaları girmiştir. AP kendisini Demokrat Partinin devamı olarak görmek istediği için ceza almış veya siyasi yasak almış olan eski AP'lilerin affedilmesi için diğer partilerle kulis yapmaya başlamıştır. Başbakan İnönü ise köy enstitüleri meselesini yeniden açarak, bu kurumların yeniden açılmaları gerektiğini her fırsatta dile getirmeye başlamıştır (Milliyet, 1961: 1-3) bunun üzerine AP'liler buna sert bir tepki vermiştir. Koalisyonun yaşadığı ilk sıkıntı böyle olmuştur. Ekonomik ve siyasi sıkıntılar yanında 1962 Ocak ayında memur maaşlarına zam yapılmasının ertelenmesi gibi meseleler koalisyonu bir çıkmaza doğru sürüklemiştir. Fakat AP içerisinde de hükûmette kalma veya devam etme konusunda fikir ayrılıkları yaşanmış, hatta parti içerisinde diğer sağ partilerle birleşme istekleri de konuşulmaya başlamıştır. AP içerisindeki parti politikaları ayrışmaları Nuri Başer ve Orhan Apaydın gibi bazı vekillerin partiden ihraçlarıyla sonuçlanmıştır. Koalisyon içindeki sıkıntılar ve AP içerisindeki ayrışmaları yakından izleyen birçok subay 9 Şubat 1962'de İstanbul Balmumcu Çiftliğinde bir toplantı yaparak hazırladıkları bir bildiriyi ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, Başbakan İnönü ve bazı Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri buna sert bir şekilde karşı çıkarak, ordu mensuplarını sakinleştirme çabaları içine girmişlerdir (Aydemir, 1968: 122). Talat Aydemir ve birçok subayın askeri bir müdahale yapmaya kalkışmalarının (Albaylar Cuntası) önünü kesmek için üst düzeyde birçok toplantı yapılmıştır. Ancak Aydemir'in de içinde olduğu 72 subaydan birçoğu emekliye sevk edilince ve tedbirler alınmasıyla 22 Şubat'ta yeniden bir askeri darbe girişimi önlenmiş oldu. 25 Şubat 1962'de Başbakanlıkta geniş katılımlı bir toplantı ile bir "tedbir kanunu" çıkarılmasına karar verilmiştir. Mart 1962'den sonra özellikle CKMP, YTP ve AP içerisinde sıkıntılar ve iç ayrışmalar daha da belirginleşmeye başladı. Birçok kişi partilerinden ayrılmıştır. Yassıada yargılamalarında ceza alan kişilerin affı konusundaki

tartışmalar koalisyon ortaklarını çok zorlamıştır. Çünkü CHP içinde aralarında Nihat Erim ve Turgut Göle gibi isimler de bir an önce af çıkarılması konusunda İnönü'ye baskılarını arttırmışlardır. 13 Mayıs 1962'den itibaren CHP kanadındaki bakanların istifası sonrasında koalisyon dağılmaya başlamıştır. 30 Mayıs günü İnönü'nün yaptığı bir konuşma koalisyon hükûmetinin tamamen dağılmasına yol açmıştır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala İnönü'yü suçlarken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise hükûmetin düşmesi ve ülkede yaşanan tüm sorunların sorumlusu olarak AP'yi göstermiştir (Yalansız, 2006: 85-118).

CHP ve AP arasındaki koalisyonun dağılmasından sonra Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in partiler üstü bir koalisyon kurulması yönünde eğilimli olduğu bilinmektedir. YTP ile CHP arasında ilk temaslar başlamıştır. Bu iki parti arasında kurulacak koalisyonu AP de istemekteydi. Osman Bölükbaşı ve 40 kişinin daha CKMP'den ayrılması partiyi CHP ve YTP'ne yaklaştırmıştır. 7 Haziran'da CKMP Genel Başkan Yardımcısı Hasan Dinçer koalisyona girmek istediklerini İnönü'ye bildirmiştir. İsmet İnönü kendisine verilen hükûmeti kurma görevini iade etmiştir. Çünkü CKMP ve YTP ile af kanununda anlaşamamıştır. Ancak Cumhurbaşkanı onu yeniden hükûmeti kurmakla görevlendirecektir. 24 Haziran'da CHP, CKMP, YTP ve bağımsız vekiller arasında koalisyon hükûmeti protokolü imzalanabilmiştir. CHP 12, YTP 6, CKMP 4, bağımsızlar ise 1 bakanlık almıştır (II. İnönü Hükûmeti). 2 Temmuz'da göreve başlayan bu ikinci koalisyon hükûmetinde af kanunu, partizanlık yapılmaması, toprak reformu, özel sektörün desteklenmesi konuları arasında uzlaşma sağlandığı dikkat çekmektedir. 7 Temmuz'da 259 kabul ile hükûmete güven oyu verilmiştir. Osman Bölükbaşı ve Ragıp Gümüşpala CHP'yi 27 Mayıs darbesini yapanlarla iş birliği yapmakla suçlamaya başlamışlardır (Son Havadis, 1962: 1). Bu koalisyon arasındaki ilk ayrışma olayı kalkınma planı çerçevesinde yapılmak istenen vergi reformu hususunda yaşanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) da bu konuya müdahil olunca CHP ile YTP arasında sıkıntılar baş göstermiştir. YTP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican ile CHP'li Turan Feyzioğlu arasında bir tartışmalara neden olmuştur. Siyasi af yasası konusu, 27 Mayıs darbesi tartışmaları, İnönü aleyhine yapılan gösteriler ve AP Genel Merkezi ve bazı gazetelere (Son Havadis, Zafer, Tercüman, Yeni İstanbul) yapılan saldırılar 1962 yılı içinde siyasi atmosferi daha da germiştir. Ordunun Ankara ve İstanbul'da birçok önlem almaya başlaması koalisyon ortaklarını birbirinden daha da uzaklaştırmıştır. 12 Ekim günü mecliste siyasi af kanunu görüşmeleri nihayet başlamış ve 16 Ekim'de siyasi yasaklıların cezalarında önemli miktarlarda indirime gidilmiştir. Yasadan 282 Yassıda mahkûmu faydalanmıştır. Aralık ayı içinde CHP'nin 16. Kurultayı için parti içerisinde hizipleşmeler yaşanmıştır. İsmet

İnönü ve Kemal Satır grubuna karşı, Nihat Erim, Kasım Gülek ve Turgut Göle'den oluşan "Dörler Bloğu" ve onları destekleyen "65'ler" arasında bir mücadele yaşanmıştır. Dörtler grubu için partiden ihraçları istenmiştir. Yine hükümette çatlar çıkması üzerine bakan değişiklikleri sorunu ortaya çıkmış, CKMP'den Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük ile CHP'li İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata arasında yaşanan sorunlar bir süre gündemi işgal etmiştir. Yeniden af talepleri doğrultusunda yaşanan gelişmeler sonrasında 23 Şubat 1963 günü Resmî gazetede yayımlanan yeni af kanunu ile siyasi yasaklılardan birçoğunun daha cezalarında indirimler yapılmıştır (Yalansız, 2006: 148-155).

22 Mart 1963 günü Celal Bayar yaş haddi nedeniyle cezai affa uğrayarak hapisten çıkmıştır. Ancak 28 Mart'ta yaşanan olaylara sebebiyet verdiği gerekçesiyle yeniden tutuklanmıştır. Ordu içerisinde "Genç Kemalistler" grubunun tekrar harekete geçmesiyle gerginleşen siyasi havada 21 Mayıs 1963'te Talat Aydemir ikinci kez darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak İnönü ve Genel Kurmay Başkanlığının aldıkları önlemler ile bu hareket önlenmiştir. 15 Haziran günü koalisyon içindeki bazı bakanların istifası üzerine yerlerine yenileri atanarak hükümette değişikliğe gidilmiştir (Yalçın, 1963: 1). 17 Kasım 1963 Yerel Seçimlerinde YTP ve CKMP büyük oy kayıpları yaşamıştır. AP'nin seçimlerden güçlenerek çıkması ve YTP ile CKMP'lilerin koalisyondan ayrılmak istemelerine yol açınca 26 Kasım'da Türkiye'nin ikinci koalisyonu görevden ayrılmıştır. 30 Aralık 1963'te göreve başlayan üçüncü koalisyon hükümeti CHP ile bağımsız vekiller arasında kurulmuş ve 1965'e kadar görev yapmıştır (III. İnönü Hükümeti). Üçüncü koalisyon döneminde hükümet ile muhalefet arasındaki sorunlar, "vergi kanunu, Kıbrıs Meselesi, siyasi partiler ve seçim kanunu" gibi konular öne çıkan hususlar olmuştur. 7 Haziran 1964 günü 26 il için senato seçimleri yapılmış, AP 31, CHP 19 senatör kazanmıştır (Forum, 1964: 4,5). Mayıs 1964 sonrasında "Kıbrıs Meselesi" Türkiye'yi en çok meşgul eden bir sorun haline gelmiştir. 22-23 Haziran'da İnönü ile ABD Başkanı Johnson arasında görüşmeler yapılmıştır. 19 Haziran'da mevcut hükümet için mecliste bir güven oylaması daha yapılmıştır. Buradan İnönü güçlenerek çıkacaktır. Yaşanan ekonomik kriz için bir dizi önlemler alınmıştır. Muhalefet partileri hükümetin güçsüz olduğunu, özellikle "Kıbrıs Meselesi"nde daha kararlı işler yapılması için bir "Milli Koalisyonu" kurulması gerektiğini öne sürmeye başladılar. 9 Eylül'de hükümetin düşmesi için bir gensoru verdiler. Ancak bu reddedilmiştir. 27- 28 Ağustos 1964'te "CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti" döneminde Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirilen öğrenci protestoları, halkın da katılımıyla Batı-Amerikan karşıtı bir eyleme dönüşmüştür (Daver, 1964: 45).

28 Kasım 1964 kongresinde Süleyman Demirel, “Adalet Partisi AP” genel başkanlığına seçilmiştir. Aralık 1964 içerisinde koalisyon hükûmeti içinde çıkan sorunlar hükûmetin yavaş yavaş dağılması sürecini başlatmıştır. 13 Şubat 1965 günü bütçe görüşmelerinde yapılan oylamada red oyunun fazla olması nedeniyle İnönü istifasını açıklamıştır (Forum, 1965:3). Süleyman Demirel, TBMM’deki öteki partilerle birlikte hareket ederek İsmet İnönü’nün bağımsızlarla kurduğu 28. Cumhuriyet Hükûmetinin devrilmesinde önemli bir aktör olmuştur. TBMM’de yapılan güven oylamasında 225 vekil red oyu kullanırken, 197’si güvensizlik oyu vermiştir. Sonuçların açıklanmasından hemen sonra İsmet İnönü istifa etmiştir (Çakır, 2020: 22).

1965’te AP, CKMP, YTP ve MP (Millet Partisi) arasında bir koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Bu dördüncü koalisyon hükûmeti Adalet Partisinin (AP) bağımsız senatörü olan Prof. Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından hükûmeti kurma görevi Kayseri bağımsız senatörü olan Suat Hayri Ürgüplü’ye verilmiştir. Ürgüplü başbakanlığında, Adalet (AP), Yeni Türkiye (YT), Cumhuriyetçi Köylü Millet (CKMP) ve Millet (MP)” partileri tarafından kurulan koalisyon hükûmetinde, Adalet Partisi AP’nin yeni genel başkanı Süleyman Demirel başbakan yardımcısı olmuştur. 1965’in ilk aylarında Adalet Partisinin (AP) karşı çıkmasına rağmen, CHP ve meclisteki diğer partilerin beraber hareket etmeleriyle seçim sistemi konusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre siyasi partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarıyla TBMM’de kazandıkları sandalye sayıları oranlarının birbirine çok yakın olması sistemini benimseyen “*Millî Bakiye*” Sistemi getirilmiştir. 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu’nun 32. maddesi değiştirilerek seçim çevresi barajı da kaldırılmıştır. 1965 seçimlerine böylece bu yeni sistem ile girilecektir (Akyıldız, 2016: 14-142). Bu koalisyonda ilk sıkıntı “TRT Kanunu”nda yaşanmıştır. “Toprak reformu Kanunu, Petrol Kanunu, Siyasi Partile Kanunu” ve CKMP tarafında yaşanan iç gelişmeler hükûmetin çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. 1965 seçimlerine doğru TİP’e karşı sağcılar tarafından dinsizlik-komünistlik suçlaması yapılmaya başlanmıştır. Özellikle öğrenciler ve bir kısım yazarlarca benimsenen sol fikirlerin yayılması sağcılar arasında ciddi şekilde rahatsızlık yaratmıştır. Sol düşünce mensupları, muhafazakarlara, mukaddesatçı-milliyetçilere ve liberal eğilimlilere karşı cepheleşerek anti-ABD yaklaşımını savunmuşlardır. Solcular arasındaki bu gelişmeler, sağcılarının bir kısmının “*Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği*”ni kurarak solculuğu, Moskova merkezli komünizmi Türkiye’ye benimsetmeye çalışan örtülü bir akım olarak görmelerine yol açmıştır. “Milliyetçilik” söylemi ile meşrulaştırılan anti-komünist oluşumlar siyasal bir kimlik kazanmıştır (Abadan, 1966: 111).

10 Ekim 1965 günü yapılan meclis seçimlerinde Adalet Partisi (AP) kendisi gibi Demokrat Partinin mirasçısı olduğunu iddia eden Yeni Türkiye Partisinin oy tabanını eriterek %53 oy ve 241 milletvekiliyle tek başına iktidara gelmiştir. CHP” %28,7 oy ve %134 milletvekili, Millet Partisi MP” %6 oy ve 31 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi YTP %3,7 oy ve 19 milletvekili, Türkiye İşçi Partisi TİP %2,9 oy ve 15 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi CKMP %2,2 oy ve 11 milletvekili kazanmıştır. Cumhuriyet Döneminde TBMM’ye girebilen ilk sosyalist parti durumundaki Türkiye İşçi Partisi (TİP), 54 ilde %3 ile 15 milletvekili kazanmış ve Meclis'te grup kurabilmiştir. Demirel, 27 Ekim 1965'te, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasındaki ilk tek parti hükûmetini kurmuş ve Türkiye'nin 12. başbakanı olmuştur. “I. Demirel Hükûmeti”, toplumsal gerilimin giderek zirveye ulaştığı bir dönemi yaşamıştır. 1966'da TMTF'nin Sakarya'da gerçekleştirdiği “Genel Kurul”da çıkan olaylarda 18 kişi yaralanmıştır. Bu olaylar 27 Mayıs rejimine bir başkaldırı olarak değerlendirilmiştir. MDD düşüncesini savunanlar 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) yönetimine hâkim olmuştur. Fikir Kulüpleri bütün büyük üniversitelere yayılmıştır. TİP'in öğrenci eylemcileri Dev-Genç diye bilinen, ‘Devrimci Gençlik’ örgütüne dönüşmüştür (FeYZioğlu, 2005: 528)

Demirel'in Başbakanlığında AP Hükûmetinde 1967 Şubat ayında “komünizmle mücadele” konusunda bir kanun tasarısı başta CHP olmak üzere muhalefetin tepkisiyle karşılandı. Adalet Partisi'nin çoğunluğundaki TBMM'de 1968'de seçim kanunu yeniden değiştirilerek (20.03.1969 tarihli ve 1036 sayılı Kanun) D'Hondt sistemine geri dönmüştür (Tuncer, 2003: 45-60; Özdemir ve Nişancı, 2019: 91,92). Ancak Anayasa Mahkemesi bu Kanun'un 32/4. ve 5. fıkralarını Anayasaya aykırı bularak iptal etmesiyle 1969 seçimleri bakiyesiz ve “Barajsız D'Hondt Sistemi”ne göre yapılmıştır. 1967'de, CHP'deki “Ortanın Solu” hareketine tepki olarak partisinden istifa eden Turhan FeYZioğlu'nun kurduğu Güven Partisi GP 15 milletvekilliği kazanmıştır. Türkiye İşçi Partisi sadece 2, Birlik Partisi de 8 vekil kazanmıştır. Alparslan Türkeş, Adana kongresinde partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin CKMP adını “Milliyetçi Hareket Partisi” olarak değiştirerek TBMM'ye girebilmiştir. Necmettin Erbakan Konya'dan bağımsız vekil olarak seçilmiş ve daha sonra “Milli Nizam Partisi”ni kurmuştur (Çakır, 2020: 22). Türkiye'deki gençlik eylemleri 1968'den itibaren Almanya ve Fransa'daki öğrenci faaliyetlerinin etkisi altına girmiştir. 1968 yaz aylarında Avrupa'daki eylemlerin de etkisiyle, gençlik eylemleri artmıştır. Öğrenciler öncelikle Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almışlar, birkaç gün sonra olaylar İstanbul'a da sıçramıştır. İstanbul'daki eylemler daha şiddetli geçerek, İstanbul Üniversitesi

Hukuk Fakültesi işgal edilmiştir. Öğrenci hareketlerini şekillendiren en önemli husus siyasi havanın kesin hatlarla ayrışmaması ve siyasi yapıların üniversite öğrencilerini kendi taraflarına çekebilmek için uğraşmalarıdır. 15 Temmuz 1968’de İstanbul’a gelen Amerikan 6. Filo’suna karşı yapılan protestolar üzerine İTÜ öğrencilerinin bulunduğu İTÜ öğrenci yurdu, 17 Temmuz’da polis tarafından basılmış, birçok öğrenci yaralanmıştır. Pencereden atılan ve komaya giren Vedat Demircioğlu, 24 Temmuz’da ölmüştür. Vedat Demircioğlu’nun cenazesinin Konya’ya getirilmesi üzerine “*Türkiye Öğretmenler Sendikası TÖS*” ile TMTF, “Emperyalizmi Kınama” mitingi yapmak istemişler, buna karşı çıkan gruplar ile çatışmışlardır. Sonuçta Konya’da ciddi karışıklıklar olmuş, birçok insan yaralanmış, birçok iş yeri tahrip edilmiştir. Konya olayları ile ilgili Tabii Senatör Mucip Ataklı’nın ağır eleştirilerine Bakan Sükan, Türkiye’deki sokak eylemlerinin müsebbibinin anarşiden yakalanan ve mahkemeye sevk edilenlerin olduğunu, öğrenci gruplarının mühim bir kısmının Ataklı’nın başında bulunduğu “*27 Mayıs Milli Devrim Derneği*”nin üyesi olduğunu söyleyerek öncelikle kendilerini eleştirenlerin yasalara uyması gerektiğini belirtmiştir. Ocak ayında ODTÜ’de ABD Büyükelçisi’nin arabası yakılmış ve Şubat’ta 6. Filo’nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiştir. Nisan’da ODTÜ, öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve Rektör Kemal Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs’ta Yargıtay Başkanı’nın cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Haziran’da İstanbul Üniversitesi’nde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmış, Temmuz’da Kayseri’de TÖS kalabalık gruplarca basılmış, Ağustos’ta Türk Demir Döküm tesisleri işçilerce işgal edilmiş ve polisin işçilere müdahalesi sonucu ölenler olmuştur. Eylül’de Ereğli Demir Çelik işletmelerinde işçiler greve gitmiş ve seçim ayı olan Ekim’de de ODTÜ’de öğrenciler ile jandarma arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Başbakan Süleyman Demirel’e göre, bu olaylar masum istekleri aşmış, siyasal bir sonuç çıkarmaya yönelik hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan davranışlara dönüşmüştür (Gökçen, 2020: 254)

3. 1969 Seçimleri Sonrası Gelişmeler

1969 Genel Seçimlerinden “AP”, oylarının gerilemesine rağmen 256 milletvekiliyle TBMM’deki çoğunluğunu korumayı başarmış, CHP ise 143 milletvekilliği elde etmiştir. Adalet Partisi’nin %52.8 olan oy oranı %46.5’e; CHP’nin %28.2 olan oyu da %27.3’e düşmüştür. 1969 Meclis Seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı’dan hükûmeti kurma görevini alan Süleyman Demirel seçim zaferini bile kutlayamadan partisinin bölünmesi durumuyla karşı karşıya kalmıştır. 1969 seçimlerinin öncesinde başlayan parti içindeki gruplaşma ve mücadele

çekişmesi, seçim sonrasında daha da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bunun temelinde Demokrat Partili siyasetçilerin affedilmesi konusunda AP'nin oynaması gereken rol ile ilgili bir anlaşmazlık olmasıdır. AP içindeki gelenekçilerin lideri olan ve Süleyman Demirel'in de kendisine rakip gördüğü partideki gelenekçi-mukaddesatçı grubun temsilcisi sayılan Sadettin Bilgiç, Demirel'in Demokrat Partinin varisi olma iddiasından uzak bir siyaset izlediğini ileri sürmüştür. Ona göre Adalet Partisi, Demokrat Partili siyasetçilerin emanetçisi olmaktan uzaklaşmıştır (Dursun 2003: 7-57; Tekin ve Okutan,2011: 165). Demirel, partiyi de kendi istekleri doğrultusunda değiştirmektedir. Bu nedenle Bilgiç Demirel'in eski Demokrat Parti mensuplarının Adalet Partisi'ne karşı bir hak iddiasını da kabul etmiyordu. Böyle bir siyasi ortamda ortanın solu ifadesinin CHP'de oluşturduğu bölünmeye benzer bir parçalanma, Adalet Partisi'nde "emanetçilik" misyonu hakkında beliren gerginlik etrafında derinleşmiştir. Gelenekçi-mukaddesatçı DP mirasçılığı göreviyle hareket eden AP'liler, mahkûm olan DP'liler için bir af kanunu konusunda baskılarını arttırmışlardır. Ancak af kanunun çıkarılması halinde Demirel, ordu mensuplarının bundan hoşnut olmayacağına dair ciddi bir kaygı gütmekteydi. Demirel, sivil hükûmetin henüz yeni yeni ayakları üzerinde durmaya ve kendini konsolide etmeye başladığı bir zamanda, askerlerin tekrar siyasete müdahale etmesine fırsat verecek bir durumun oluşmasını veya askerle karşı karşıya gelmeyi istememiştir (Atağenç, 2019: 130-143).

Sadettin Bilgiç'in başını çektiği ekip, parti yönetimine açıkça muhalefet etmeye başladılar. Hükûmeti kurmuş olan Demirel, 1970 senesinin başında kabul edilen genel bütçe oylamasında bu grubun red oyu verdikleri görülmüştür. AP içindeki bölünmeye neden olan bu grup Türk siyasi tarihinde 41'ler grubu olarak isimlendirilmiştir. Bütçe oylaması sonrasında bunların kimisi partiden istifa etmiş, kimi de ihraç edilmiştir. 41'ler 1970'in Aralık ayında Demokratik Partiyi kurmuşlardır. Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Adnan Menderes'in oğulları Yüksel ve Mutlu Menderes partinin kurucuları arasında yer almıştır. Genel başkanlığa ise Ferruh Bozbeyle getirilmiştir (Karpata, 2012: 325- 342). 1970'te olan öğrenci eylemlerinin şiddeti yükselmiş ve karşıt gruplar arasındaki çatışmalar nedeniyle üniversitelerde eğitim-öğretim faaliyetleri durmuştur. Bu öğrenci ve işçi eylemleri üzerine hükûmet, sıkıyönetim ilan etmiştir.

1971 yılı içerisinde Türkiye'de mevcut siyasal ortamın sıkıntılı bir süreçten geçmesi toplumda tedirginlikleri arttırmaya başlamıştır. Sendika eylemlerinin artması ve öğrenci olayları gibi toplumsal nitelikli olaylarda ciddi artışlar meydana gelmesi, toplumsal düzeni ve asayışı zedelemesi orduda hareketlenmeyi arttırmıştır. 1971'de Mart ayında Türkiye'de terör-şiddet olaylarını oldukça artmıştır. Üniversite kampüslerindeki kutuplaşma, İstanbul

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde büyük gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Şehirlerde bombalar patlamış, bankalar soyulmuş ve 4 Mart 1971'de 4 ABD'li askerler kaçırılmıştır. ODTÜ'deki öğrenci hadiseleri çatışmaya dönüşmüş, bu durum üniversitedeki gerginliğin daha da tırmanmasına yol açmıştır. 7 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç düzey komutanları toplantıya çağırılmıştır. Genel Kurmay Başkanı'nın siyasi erke karşı bir müdahale yapılmasına karşı olduğu biliniyordu fakat Onun bu çağrısı ordudaki darbe yanlılarını da harekete geçirmiştir (Gökçen, 2020: 255)

Sol görüşlü unsurlarca yapılması düşünülen bir askeri müdahale 9 Mart günü ordudaki diğer unsurlarca engellenmiştir. Ancak 3 günlük bu gecikmeden sonra 12 Mart 1971 günü, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celâl Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından TSK İç Hizmet Yasasının 35. maddesine dayanılarak, Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlığına muhtıra verilmiştir. Muhtıra sonrası süreçte Meclis açık kalmıştır. Devlet yönetiminde belirleyici siyasi güç ordu mensupları olurken çok partili siyasi hayat uygulamada iki yıl askıya alınmıştır (Özbakan, 1989: 320, 361). Bu süreçte 20 Mayıs 1971 tarihinde Milli Nizam Partisi Siyasi Partiler Kanununa muhalif tutumundan dolayı, ideolojik söylemler ve terörizme desteği yüzünden 20 Temmuz 1971'de Türkiye İşçi Partisi (TİP) kapatılmıştır (Özbakan, 1989: 320, 361).

“12 Mart Muhtırası” incelendiğinde aslında 1960'lı yılların siyasi ve devlet yapılanmasında beliren sıkıntıların buna zemin hazırladığı görülmektedir. Demirel Hükûmetinin takip ettiği iktisadi politikaların Türkiye'de hâkim çevreler üzerinde meydana getirdiği hoşnutsuzluklar ve ABD ile olan münasebetlerde bağımsız bir dış siyaset izlenmeye çalışılması Türkiye'yi yeniden bir askeri müdahaleye maruz bırakmıştır. Türkiye'de yükselen sol siyasetin iktidar için beklentilerinin 1969 seçimleri sonucunda hayal kırıklığı ile sonuçlanması ve merkez sağın demokratik yollarla iktidardan düşürülemeyeceğinin anlaşılması, sol kesimin askeri darbe beklentilerini tetiklemiştir (Burak, 2011: 56). Ekonomi ve toplumsal olayların kırılğanlığı bir askeri darbenin muhtıra ile sınırlı kalmasını getirmiştir. Devrik bir başbakan, etkisiz bir cumhurbaşkanı, başı öne eğdirilmiş bir meclis ve birbirine küs ordu mensuplarıyla Türkiye'de yepyeni bir devir başlamıştır. Süleyman Demirel böyle kritik bir süreçte devletin tüm bilgi kaynaklarına sahipken, çözüm arayışı için muhalefet partilerinin desteğini istememekle suçlanmıştır. Demirel, 12 Mart Muhtırasının bir emrivaki olduğunu, anarşinin faturasını yalnızca kendisinin ödemeyeceğini belirterek, son iki ayda olan olayların bunu ispatladığını söylemiştir (Bulut, 2006: 70)

12 Mart 1971 Muhtırasında CHP de suçlanmıştır. Muhtıra sürecinde İsmet İnönü, yeni hükûmeti kurma görevinin Nihat Erim'e verileceğini öğrenince 12 Mart'ı destekleyici bir tavır içine girmiştir. 12 Mart'ı gerçekleştirenler, parlamentoyu denetimleri veya tesirleri altına almak yerine Nihat Erim başkanlığında teknokratlardan meydana gelen bir hükûmetin kurulmasını sağladılar. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit bu muhtıranın aslında kendisine karşı yapılan bir darbe teşebbüsü olduğunu ileri sürmüştür. Muhtıranın hemen ardından 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un kaçırılması birçok toplumsal grubun kovuşturmaya tabi tutulmasına ve birçok tutuklamaların yapılmasına sebep olmuştur. Elrom'un 23 Mayıs'ta ölü olarak bulunması neticesinde yapılan operasyonlarda eylemi gerçekleştiren Mahir Çayan liderliğindeki THKP-C'li teröristler 1 Haziran'da yakalanmıştır. Bu olay, muhtıra sonrası olması muhtemel olayların da habercisi olmuştur. 1960 askeri darbesi sonunda oluşan siyasi ortam hiçbir sorunu çözmediği gibi toplumsal kutuplaşmanın da önünü açmıştır (Gökçen, 2020: 258).

5 Mayıs 1972 günü yapılan CHP kurultayında, Ecevit ve onu destekleyenlerin çoğunlukta olduğu parti meclisinin güvenoyu alması üzerine, İsmet İnönü genel başkanlıktan istifa etmiştir. 14 Mayıs 1972'deki kurultayda ise Bülent Ecevit, CHP'nin genel başkanlığına seçilmiştir (Ataay, 2007: 62, 196). Ecevit'in *Ortanın Solu* tabiri CHP'yi 1973 Seçimlerinde birinci parti yapmıştır. Yeni CHP içerisindeki muhalifler ise Kemal Satır genel başkanlığında Cumhuriyetçi Partiyi (CP) 4 Eylül 1972'de kurmuşlardır (Çelik, 2005: 284). 12 Mart 1971'den 26 Ocak 1974'e kadar geçen çalkantılı süreçte I. ve II. Nihat Erim (26 Mart 1971 ile 11 Aralık 1971 arasında 33. Cumhuriyet Hükûmeti ve 11 Aralık 1971 ile 22 Mayıs 1972 arasında 34. Cumhuriyet Hükûmeti), Ferit Sadi Melen (22 Mayıs 1972 ile 15 Nisan 1973 arasında 35. Cumhuriyet Hükûmeti) ve Naim Talu (15 Nisan 1973 ile 26 Ocak 1974 arasında 36 Cumhuriyet Hükûmeti) Hükûmetleri görev yapmıştır (Bulut, 2006: 75). "12 Mart 1971 Muhtırası" ve ara rejim sonrasında 1961 Anayasasının birçok maddesinin değiştirilmesi, özgürlükler, Siyasi Partiler Yasası, Üniversiteler ve TRT'nin özerklikleri, yüksek mahkemelerin üye seçimleri vb. konular tartışılmıştır. 1973 seçimleri Bülent Ecevit başbakanlığındaki beşinci koalisyonu, post-modern isimlendirmeye benzemez iki parti olan "CHP-MSP koalisyon hükûmetini gündeme getirmiştir (Canoruç, 2009: 302-304)

4. 1973 Genel Seçimlerinin Sonrası ve "CHP-MSP Koalisyonu"

Seçimler öncesinde yeni genel başkan Bülent Ecevit, kırsal kalkınmayı ön plana alan konuşmalar yaparak seçim sürecine partisini hazırlamıştır. Seçim propagandası süresince

kalkınma işinin kırsaldan başlatılmasını, sanayi toplumuna geçiş sürecinde *köykent projesinin* başlatılmasını savunmuştur. Güçlü köy kooperatifleri, sosyal güvenlik ve yardım kuruluşlarını kapsayan bir yapıyı *halk sektörü* olarak tanımlamıştır. Toprak mülkiyetinde adaletsizliklere dikkat çekerek, bir toprak reformu düzenlemesinin lüzumunu ortaya koymuştur. Ayrıca CHP kadın kolları, seçim kampanyasınca yoğun çalışmalarda bulunup, önemli katkılar sağlamışlardır. CHP, halkı merkeze alan çalışmalarında, AP ve 12 Mart ara rejim hükümetlerini de yerden yere vurmıştır. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise ağır sanayi hamleleri üzerinde durarak, kalkınma ve gelir adaletine dikkat çeken çalışmalar yapmıştır (Gülbay, 2018. 97, 98). CHP'nin laiklik, MSP'nin ise dindar çerçevede *hakça düzen* söylemleri, iki partide ortak söylem ve konular olmuştur. 14 Ekim 1973 tarihinde Meclis Seçimleri, 9 Aralık 1973 tarihindeyse belediye seçimleri yapılmıştır. Türk siyasetinde ara rejimin sonlandırılması için bambaşka bir sürece girilmiştir. 14 Ekim 1973 Meclis Seçimleri %66,8 oranıyla halk katılımının en düşük olduğu seçim olmuştur. Bülent Ecevit liderliğinde ve yenilenmiş siyasi organlarıyla bu seçimlere giren CHP, seçimden galip çıkmış olmasına rağmen tek başına hükümet kurabilecek milletvekili sayısına ulaşamamıştır. “CHP'nin %333'lük oy yüzdesinde milletvekili sayısı 185; AP'nin %29,8 ve 149 milletvekili; MSP'nin %11,8 ve 48 milletvekili; DP'nin %11,9 ve 45 milletvekili; CGP'nin %5,3 ve 13 milletvekili; MHP'nin %3,4 ve 3 milletvekili; TBP'nin %1,1 ve 1 milletvekili ve bağımsızların 6 milletvekili” çıkarması şeklinde gerçekleşmiştir(https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1973MilletvekiliSecimi/1973_Milletvekili_Sayisi.pdf).

Seçimin neticeleri, CHP oylarının CGP ile AP oylarının ise DP ile parçalandığını veya bölüşüldüğünü göstermektedir. Milli Selamet Partisi (MSP) aslında oy aldığı kitle göz önüne alındığında Adalet Partisinin (AP) oylarının düşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu tabloya göre CHP'nin oyları 1969 Seçimine göre %5,9 artarken, AP'nin oyları ise %16,7 nispetinde düşmüştür. “Nisbi temsil” sistemiyle gidilen “1973 Meclis Seçimleri” yeni bir koalisyon hükümetleri sürecini de beraberinde getirmiştir (Yeni İstanbul, 1973: 1). Hiçbir parti çoğunluk sağlayarak hükümeti tek başına kurabilecek milletvekilliği sayısına erişememiştir. 14 Ekim 1973 meclis seçimlerinin akabinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, TBMM’de 1. parti lideri olan Bülent Ecevit’e hükümeti kurma vazifesini vermiştir. Adalet Partisi (AP), halkın seçimde kendisine muhalefette kalma görevini verdiğini ileri sürerek, muhtemel bir CHP-AP koalisyonunun kurulmasının istendiği gibi düşünülmüştür. CHP'nin parti organları da AP ile ortak bir hükümette olmayı reddetmiştir (Yeni Ortam, 1973: 1-5) CHP, MSP’yi en elverişli ortak olarak görmek zorunda kalmış ve başından beri AP ile ilgilenmeye özel bir gayret

göstermiştir. Ancak içinde CHP'nin olmayacağı bir koalisyon da salt çoğunluğun sağlanması mümkün görünmüyordu.

Tek başına hükûmet kuramayacak olan CHP, MSP'ye yönelmek zorunda kalmıştır. Hükûmetin bakanlık paylaşımında CHP'ye 18, MSP'ye ise 7 bakanlık verilmesinde uzlaşmıştır. Koalisyon bakanlıkları 23 vekil ve 2 senatörden müteşekkildir. Başbakan Yardımcısı koalisyonun ortağı MSP'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan idi. Hükûmet programında, hedefin milli-manevi değerlere bağlı, demokratik, laik-sosyal ve hukukun üstün olduğu bir devlet prensiplerine kalpten inanan, hukuk üstünlüğü, insan hürriyetine saygılı olan iki partinin ortak hedeflerinin, kanunları tüm vatandaşa eşitçe uygulayıp, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir devlet yönetimi anlayışıyla sosyal adalet ilkesine dayalı bir sosyal yönetimin tesis edilmesi olduğu belirtilmiştir (Görmüş, 2015: 1).

Sonuç yine bir imkânsız koalisyonlar sürecinin başlaması olmuştur. 1961 tecrübesini hatırlatarak bir “büyük koalisyon” ihtimalinden söz edenlere *hayalci* gözüyle bakılıyordu. Fakat hükûmeti kurmakla görevlendirilen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit *tarihsel yanılığa* son verdiğini söyleyip MSP ile ortaklığı kabul etmiştir. *Tarihsel yanılığa*, sol ile dindar kesimin bir araya gelmemeleri gerektiğine dair tarihsel bir tespit olup, CHP-MSP koalisyonu bu yönüyle en olanaksızın gerçekleşmesi anlamına geliyordu. O günlerde Avrupa'da İtalyan Komünist Partisi ile Hıristiyan Demokratların *tarihsel uzlaşma* siyasetinden ilham alınarak, CHP- MSP Koalisyon Hükûmetine *tarihsel uzlaşma* da denilmiştir. Ecevit, Cumhuriyetin kurucularını tarihsel bir yanılığa içinde olmalarından dolayı eleştirmiş, kendisinin böyle yanılıgıları sonlandırmakla tarihi bir uzlaşmayı gerçekleştireceğini her fırsatta vurgulamıştır (Görmüş, 2015: 1). Bülent Ecevit, İsmet İnönü'yü 1972'de genel başkanlıktan indirerek onun elinden genel başkanlığı almış bundan sonra “CHP” sosyal demokrat bir partiye dönüşmüştür. Ferit Melen'den sonra CHP ve AP'den ayrılanlara “*Cumhuriyetçi Güven Partisi*” altında Naim Talu tarafından kurulan hükûmet, Türkiye'nin sosyal demokrat bir iktidara ihtiyacının olduğunu ispatlamıştır. Ecevit, bu siyasi havayı değerlendirerek, 1973 Meclis Seçimlerinde sınıfsal sosyal-demokrat söylemi ve 12 Mart'a karşı tavrının ödülünü böylece almış ve beklenmedik bir çıkış yaparak seçimlerde de 1. parti olabilmiştir (Kongar, 2006: 175-177). CHP-MSP ile Koalisyon Hükûmeti 25 Ocak 1974'te kuruldu. CHP-MSP Koalisyonunun ömrü 9 ay 20 gün olmuştur.

5. CHP-MSP Koalisyonunun Hedefleri

CHP ve MSP partilerince kurulmuş olan hükûmetin ortaklık koşulları ve hükûmetin hedeflerinin belirlendiği hükûmet protokolünde demokratik, laik-hukuk devleti ilkeleri ile insan hak ve hürriyetlerine saygılı olunacağı ifadelerine yer verilmiş olup, sosyal adalete dayanan bir toplum düzenine atıfta bulunulmuştur;

Milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesine yürekten inanan; hukukun üstünlüğüne, demokratik hak ve hürriyetlere saygılı olan iki partinin ortak amaçlarının, kanunları herkese eşit olarak uygulayan, Atatürk ilkelerine bağlı bir devlet idaresiyle anlayış, kardeşlik ve sosyal adalete dayanan bir toplum düzeninin kurulması (I. Ecevit Hükûmeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP), 1974: 1).

Hükûmet'in programında iç göç kontrolü, ağır sanayi konusunda yatırım ve dışa bağımlılığın bitirilmesi gibi önemli konular yer almıştır. Bunun yanı sıra Kıbrıs ve Ege'de kıta sahanlığı meseleleri programda ele alınmıştır. Ayrıca, kentleşme ve sanayileşmenin insan emeği açısından değerlendirileceği ve bazı sorunlarının halledilmesine ivedilikle başlanacağı hususlarına yer verilmiştir. Mesela işsizlik sigortası uygulamasına başlanması, kıdem tazminatının yükseltilmesi, toplu iş görüşmelerinde yetkili sendikanın tespiti, yargı denetimi ve işçilerin gizli oy kullanabilmeleri, tarım işçisinin sigorta kapsamına alınması gibi meseleler öncelikli olarak plana alınmıştır (I. Ecevit Hükûmeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP), 1974: 1).

5.1. “CHP-MSP Koalisyon Hükûmetinin Açmazları ve Türk Siyasetinde Olanaksızın Olması

27 Mayıs 1961 Askeri Müdahalesi sonrasında ve hazırlanan 1961 Anayasası ile arttırılan bireysel özgürlüklerin yanı sıra bürokraside ve devlet kurumlarında siyasal İslam'ın tehlike olmamasına özen gösteren ifadelere yer verilmiştir. Ancak Türkiye'de güç kazanan radikal sol eğilimine karşı Komünizm ile Mücadele Dernekleri ve benzeri kuruluşların tesisi ile dindar ve milliyetçi sağın yeniden yükselmesi ve 1960'lı yılların sonlarında Milli Nizam Partisi (MNP) ile başlayan siyasal dindar hareket kendi siyasi partisini kurmuştur. 12 Mart Muhtırasından sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükûmeti de sağ kesimin devlet kademelerinde yer bulması açısından önemli bir zamanlama ve fırsat olmuştur. Bu dönemdeki egemen sosyal düşünce, siyasal İslam'ı ezilmiş kesimlerin bir tepkisi olarak görmüş ve ona olumlu yaklaşmıştır. Dindar kesimin ekonomik tercihleri de bu bakışa cevap olarak görülmüştür (Kongar, 2006: 181).

1960 sonrasında Türk siyasal düşünce hayatına Türk-İslam sentezi düşüncesi özellikle sağ siyasi kesimlerde hâkim olmaya başlamıştır. Kimi çevrelere göre de laiklik etik değerlerin zayıflatılmasına neden olarak, sosyalist-marksist eğilimlere uygun bir ortam oluşturmuştur. Aydınlar Ocağı temelli Türk-İslam sentezi düşüncesi, zamanla sol akımlara da yansımıştır. CHP-MSP Koalisyon Hükûmetine uygun koşullar böylece ortak bir siyasi havayı hazırlamıştır. Ecevit'e göre, bu ortaklık laik-siyasal İslam tartışmasına son noktayı koyarak, Türkiye'de barışçı bir toplum düzeninin oluşmasında ara formül olabilirdi.² Ancak Başbakan Bülent Ecevit'in yurt dışı gezilerinde Başbakanlık vekaletini yardımcısı Necmettin Erbakan'a vermemiştir. İleride yapılacak bir seçimde CHP'nin oyunda yükselme ihtimalinin çok yüksek olacağını zannederek, kısa zamanda MSP'ye ihtiyacın kalmayacağına yönelik bir tavır içine girmeye başlamıştır. Kıbrıs Harekâtını yarıda keserek Erbakan ile bir anlaşmazlık içinde olduğunu göstermeye başlaması bu koalisyonun fazla uzun ömürlü olmamasına yol açmıştır. Yaklaşık 10 ay ömürlü bu koalisyon hükûmetinde CHP, prestij yapacak ve muhtemel bir genel seçimde oyunu arttıracak, CHP'yi ortaksız bir iktidara taşıyacak çalışmalara kısa zamanda başlamıştır. Tarım üreticisi köy halkının ürününün fiyatlandırılması, üretici kesime yardım planının iç politikaya dair pozitif çalışmaları olmuştur. CHP gözünde diğer mühim bir olay da 12 Mart ara rejiminde haşhaş ekimi yasağının kaldırılması olmuştur ki bu durum Amerika'yı çok kızdırmıştı. Bu karar, Türk köylüsü ve üreticisini sevindirirken, dış politikada ABD'nin ciddi tepkisine yol açmıştır (Kongar, 2006: 174).

Ecevit, hükûmetin ömrünü azaltacak engelleri ortadan kaldırmak üzere bazı motivasyon çalışmaları yaptırsa da bu yeterli olmamıştır. Hükûmetin ortakları kısa bir süre sonra ilk önemli anlaşmazlığı yaşamıştır. Zira ilk hoşnutsuzluk TRT'ye kimin genel müdür olarak atanmasında anlaşılabilmesi olmuştur. MSP, İsmail Cem ismine karşı çıkarak, kararnamenin imzalanmasında bir hayli direnmiştir. Nihayetinde TRT'ye genel müdür atama meselesi MSP'nin istediği diğer atamalara CHP'nin onay vermesiyle çözümlenerek, İsmail Cem, TRT'ye genel müdür olarak atanabilmiştir. Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin kaldırılmasında ısrarlı davranan MSP, 141 ve 142. maddelerde revizyona gidilmesini de istememiştir. Sonuçta hükûmet ortaklarınca hazırlanıp TBMM'ye getirilen "*Genel Af Kanun Tasarısı*" MSP tarafından kabul görmemiştir. Hükûmetteki tek sıkıntı bu tasarı hususuyla sınırlı kalmamıştır. Koalisyonun protokolünde ve hükûmet programında bulunmasına karşılık, MSP, oy kullanma yaşının 18'e indirilmesine olur vermeyerek, bunu seçim kanununda bir değişiklikle ancak olabileceğini bunu

² I. Ve II. MC hükûmetlerinde Türk-İslam sentezi görüşü hâkim olmuştur.

da yine diğer konularda yapmak istediği değişikliklere MSP'nin olur vermesi şartına bağlamak istemiştir. “Milli İstihbarat Teşkilatı'na (MİT)” Müsteşar ataması da yine hükûmetin ortakları arasında başka bir gerginliğe yol açmıştır. Ancak bu konuda Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ağırlığını koyarak sorunu çözmüştür (Gülbay, 2019: 355-357; Heper, 2006:204-206).

5.2. “CHP-MSP Koalisyonu”nda Kıbrıs Barış Harekâtı Anlaşmazlığı

1974 yılı 15 Temmuz’unda Yunanistan’da “Albaylar Cuntası”ndan güç alarak iktidara gelen Nikos Sampson’un Kıbrıs’ta Cumhurbaşkanı Makarios’u askeri bir darbe ile devirmesi ile başlayan süreçte Türkiye harekete geçmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu durumda Sampson’un Kıbrıs Türkü konusunda sıkıntılı işler yapacağı ortada idi. Başbakan, Yunanistan’daki askeri cunta yönetimi ve Kıbrıs’taki Sampson’un askeri darbe ile yapacaklarını önceden görerek, Kıbrıs’a askeri bir müdahaleye karar vermiştir. Kıbrıs Türkleri güvenlik bakımından endişeli bir sürece girmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye’nin 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşunu sağlayan Garantörlük Antlaşması’nın kendisine verdiği haklara dayanarak, 20 Temmuz’da Ada’ya askerî harekât gerçekleştirmiştir. Cenevre’de garantör ülkelerle yapılan toplantıdan bir sonuç çıkmamış ve Türkiye 13 Ağustos günü başlayan 2. bir harekâtla ada topraklarının %40’ını almayı başarmıştır (Toluner 1977: 254). Kıbrıs Barış Harekâtı, Ecevit’e mühim bir şöret kazandırmıştır. O’nun “Karaoğlan” lakabına bir de “Kıbrıs Fatihî” sıfatı eklenmiştir (Gülbay, 2019: 86-98). Necmettin Erbakan ise bu harekatta ilk emri veren kişi olarak ve ayrıca Türk ve İslam dünyasına verdiği mesajlarla *Mücahit Erbakan* adıyla anılmaya başlanacaktır. Kıbrıs başarısı Türk ordusunun özgüvenini arttırmış ve Ecevit’in orduyla olan münasebetinde de kendisi için yararlı neticeleri olmuştur. Fakat, Kıbrıs ile gelen başarı ve şöretin tümünün Ecevit’e mal edilmesi ortaklar arasındaki hassas zeminde süren ilişkileri daha da bozmuştur. Kıbrıs’a müdahale esnasında bile hükûmet ortakları aynı şeyleri düşünmemişlerdi. Erbakan, Ada’nın hepsini Türkiye’ye katmayı isterken, kamuoyunun bir kısmı ise Ecevit’in çalışmalarını o haliyle yeterli bulmuştur. Necmettin Erbakan Kıbrıs’ın tamamının alınması noktasındaki haklılığını siyasal hayatında hep gündeme getirecektir (Müftüoğlu, 2008: 159; Artuç, 1989: 106,107; Şahinler, 1979: 60-61).

CHP, Kıbrıs Barış Harekâtı ile Ecevit’e verilen “*Karaoğlan ve Kıbrıs Fatihî*” lakaplarının getirdiği siyasi fırsatı oya dönüştürme eğilimine girerek, erken bir genel seçime gitme çalışmasına başlamıştır. “Genel Af Kanunu”, çeşitli makamlara yapılacak olan atamaların ortaklar arasında uzun süre devam eden çatışmaların konusu olmuştur. Daha sonra Ecevit’in Kuzey Avrupa ülkelerine gerçekleştirmek istediği geziler ipleri daha da germiştir.

Ecevit'e CHP Genel Sekreteri ve Devlet Bakanı olan Orhan Eyüboğlu'nun vekaleten tayinine Erbakan ve bakanları da Ecevit'in gezi kararnameini imzalamayarak karşılık vermiştir. 18 Eylül 1974'te böylece hükûmet istifa etmiştir. Erken bir genel seçime gitmek artık zorunlu olmuştur. Muhalefet ise erken bir genel seçimi benimsememiştir. 9 Aralık 1973'te yapılan yerel seçimlerinde CHP'nin aldığı oy ve Kıbrıs'la gelen siyasi başarı sağ partileri endişelendirmiştir. CHP ile bu şartlarda başa çıkılamayacağını düşünmüşlerdir. Sağ partiler zaman kazanmak isteyerek erken bir genel seçim yapılincaya kadar CHP'nin oylarının yükselmesini tersine çevirecek durumları beklemeye başlamışlardır. Yeni bir hükûmet sorunu çok yaklaşmıştır. CHP o günlerde erken bir seçimin iyi bir çözüm olabileceğini dillendirerek, gerçekte muhafazakâr partilerin bir araya gelmesini engellemeye çalışmıştır (Gülbay, 2019: 342).

6. Benzemezleri (CHP-MSP) Koalisyonunun Sona Ermesi

Gerginleşen siyasi ortamda Bülent Ecevit istifa ettikten sonra erken bir seçime kadar bir seçim hükûmeti-koalisyonu kurmayı düşünmüştür. Böyle bir seçim hükûmetinin kurulabilmesi için parti içindeki bazı isimler hemen harekete geçmiştir. 15 Eylül 1974 günü CHP'li bakanlardan ikisi ile Genel Sekreter Orhan Eyüboğlu ve Genel Sekreter Yardımcısı Deniz Baykal, Demokratik Partiden Saadettin Bilgiç'i partilerine katılmaya çağırılmışlar ve Ecevit'in ertesi gün hükûmetin istifasını sunacağını, kurulacak yeni hükûmette DP'ye bakanlık verilebileceğini, erken seçime gitme kararı alınmasının önünün böylece açılmış olacağını söylemişlerdir. Bilgiç'in büyük bir hayretle karşıladığı bu öneri konusunda arkadaşlarını ikna etmesi çok zor bir durum idi. CHP'liler ise bundan çok ümitliyidiler. CHP korkusu ve karşıtlığındaki sağ partiler ise birbirlerine yaklaşmışlardır. Ülkede iyiden iyiye Milliyetçi Cephe Hükûmetinin (MC)" kuruluş sürecine doğru doğru gidilmiştir (Cumhuriyet, 1973: 1).

Ecevit, seçime gidilmesini beklerken AP-MSP-CGP-MHP ve bağımsız vekiller birleşerek I. Milliyetçi Cephe Hükûmetini kurmuşlardır. AP, 30 Bakanlığın 16'sını alırken ikinci büyük parti olan MSP 8, CGP 4 ve MHP de 2 bakanlık alabilmiştir. "I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti" olarak adlandırılan Demirel başkanlığındaki bu yeni hükûmet, Türk siyasetinde sağ siyasette ilk kez oluşturulmuş olan birliği de ifade etmektedir (Gökçe, 2020: 249). Milliyetçi Cephe Hükûmetinde (MC) birçok terör ve sokak olayı meydana gelmiştir. 22 Ekim 1975 tarihinde Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil ASALA örgütüne bağlı 3 Ermeni terörist tarafından öldürülmüştür. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, yeni hükûmetin kurulmasına kadar eğitim-öğretime ara verilmesini istemiş ve meydana gelen olaylardan Milliyetçi Cepheyi sorumlu tutmuştur (Milliyet, 1975: 1). Kıbrıs Harekâtı sonrasında

Türkiye'ye konulan ambargolar yüzünden ekonomik sıkıntılar hızla artmaya başlamıştır. 1977 seçimlerine kadar sıkıntılı bir süreç yaşanmıştır. 1977'de siyasal şiddet olaylarında ölenlerin sayısı 319, 1978'de 1095; 1979'da ise 1362'yi bulmuştur. CHP 1977 seçimlerinde yine oylarını yükseltmiş ancak tek başına yine iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşamamıştır. MSP ve CHP birbiriyle tekrar bir koalisyon hükûmeti kurmaya yanaşmamıştır. Sonuçta AP, MP, MHP arasında yeniden Milliyetçi Cephe koalisyonunu kurulmuştur. "II. MC Hükûmeti" AP, MSP, MHP'den oluşmuştur. "II. Milliyetçi Cephe Hükûmetini (MC, 21 Temmuz 1977-31 Aralık 1977)", birincisi kadar başarılı olamamıştır. Sokak eylemleri, öğrenci olayları ve terörist eylemler artık zirve noktasına ulaşmıştır. Laiklik karşıtı eylemler yükselmiştir. Enflasyon da hızla artmıştır. "II. MC Hükûmeti" bir süre sonra düşürülmüştür. Ecevit, bağımsızlar, AP'den ayrılan "Demokrat Parti, CGP ve AP"den transfer ettiği bazı milletvekilleriyle yeni bir hükûmet kurmuştur. Bu hükûmetin kurulmasında Güneş Motel'de 11 AP'li vekil ile transfer pazarlığı yapılmıştır. Ancak koalisyon uyumlu olamamış ve kısa sürede içinde hiçbir sosyal demokrat proje hayata geçirilemeden hükûmet dağılmıştır (Kara, 2015: 5). TÜSİAD bu dönemde hükûmetin düşmesi için gazeteleri kullanarak hükûmet aleyhinde çalışmıştır. Bu dönemde Abdi İpekçi, Bedrettin Cömert gibi kişilere suikastlar düzenlenmesi dikkat çekmiştir. CHP-AP koalisyonuna ise Süleyman Demirel bir türlü yanaşmamış, Demirel sağ partilerin desteğiyle bir azınlık hükûmeti kurmuştur. Süleyman Demirel başkanlığında oluşturulan yeni kabineye (Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükûmeti) diğer sağ partiler kabinede yer almadan destek vermişlerdir. "III. Milliyetçi Cephe Hükûmeti", 12 Kasım 1979 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasında iktidarda kalmış ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda son bulmuştur. Bu dönemde iç çatışmalar, öğrenci olayları, ekonomik sorunlar çok ciddi bir şekilde ülke siyasetini meşgul etmiştir. 1980 Askeri Darbesi öncesinde Süleyman Demirel mühim bir adım atarak, 24 Ocak Kararları olarak bilinen ve IMF'yi ülkeye davet eden ekonomik paketi uygulamaya almıştır. Bu ekonomik paket, Türkiye'nin liberalist bir ekonomi sistemine girmesi ve global kapitalist sisteme dahil edilmesi bakımından bir tarihi bir devrin başlangıcı olmuştur. Türkiye'de koalisyonlar sürecinin bu son aşamasında 12 Eylül 1980'de askeri darbe yapılmıştır (Kongar, 2006: 180).

Sonuç

Türkiye'de çok partili siyasal hayatta demokratik parlamenter yapı 1946 seçimleriyle başlamıştır. İki partiden mürekkep bir koalisyon dönemi ise 1961'den sonra ancak olabilmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında yapılan ilk genel seçimlere katılan dört partiden hiçbirini

TBMM'de tek başına hükûmet kurabilecek çoğunluğa erişememiştir. 1961-1965 arasında görev yapan ilk 3 koalisyon hükûmeti İsmet İnönü, 4. de AP bağımsız senatörü olan Prof. Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulmuştur. "1965 ve 1969 Meclis Seçimleri", AP'yi yalnız başına iktidara getirmiş, "12 Mart 1971 Muhtırası" ve ara rejimin akabinde yapılan 1973 Meclis seçimleriyle "CHP-MSP" ortak hükûmetini ortaya çıkarmıştır. İmkânsız koalisyonlar ile tarihi yanlışların sona ereceği ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu hükûmeti Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan ve halk arasında bilinen adıyla "1. Milliyetçi Cephe (MC) ve II. Milliyetçi Cephe (MC)" hükûmetleri takip etmiştir. Bu Türkiye'nin 6. ve 7. koalisyon hükûmetleri olmuştur. Türkiye'de 1977'de meydana gelen iç çatışmalarda sorumluluğu tek başına MC iktidarına yüklemek doğru değildir. Zira ülkenin iç dinamikleri her zaman dış faktörlerin baskı ve etkisi ile başlayıp gelişmiştir. O dönemde ABD'nin İslam ülkelerindeki "Yeşil Kuşak" projesi, İran İslam devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi bu noktada değerlendirilmelidir. 1970'li yılların son koalisyon hükûmetiyse yine Ecevit'in başbakanlığında kurulan CHP-CGP-DP ve AP'den ayrılan bağımsız vekillerle kurduğu 8. koalisyondur.

1961-1980 arası dönemde Türk dış politikasına "Kıbrıs Meselesi, AB'ye tam üyelik, NATO üyeliği, Ege sorunu, sözde Ermeni soykırımı iddiaları, ASALA ve PKK terörü", Avrupa'ya gönderilen göçmen işçiler gibi önemli konular yön vermiştir. Dış politikada bu kadar ciddi sorun ve konularla meşgul olunurken iç politikada da koalisyon hükûmetlerinin açmazları ile sıkıntılı bir süreç yaşanmıştır. Türkiye'de 1961-1980 arasında kurulan hükûmetler koalisyon protokollerinin şartları içinde kapsamlı ve başarılı çalışmalar yapamamıştır. 1973 Seçimleri sonrasında kurulan CHP-MSP hükûmeti Türkiye'de nelerin olabileceğinin ispatlanması bakımından bir dönüm noktası olsa da bu süreç uzun sürmemiştir. Kıbrıs Barış Harekatının siyasi sonuçlarını oya dönüştürmek isteyen dönemin CHP yönetimi sağ partiler arasındaki bölünmüşlüğü de kullanarak yapılacak bir seçimde tek başına iktidar olmaya çalışmıştır. Ancak bu sefer de daha çok partiden oluşan koalisyonlar süreci başlamıştır. Toplumsal sıkıntılar ve ekonomik sorunlar mevcut hükûmetler tarafından çözülemeyince 1980 Askeri Darbesine kapı aralanmıştır. 1961-1979 arasındaki koalisyon hükûmetleri tek parti iktidarlarına nazaran kısa ömürlü olmuştur. İstikrarlı olmaları bakımından ise verimli-faydalı olmadıkları açıktır. Siyasi, ideolojik vb. açılardan uyum ve bütünlük sağlayamamışlardır. Türkiye'de 1961-1965 ve 1973-1977 yılları arasında kurulan hükûmetler bakıldığında, ordunun ve MBK'nın büyük bir etki ve tesirinin olduğu görülmektedir. 1973, 1977 ve 1979 seçimleri, TBMM'deki partilerin temsillerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Ancak bir türlü ülke siyasi istikrara kavuşamamıştır. Kararsız koalisyonlardan müteşekkil zayıf hükûmetler bir varlık gösterememiştir.

Kaynakça

- Abadan, N. (1966). *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akyıldız, A. (2016). Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 1-7, 127-148.
- Artuç, İ. (1989). *Kıbrıs'ta Savaş ve Barış*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e kriz kaskacındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükûmeti*, Ankara: De ki Basım Yayın Ltd. Şti.
- Atagünç, İ. Ö. (2019). Ferruh Bozbeyli'nin Siyasal Düşüncesinde 'Demokratik Sağ' Kavramı. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3-2, 191-222.
- Aydemir, T. (1968). *Talat Aydemir'in Hatıraları*. İstanbul: Kitapçılık LTD. AŞ. Yayınları.
- Barlas, M. (1961). "Biraz Hazırlıksız Değiller mi?". *Son Havadis*, 13 Şubat.
- I. Ecevit Hükûmeti Koalisyon Protokolü (CHP-MSP). (1974). Ankara: TBMM Basımevi.
- Bulut, S. (2006). *Muhtıra sonrası demokratikleşme hareketine örnek model olarak 1973 genel seçimleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan günümüze ordu-siyaset ilişkileri. *History Studies*, 3, 1-23.
- Canoruç, M. Ş. (2009). Anayasal kurum olan TRT'nin özerkliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8-27, 293-322.
- Çakır, E. M. (2020). 1991 – 2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükûmetleri Yönetimi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 19-37.
- Çelik, V. (2005). 12 Mart Ara Döneminde Siyasal Partiler, *Liberal Düşünce*, 40, 283-309.
- Daver, B. (1964). Türk Üniversite Öğrencileri ve Siyaset. *AÜSBF Dergisi*, XIX, 37-46.
- Feyzioğlu, T. (2005). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, İstanbul: Ozan Yayınları.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 241-264.
- Görmüş, A. (2015). Türkiye'nin İmkânsız Koalisyonları. 10 Haziran <https://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiyenin-imbkansiz-koalisyonlari> Erişim 20.09.2022.
- Gülbay, A. (2019). Huzursuz Bir Ortaklığın Ses Getiren Hamlesi: CHP-MSP Koalisyon Hükûmeti ve Kıbrıs Barış Harekâtı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 30, 333-361.

- Gülbay, A. (2018). *Kısrır Seçimler ve Bunalımlı Yıllar*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- “İnönü, Köy Enstitülerinin Kurulmasına Tarafı”, *Milliyet* 13.12.1961.
- https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1973MilletvekiliSecimi/1973_Milletvekili_Sayisi.pdf Erişim 11.09.2022
- Kara, M. A. (2015). *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon*, Ankara: BigBeng Yayınları.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Siyasal Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- “Koalisyon”. (1985). *Meydan Larousse*, 7, 367.
- Kongar, E. (2006). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Medzihorsky, J. (2019). Rethinking the D'Hondt Method, *Political Research Exchange*, 1-1, 1-15.
- Müftüoğlu, İ. (2018). *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı ve Perde Arkası*. İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- “Ne Kurulmaz Hükümetmiş”. (1973). *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1973.
- Özbakan, H. (1989). *Silahlı Kuvvetler Hukuk Rehberi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özdemir, A.; Nişancı, Ş. (2019). Türkiye’de ve Dünyada Seçim Kavramı ve Olgusunun Gelişimi, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 73-96.
- Resmî Gazete*. (20 Temmuz 1961). No: 10859.
- “Seçimler, Evveli ve Sonrası”. (1961). *Forum*, 176, 1 Ağustos.
- “Seçimlerden Sonra”. (1964). *Forum*, 245, 15 Haziran.
- “Seçmen Sağ Koalisyon İstiyor”. (1973). *Yeni Ortam*, 01.11.1973, 1- 5.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki Adam*. İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Şahinler, M. (1979). *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*. İstanbul: Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği Kültür Yayınları.
- Şahoğlu, F. (1965). *AP'nin İç Yüzü*. İstanbul: Ersal Kollektif Şirketi Matbaası.
- “Şimdi Ne Olacak”. (1973). *Yeni İstanbul*, 16 Ekim 1973 Salı, 1.
- Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, Y.; Okutan, Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. İstanbul: Orion Yayınları.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasal Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Toluner, S. (1977). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Tuncer, E. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877- 2002)*. Ankara: TESAV Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim Ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. (2012). Cilt 1, Ankara: TBMM.

Yalansız, N. (2006). *Türkiye’de Koalisyon Hükûmetleri 1961-2002*. İstanbul: Büke Yayınları.

Yalçın, M.A. (1961). “Buhran”. *Son Havadis*, 1 Kasım.

EKLER

Ek-1 "MSP Cumhuriyetin Sadece Taraftarı Değil Aynı Anda Teminatıdır", Millî Gazete, 12.12.1973,

s.1.

World Journal of Human Sciences

Millî Gazete
Halk Geldi Batıl Zail Oldu

Asiltürk Tunc'a cevap verdi
«MSP Cumhuriyetin sadece taraftarı değil aynı anda teminatıdır»

MSP

Libya Lübnan'daki alçısını geri çekti

Erbakan Bağımsız Belediye Reislerini tebrik etti

MSP Genel İdare Kurulu toplandı
«MESELE ÇOK MÜHİM VE DERİNDİR»

OTOMOBİL FIATLARI SÜRATLE DÜŞÜYOR

Emeklilerin tedavi konuları ile sağlık Bakanlığı ilgilenecek

Mevlana hayranı Amerikalı Sema ayini öğrenmek için Konya'ya geldi

İstanbulda 48 saatte 14 otomobil çalındı

ÇERÇEVE YİNE ÖĞRETMEN

Accip Family

Ek-2 “Şimdi Ne Olacak”, *Yeni İstanbul*, 1973 Salı, s.1.

42 38 14 1 1 1

Son sonuç: AP 163-CHP 187

İstanbul

ŞİMDİ NE OLACAK?

"MİLLİYETÇİ PARTİLER SOLA KARŞI TEK BİR CEPHEDE BİRLEŞMELİDİRLER"

oyların yüzde 5i iptal edildi

Seçime katılma oranı çok düşük

İLLERE GÖRE DURUM ...ve kazananlar

İsrail Mısır'ı durduramıyor

DENİZ ASSUBAY ÖRGÜTÜ DAVASINA BAŞLANDI

GÜNÜN İÇİNDEN

KAYBEDEN ŞÖHRETLER

Ankara'da silahlı iki kişi bir...

Ek-3 "Büyük Sermaye Çevreleri Sağ Koalisyon İstiyor", Yeni Ortam, 01.11.1973, s.1 ve 5.

Ek-4 Başbakan Bülent Ecevit ve Heyetinin Londra'ya Gönderilmesine Dair 03.08.1974 Tarihli Kararname

**T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TEŞKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI**

KARARNAME

Sayı: T/ 8675

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TEŞKİK DAİRESİ

İngiltere Hükümetiyle temaslarda bulunmak üzere Hükümetimizi temsilen Başbakan Bülent Ecevit Başkanlığında delegeler olarak ilişik listede adları ve görevleri yazılı kişilerden kurulu bir Heyetin Londra'ya gitmesinin ve Heyete İdari nezur Sani Soylu ile Sekreter Filiz Özkan'ın refakat etmesinin kabulü; Dişigleri Bakanlığının 17/7/1974 tarihli ve SİGM 740.430-1017-1243 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 3 / 8 / 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.

N. K. K.
CUMHURBAŞKANI

Başbakan Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı
Başbakan Yrd. Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı
Adliye Bakanı Millî Savunma Bakanı İçişleri Bakanı Dişigleri Bakanı Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Tarımsal İşler ve Köy İşleri Bakanı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı ÖSYM ve Tüketici Bakanı
Ulaştırma ve Hava İşleri Bakanı Ulaştırma Bakanı Çalışma Bakanı Sağlık ve Tüketici Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı
Yurtiçi ve Yabancı İşleri Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

30.08.01.02 318.50.8

Dosya No: 105-168
1292

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2 /318.50.8. I.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Birinci Dünya Harbinde Hazırladığı Bir Rapor Üzerine Bazı Tespitler

Some Findings On A Report Prepared By Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha In The First World War

*Erdal Korkmaz**

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminde ordunun birçok kademesinde görev ve vazife alarak yetkin bir komutan olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle Birinci Dünya Harbi esnasında Çanakkale, Kafkas ve Sina-Filistin Cephesi'nde üstlendiği vazifeler, onun ordunun sevk-idaresindeki tecrübe ve deneyimini artırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Harbi'nin seyri içerisinde Çanakkale ve Kafkas Cephesi'nde gösterdiği başarılar, kendisinin Sina-Filistin Cephesi'ne atanmasına zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sina-Filistin Cephesi'ndeki kritik vaziyet sebebiyle bölgedeki 7'nci Ordu Kumandanlığı'na tayin olmuştur. Kendisi buradaki görevi esnasında, Osmanlı ülkesinin ve ordunun durumuna ilişkin 20 Eylül 1917 tarihinde Osmanlı Sadaret makamı ve Başkomutanlık Vekâleti ile bazı devlet erkânına iletilmek üzere geniş ve tafsilatlı bir rapor hazırlamıştır. Ülkenin ve ordunun durumu ile alınacak tedbirlerle alakalı olarak hazırlanan bu raporun, dönemin siyasi, askeri ve idari durumuna ilişkin büyük bir önemi bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel özelliklerini de yansıtan bu rapor, onun askeri kimliği yanında siyasi ve idari yönünü de ortaya koymaktadır.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., erdalkorkmaz.01@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3260-9403.

Atıf/Citation: Korkmaz, E. (2023). Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Birinci Dünya Harbinde Hazırladığı Bir Rapor Üzerine Bazı Tespitler. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi. 2023 (1), 176-202.

Geliş/Received: 03.12.2022

Kabul/Accepted: 28.12.2022

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa tarafından 20 Eylül 1917 tarihinde hazırlanarak ülkenin siyasi ve askeri makamlarına iletilen rapora, arşiv belgeleri ekseninde yer verilerek, bu rapor üzerinden genel bir değerlendirme ve analiz yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti, Ordu, İdare, Rapor.

Abstract

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha, the founder of the Republic of Turkey, came to the forefront as a competent commander by taking duties at many levels of the army during the collapse of the Ottoman Empire. The duties he assumed in Çanakkale, the Caucasus, and the Sinai-Palestine Front, especially during the First World War, increased his experience in the administration of the army.

The successes of Mustafa Kemal Pasha in the Çanakkale and Caucasus Fronts during the course of the First World War laid the groundwork for his appointment to the Sinai-Palestine Front. Mustafa Kemal Pasha was appointed to the 7th Army Command in the region due to the critical situation in the Sinai-Palestine Front. During his duty here, he prepared a comprehensive and detailed report on the situation of the Ottoman country and the army to be conveyed to the Ottoman Grand Viziership, the Deputy Commander in Chief, and some state officials on September 20, 1917. This report, which is prepared regarding the situation of the country and the army and the measures to be taken, has great importance regarding the political, military, and administrative situation of the period. This report, which also reflects the personal characteristics of Mustafa Kemal Pasha, reveals his political and administrative aspects as well as his military identity.

In this study, the report prepared by Mustafa Kemal Pasha on September 20, 1917 and sent to the political and military authorities of the country will be included in the axis of archival documents, and a general evaluation and analysis will be made through this report.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Ottoman State, Army, Administration, Report.

Giriş

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminde ülkenin farklı bölgelerinde ve değişik kademelerinde görev almak suretiyle ön plana çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, 20 Eylül 1917 tarihli ülke ve ordunun durumuna ilişkin raporuna değinmeden önce, Osmanlı Devleti'nin dönemin şartları içerisindeki yeri ile kendisinin görev ve safahatına değinmenin doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti, XIX. ve XX. yüzyılda yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri problemlerin etkisi ile yıkılma süreci içerisine girmiştir. Bunda ülkenin iç problemleri yanında, dışarıda yaşanan sorunların da büyük bir etkisi olmuştur. Devletin Batı'da yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri takip etmemesi ya da bunda geç kalması, bunun yanında devlet kademelerinde yaşanan liyakatsizlik ve çürüme, yıkılış sürecini hızlandıran etkenler olmuştur (İmamoğlu, 2016: 112-114).

Devletin yıkılışındaki iç problemler yanında, Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı sonucu çıkan isyanlar ve bu isyanların bazı Batılı devletler tarafından desteklenmesi dağılma sürecine etki eden diğer faktörler olmuştur (Uzun, 2000: 257-260; Kayıran, 2019: 71-75). Osmanlı Devleti, milliyetçilik akımının getirdiği azınlık isyanları ile uğraşırken, diğer taraftan Batılı Devletlerin yayılma ve nüfuz alanı haline de gelmiştir. Bunda ilgili devletlerin Endüstri Devrimi sonucu gelişen sanayileri için hammadde ve pazar arayışına girmelerinin de etkisi olmuştur. Neticede bir taraftan yaşanan azınlık isyanları ve diğer taraftan da Batılı devletlerin yayılma politikaları Osmanlı topraklarının yavaş yavaş elden çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda bakıldığında XIX. yüzyıl içerisinde Fransa; Cezayir ve Tunus'a asker çıkararak bölgeyi ele geçirmiştir (Baktıaya, 2010: 143145; Özdemir, 2003: 119-121). İngiltere; önce Kıbrıs'a, ardından da Mısır'a yerleşmiştir (Günay, 2007: 115-120; Murat, 2013: 133-136). İtalya ise, 1911'de Trablusgarp'a saldırarak bölgeyi ele geçirmiştir (Güzel, 2017: 9149). Aynı dönemde Batı güçlerin desteği ile Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuş, ardından da Osmanlı aleyhine genişlemeye devam etmiştir. İlgili devletlerin, Osmanlı Devleti'ne saldırısı ile Balkan Harbi başlamış ve bunun sonucunda ülkenin topraklarının bir kısmı daha elden çıkmıştır (Toprak, 2002: 44-51).

Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları yaşadığı bir dönemde, ülkenin kayıplarını telafi etmek ve dağılmayı önlemek maksat ve amacı ile İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından, Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması yapılmıştır (Özgüldür, 2021: 475-480; Arslan, 2022: 2325). Almanya ile yapılan gizli anlaşma sonucu, İtilaf Devletlerinin önünden kaçan iki Alman zırhlısının satın alındığı duyurulacaktır. Goben ve Breslau isimli savaş gemilerine Yavuz ve Midilli adları verilecektir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), BOA, HR.SYS. 2095/3_15, 31). Bu savaş gemilerinin Karadeniz'deki Rus Limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti, Birinci Dünya

Harbi'ne girecektir (CDAB, BOA, İ.MMS, 191/2_1-2). Böylece Osmanlı Devleti, harbin taraflarından biri haline gelecektir (Bozkurt, 2021: 47; Kapucu, Korkmaz, 2020: 49).

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne girdikten sonra, müttefiki Almanya'dan ve Avusturya'dan önemli oranda silah ve sistemi envanterine dâhil etmiştir. Askeri yardımın yanında Almanya'dan içerisinde generallerin de olduğu askeri personel de gelerek Osmanlı Ordusunun değişik kademelerinde vazife alacaktır. Bu kapsamda Birinci Dünya Harbi'nin seyri içerisinde; Bronsart von Schellendorf, Otto Liman von Sanders, Erich von Falkenhayn, Colmar von der Goltz ve Wilhelm Souchon gibi Alman generalleri de görevlendirilmiştir (Aktaş, 2019: 469-482).

Osmanlı Ordusunun değişik kademelerinde Alman subayların görevlendirildiği sırada Yarbay Mustafa Kemal, Sofya'da askeri ataşe olarak vazifeliydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine Yarbay Mustafa Kemal, kendisine aktif harp görevi verilmesini talep etmiştir. Bu talebin uygun görülmesi sonrasında 20 Ocak 1915'te 19'uncu Tümen Komutanı olarak Çanakkale'de görevlendirilmiştir (CDAB, BOA, i.HB. 163/1333; CDAB, BOA, BEO, 4323/324225; CDAB, BOA, BEO, 4324/324280; CDAB, BOA, İ. HB, 165/1333; CDAB, BOA, BEO, 4333/324934). Mustafa Kemal, Çanakkale'de görev yaptığı zaman dilimi içerisinde emrindeki kuvvetlerle İtilaf güçlerinin bölgede ilerlemesini önleyerek hem İstanbul'un işgal edilmesini hem de Osmanlı'nın savaştan erken ayrılmasını önlemiştir. Mustafa Kemal'in kara savaşlarında gösterdiği başarı kendisinin 1 Haziran 1915'te Albaylığa (Miralay) terfi etmesine zemin hazırlamıştır. Albay Mustafa Kemal, Çanakkale'de görev yaparken Anafartalar Grup Komutanlığı'na yükseltilerek İtilaf Kuvvetlerine karşı önemli başarılar kazanmıştır (Korkmaz, Özden, 2019: 29).

Albay Mustafa Kemal, 22 Şubat 1916'da Başkomutanlık Vekâleti tarafından alınan karar üzerine Kafkas Cephesi'nde görevlendirilen 16'ncı Kolordu Komutanlığı'nda vazife almıştır. Albay Mustafa Kemal, Kafkas Cephesi'ne geldikten sonra generalliğe (Mirliva) yükseltilmiştir (CDAB, BOA, BEO, 4406/330440). Mustafa Kemal Paşa, Kafkas Cephesi'ndeki görevi sırasında Muş ve Bitlis'in Ruslardan geri alınmasında görev almıştır. Bu başarısından dolayı kendisine Mecidiye Nişanı ve Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası verilmiştir (CDAB, BOA, İ.TAL, 508/1334). Mustafa Kemal Paşa, 7 Mart 1917'de Kafkas Cephesi'ndeki 2'nci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Kutu (K): 2675, Dosya (D): 184, Fihrist (F): 1-9).

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Vekâletinin 3 Temmuz 1917 tarihinde aldığı karar üzerine Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mareşal Eric von Falkenhayn'ın emri altında yer alan 7'nci Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir (CDAB, BOA, İ.DUİT. 155/53). Mustafa Kemal Paşa, 7'nci Ordu komutanı olarak görev yaptığı bu dönemde, ülkenin ve ordunun durumuna ilişkin 20

Eylül 1917 tarihli raporunu hazırlayarak ilgili makamlara göndermiştir. Bu rapor ile yetkili makamları, ülkenin gidişatı ve durumu hakkında uyarmıştır.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Raporu

7'nci Ordu Komutanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci Dünya Harbi devam ederken 20 Eylül 1917'de hazırlanarak Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Vekili Ahmed Cemal Paşa'ya gönderilen raporda;

“Genel durum hakkındaki âciizane düşüncelerimi aşağıda arz ediyorum.

Memleketin tüm kaderini yönetmekle sorumlu bulunan yüksek kişiliğinizin bu açıklamalarımı hiçbir kötümserliğe ve telâşa yormayarak soğukkanlılık ve ciddiyetle anlayacaklarına güvenim, düşüncelerimi, kavrayabildiğim en geniş bir biçimde anlatmaya sebep olmuştur.

a. *Memleketin genel durumu, her şeyden önce dikkati çekmektedir. Harp, her milletten olan unsurlarımızı istisnasız son dereceye getirmiştir. Abali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Evlerinde kalan abali, her bakımdan hükümetten uzak kalmaktan menfaattar bir hale gelmiştir. Çünkü kalan abali ya kadınlardan ya acizlerden veya firarilerden ibaret olup, bütün çabaları hayatlarını sürdürmeye yetmezken, mülkî hükümet ve askerîye, onlardan açlık ve ölüm karşılığında varını yoğunu istemek ve almakta ısrar etmek ve inatçı olmak mecburiyetindedir. Diğer taraftan, mülkî hükümetin tam bir acz içinde bulunuşu, genel bir anarşiye sürüklenen halkın yaşantısını idareye engel olup, abalinin hukuku için ne tasarlanmış ise hepsi hak ve adalete aykırı, dolayısıyla halkın nefretini üstüne çeken bir biçimde çözümlenmek zorunda ve alışkanlığında kalmıştır.*

Mülkî hükümetin acz içinde olması; güçlü bir zabitte kuvvetinin noksanlığı, ihtiyaçları yüzünden tüm memurların genellikle irtikâp, ihtikâr, suistimal ve keyiflerine düşkün bir hale gelmesinden (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu (ATAZB), K: 35, G: 74, B: 1) ve adli işlerin doğru bir biçimde işlemekte olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenler, genel hayatı her köşede ve her beldede esasından çürütmektedir. Umumi iâşenin, ticarî ve iktisadi işlerin müthiş bir süratle inişe geçmeye başlaması belirgin alâmetlerdendir. Bugün bir para meselesi hâsıl olmuştur ki, bu dert ne abalide ne memurlarda geleceğe güven bırakmamakta ve namuslu kimseleri kutsal bildikleri değerlerden uzaklaşmaya yöneltmekte ve zorlamaktadır. Bu nedenle harp devam ettiği takdirde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün içerden birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir.

b. *Genel askerî durum, harbin yakın bir gelecekte sona ereceğine işaret vermemektedir. Müttfiklerimizden askerî darbelerle düşmanlarımızı barışa zorlamaları artık söz konusu olmayıp Almanlar, stratejik sevk ve idareyi sadece “geliniz, bizi mağlup ediniz.” esasına bağlamışlardır. Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmayacaklarını zaman göstermekte olup, düşman abalinin de sefalet ve mahrumiyeti dâba az olmak ve kendi inançlarına emin bir neticeye ulaşmak ihtimaliyle bizim dayanabileceğimiz noktaya kadar savaşı sürdürmelerini*

tabiidir. Bu nedenle harp daha çok uzayacaktır ve harbi sona erdirmenin anahtarları bizim tarafın elinde değildir neticesini çıkarmak lâzım gelir (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74aa).

c. Türkiye'nin genel askerî durumu şudur: Ordu, harbin ilk dönemlerine göre çok zayıftır. Birçok orduların mevcudu, lazım olan miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kaynakları, ikmale muktedir değildir. Hatta 7'nci Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz. Genel kuvvetimize bir örnek olmak üzere arz edeyim ki, cihanın en zor işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59'uncu Tümen'in yüzde ellisi ayakta duramayacak kadar zayıflardan ibaret olduğundan, bunlar ayıklanmış ve sağlam kalan erler 17-20 yaşındaki gelişmemiş çocuklarla, 45-55 yaşındaki yaşlı ve sakatlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi tümenlerin taburları da İstanbul'dan bin mevcutla hareket etmiş ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halep'e ulaşmıştır. Bu hâl, genel yaşantıya ve mülkî hükümetin kuvvetine bağlıdır. Dolayısıyla kuvvetlerin düzeltilmesi orduların elinde olmayan nedenlerden ileri gelmektedir. Bu örnek gösteriyor ki, bütün kaynakları toplayarak ufak bir kısmı dahi sağlam bir hâlde bulundurmaya imkân yoktur. Subayların nitelik ve nicelik bakımından eksikliğini açıklamaya gerek bile yoktur.

Cephelerimizin talep ve ihtiyaçları şudur:

Bati'da düşmanla temas mevcut değildir. Ancak başkentimiz dünya ile olan deniz bağlantısı dolayısıyla ve en zengin yerimiz bulunduğundan, batı cephelerimizde düşman tarafından hayatî darbelerle teşebbüs edilmesi ihtimali mevcuttur. Kafkasya'da askerî durumumuz duraklama halinde olup tarafımızdan kaybedilenlerin geri kazanılmasına teşebbüs mümkün değildir. Rusların iç durumları ve Avrupa'da ihtiyaçları, faal harekatta bulunmalarına pek müsait değilse de herhangi bir sebeple Rusların buna teşebbüs etmeleri halinde (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ab) bunu önlemek veya sınırlamak bizim kuvvetlerimize bağlı olmayan bir meseledir. Ruslar, kendi hazırlıkları ve vasıtaları oranında iş görürler, bunların müsait olmadığı yerde dururlar.

Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmışlardır. Bu nedenle istilâlarını daha ileriye götürmeleri için siyasi, iktisadî ve askerî bir zorunluluk olmadığı kanısındayım. Bununla beraber, onlar hareketlerini sürdürür ve başarıya ulaşırlarsa, mevcut kayıplara Musul'un da ilavesi, genel duruma kesin bir darbe vuramaz. Denilebilir ki genel vaziyet değişmemiş olur. O halde bu cephede dahi biz intizardan başka bir şey yapamayız.

Sina ve Hicaz cephelerinde düşman askerî ve siyasi hedeflerine henüz ulaşmamıştır ve anlaşıldığına göre bunun için büyük bir çabayla hazırlanmaktadır. İngiltere'ye hizmet eden bir İslâm âlemi oluşturulması ve İngiliz etkisi altında bir Filistin Hristiyan Hükümeti'nin kurulması ve bu suretle Mısır, Süveyş ve Kızıldeniz'in sonsuza kadar temini ve Türkiye'yi son dini kuvvetlerinden ve en güzel yerlerinden uzaklaştırmak ve ayırmak hevesleri, İngiltere için adeta bu harbin hedeflerinden olacak kadar önemli, bizim için de telafisi mümkün olmayan hayati bir darbe sayılır. Özet olarak: batıda muhtemel bir ciddi saldırıya hazır olmak ve Suriye hududunda hazırlanmış olan düşman asıl harekâtına meydan vermemek genel askeri vaziyetimizin şimdiki vazgeçilmez talepleridir.

Genel durum bu halde iken örneğin son kuvvetlerle Bağdat'ın geri alınmasını düşünmeye imkân yoktur. En kuvvetli sebep düşman daha güçlü ve daha hazır olarak Sina'dadır ve bu düşmanın çekilmesi beklenemez. İkinci olarak Bağdat teşebbüsü için maddeten de imkân ve kuvvet yoktur. Bu işe teşebbüs edecek orduların (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ac) bugünkü mevcutları pek zayıf ve kıymetsiz olup, daha iki ay yürüdükten sonra biraz abartmayla hademeden ibaret bir kütle kalır. Düşmanın Bağdat'a demiryolu ve gemilerle getirip yetiştireceklerine, sallarla ve deve ile mukabele edilemez. Velhasıl bu imkânsızlıklara en büyük delil, aylardan beri bir alayı iki gün yürütebilecek hazırlıkların henüz vücuda getirilememiş olmasıdır.

ç. Bu genel bakıştan çıkardığım sonuç, "artık her şey bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır." zemininde değildir. Böyle karamsar bir görüşün, düşmanların ve tehlikelerin en korkuncu olduğunu açıklamaya hacet görmem. Kurtuluş ve yaşam olanağı mevcut olup, ancak çözüme götürececek önlemleri bulmak lazımdır.

Acizlerine göre bugün takip olunacak kararlar aşağıdaki gibi olmalıdır:

(1) İçeride hükümeti takviye etmek ve güvenliği sağlamak, mümkün olduğu kadar adli işleri, umumi işe ve iktisadi faaliyetleri tanzim etmek, hiç olmazsa suiistimalleri en aza ve dayanabilecek bir dereceye indirmektir. O suretle ki, memleket sağlam bir hareket üssü halinde bulunmalı ve savaş uzarsa Allah korusun, yeni kayıplara ve felaketlere sebep olsa da elimizde ve gerimizde kalacak bölgeler (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ad) ve abalivi, dayanmaz ve çürük bir kütle halinde bulmamalıyız.

(2) Askeri siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset memleketimiz dışında bir tek Osmanlı neferi kalmasına tabammül edemez.

Sina Cephesi'nin emniyette bulundurulmasının taarruzla mı, yoksa savunmayla mı mümkün ve uygun olacağı meselesine bugün karar verilemez. Çünkü düşman bugün orada insanca ve malzemece bizden üstün olup, bizim bütün kuvvetlerimizi gönderebileceğimiz aylar zarfında beklemede kalması ihtimali teknik açıdan pek azdır. Bizim kuvvetlerimiz gelmeden önce, onun taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine bir kesin sonuç alma girişiminde bulunması tabiidir. Bundan başka bizim kuvvet göndereceğimiz iki ay zarfında düşman isterse ulaştırma araçları bakımından daha çok kuvvet getirme imkânına sahiptir. Bu nedenle düşmanın daha evvel taarruz etmediği halde dahi bizim sevkiyatımız bittikten sonra bugünkü üstünlüğünü daha da artırmış bulunması ihtimal dâhilindedir.

Velhasıl, Halep'te bulunan kuvvetlerimizin Sina Cephesi'ne ne kuvvet ve kıymette varacağı bile belli olmadığından Sina Cephesi'nin emniyeti için bugün uygulama alanına konulacak karar, özellikle 7'nci Ordu birliklerinin hemen güneye kaydırılması şeklinde olabilir. Bu kuvvetlerin daha sonra nasıl kullanılabileceğini bugün kesinlikle tayin etmeye, (Kuvvetlerimizi israf etmemek düşüncesi bir tarafa) harita üzerinde askerlikçe dahi imkân yoktur (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ae).

7'nci Ordu birliklerinin güneye kaydırılmasıyla meydana gelecek askeri vaziyetin her türlü olumsuz siyasi etkilerden uzak ve memleketin iç ve dış bütün ihtiyaçlarını karşılayacak bir surette sevk ve idaresinin en kestirme yolu şudur:

Bütün Suriye ve Hicaz şimdiye kadar olduğu gibi her hususta bir Müslüman Osmanlı'ya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina Cephesi'nin hareketini bağımsız olarak diğer bir Müslüman Osmanlı üzerine alır. İşte vatanın çıkarlarına en uygun olan şekil budur. General Falkenbayn'ın gelmesi ve onunla acele taahhütlere girilmiş olması ve Kress'in daha önce hak kazanmış olması, velhasıl Almanları idare etmek gibi sebep ve etkenler, vatanın çıkarlarının gerektirdiği açık ve kesin şekle engel olamaz inancındayım. Ölüm-kalım meselesinde dahi karar verme hakkından mahrum bulunduğumuzu zannetmiyorum. Bununla birlikte benim bildiğim sebepler, Falkenbayn'ın iş başında kalması uğrunda vatanın çıkarlarını kısmen tehlikeye düşürecek derecede kuvvetli sayılıyorsa ve Sina Cephesi'nin Kress'in ve 7'nci Ordu Komutanı'nın emri altında iki ordu tarafından savunulması ve bu iki orduya Falkenbayn'ın komuta etmesi gerekiyorsa vatanın çıkarı için bu şekilde hizmetten kaçınılmaz. Ancak bu halde General Falkenbayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a komuta eden zatin emrine girmesi tartışma götürmez bir meseledir. Bu halde, devletin nazaranında en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup, bütün iç kuvvetler ve siyasi irade onun elinde ve Falkenbayn ise sadece bir askeri komutan durumunda kalır. Sevk ve idarenin ana hatlarıyla beraber bütün geri hizmetler ile vilayetlerin ve aşiretlerin idaresi (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74af) bizim memleketimizin öz evladının idaresi altında bulunur.

7'nci Ordu Komutanlığı'nda kaldığıma nazaran benim bağımsız ve kanunen bütün arkadaşlarıma muadil bir ordu komutanı iken bu suretle ikinci ve üçüncü derecede bir komutan vaziyetine düşmekliğim üzücü olsa da vatanın çıkarları karşısında bu sessizce karşılanabilir. Ancak bu takdirde gözden uzak tutulmaması gereken nazik bir nokta vardır. 7'nci Ordu birliklerinin kâmilen gidip Kress'in kâtaatı ile benim kâtaatımın ayrılabilir hale gelmesine savaş durumu mani olabilir. Yani daha biz nakliyata başladığımız andan itibaren düşman Sina Cephesi'ne taarruza başlar. Bu halde gönderilen kuvvetlerin istenildiği gibi bir komutaya bağlanmasına durum müsait olmadığından her gelen birliğin parça parça muharebeye ve birbirinin peşi sıra Kress'in komutasına girmesi icap edebilir. Bu hale göre nihayette ordu karargâhı yalnız başına fazla ve işsiz bir şekle girip bütün kâtaat parça parça Kress'e ait kalmış bulunabilir. Eğer harp vaziyeti bu şekilde hareket etmeyi zorunlu kalarsa vatanın geleceği söz konusu olurken zorunlu olarak seyirci kalamam, tevekkül ve tahammül edemem. Bu halde yapacağım iş, en ufak bir birliğimin müdahale ettiği cepheyi ve muharebe hatlarını kayıtsız şartsız kendi emrime almaktır. Yani kuvvetler muharebe sebebiyle Sina Cephesi'nde bir komuta altında erimeye mecbur olursa bu komutan ancak ben olabilirim. Daha en baştan itibaren bu noktayı görmüş ve buna karar vermiş olmak lazımdır (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ag).

Suriye'nin tümünün Falkenbayn'a verilemeyeceği meselesinde Almanları kırmak ve onların kuvvet ve lüzumlarını ihmal etmek gibi kısa bir düşünceye tabi olmadığuma itimat buyurmalısınız. İçinde bulunduğumuz

bataklıktan Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zorunlu ise de Almanların bu zorunluluktan ve barbin uzamasından yararlanarak bizi sömürge haline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetine karşıyım ve devlet büyüklerinin bu hususta hiç olmaz ise Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını lüzumlu görürüm.

Bağımsızlığımız ve istiklalimiz konusunda kıskanç olduğumuz Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün onların bizi Bulgarlardan daha muteber göreceklere sizi temin ederim. Durumu idare edeceğiz diye durmadan fedakârlıkta bulunmak, herhangi bir müttefike ve özellikle Almanlara merhamet ve insaf telkin etmeyip, belki verdiklerimizin yüz kat fazlasına onları hırslandırır ve onları bu yolda teşvik eder. Bugün Falkenbayn, her vesilede herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarını en ziyade düşüneceğini söyleyecek kadar mütecasirdir. Halep'te, Fırat'ta ve Suriye'de Alman siyaseti ve Alman çıkarlarının ne demek olduğu düşünülürse ve özellikle bu sözü söyleyen bir Alman konsolosu olmayıp yüzbinlerce Türk kanı için karar vermek mevkiinde bulunan bir komutan olursa, işin tamamen vatanımızın çıkarlarına aykırı cereyan edeceğini anlamamak mümkün değildir. Falkenbayn geldiği günden beri aşiret reislerine Alman teğmenleri göndererek doğrudan doğruya temas sağlamaktadır. Ve "Araplar Türklere düşmandır. Biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz." sözünü bizzet bana, bir ordu komutanına söylemiştir. Irak harekâtının yapılmasının mümkün olmadığını daha ilk günden beri anlamıştır. Irak harekâtını memlekete yerleşmesi için (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ab) vesile yaptı. Gerçekte ideali bütün Arabistan'ı Alman idaresine almak idi. Nitekim planının ikinci safhasına başlamıştır. Irak hedefi doğal olarak değişince, Sina Cephesi'nde bir taarruzdan söz etti. İki ay sonra taarruz mu savunma mı lazım olduğunu şimdiden kestirilemeyeceği herkes gibi onun nazârında da bilinmektedir. Fakat bugünkü taarruz sözü bütün Suriye, yani Arabistan'ın idaresi altına girmesi için çekici bir vesileden başka bir şey değildir. İki ay sonra durum taarruza elverişli olmayıp bütün kuvvetlerle Filistin'in savunulması mümkün olursa, General Falkenbayn'ın cibana ve memleketimize karşı en büyük başarıyı kazanmış şekilde ortaya çıkacağı kuşkusuzdur. Bu halde hükümetin kuvvetlendirilmesi ve memleket şerefi şöyle dursun memleket kâmilten bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline gelmiş olacaktır. Ve General Falkenbayn bu amaç için bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış olacaktır.

Velhasıl, gerek mülki hükümet ve gerek ahali içinde yapılacak işlerin alelade bir memleket meselesi değil, en birinci bir memleket savunması meselesi olduğu, bu devrede memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmesi, saltanatın yaşamasını kesinlikle iblal ve iptal eder. İşte benim düşüncelerim bundan ibarettir. Bulduğunuz mevki sebebiyle bunları açıklamakla vicdanım üzerinden büyük bir yükü kaldırmış olduğum kanısındayım."(ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ai) demiştir.

2. Raporun Analizi

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan rapor dönemin siyasi, askeri ve idari durumu ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Sina-Filistin Cephesi'nde

kumandan olmasına karşın, diğer cephe ve ülkelerin vaziyeti ile bu duruma ilişkin çözüm önerileri, Onun gelişmeleri yakından takip ve mütalaa ettiğini bize göstermektedir.

Raporun başında Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu makamlara yönelik beyanı ve açıklamalarının, herhangi bir kötümserliğe çekilmemesini istemesi, ona karşı oluşabilecek önyargıyı kırmak hedef ve amacında olduğunu göstermektedir. Öncelikle raporda Osmanlı ülkesinin genel durumundan bahsedilmektedir. Bu kapsamda harbin, halk ile idare arasındaki bağları sarstığından dem vurulmaktadır. Evlerinde kalan halkın, hükümetten uzak kalmayı kendisine uygun gördüğünü çünkü hükümetin onlardan mal ve mülklerini istemek dışında herhangi bir şey yapmadığını belirtmiştir. Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, hükümetin aciziyet içinde bulunduğunu, bu yüzden memurların ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü hırsızlık ve yolsuzluğu yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca, adaletsizliğin ve bu duruma bağlı çürümenin genel hatları ile tüm yaşamı olumsuz etkilediğinden bahsetmiştir. İaşe, ekonomi ve ticaretin durumunun ülkenin çöküşünü gösteren önemli alametler olduğunu vurgulamıştır. Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, mevcut ekonomik ve parasal durumun hiç kimsede geleceğe dönük güven bırakmadığından bahisle, harbin devam etmesi durumunda her taraftan çürüyen saltanat binasının aniden ve birdenbire çökebileceğini belirtmiştir.

Ülkenin durumuna ilişkin yapılan değerlendirme Mustafa Kemal Paşa'nın, öngörülü bir yaklaşım ve tespitte bulunduğunu bize göstermektedir. Siyasi, sosyal ve ekonomik bünyenin zayıflığı, çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Son kertede devletin parçası konumundaki Arapların, İtilaf güçleri ile işbirliği yapması ve Osmanlı'ya isyan etmesi bu durumun yansımaları olmuştur.

Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, genel askeri durum ile ilgili mütalaa ve düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, harbin yakın gelecekte bitme ihtimalinin olmadığını, harbi sona erdirmenin Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin elinde olmadığını belirtmiştir. Raporun devamında, ordunun harbin ilk dönemlerine göre çok zayıf olduğunu, kuvvetlerin mevcudunun olması gerekenin beşte biri oranında olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda, ülkenin insan kaynaklarının noksan mevcudu karşılamaya yeterli gelmediğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ordunun mevcut sorununun genel yaşantı ve hükümetin kuvvetine bağlı olduğundan bahisle, düzeltilmesinin orduların elinde olmayan nedenlerden ileri geldiğini vurgulamıştır. İlave olarak Mustafa Kemal Paşa, subayların nicelik ve nitelik bakımından zayıf bir vaziyette bulunduğunu belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa raporun devamında, cephelerdeki kuvvetlerin istek ve ihtiyaçlarına değinmiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin batı sınırlarında düşman kuvvetleri ile

temas olmadığını, ancak Osmanlı başkenti İstanbul'un stratejik öneminden dolayı bir saldırıya maruz kalabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca raporda, Kafkas Cephesi'nde askeri harekâtın duraklama emaresi içerisinde bulunduğunu, kaybedilen yerlerin geri alınmasına teşebbüsün mümkün olmadığını belirtmiştir. Buna karşın Rusların iç durumlarının bir harekât yapmaya müsait olmadığını vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa raporun devamında Irak Cephesi'ndeki gelişmelere değinmiştir. Bu kapsamda ilgili cephede İngilizlerin, askeri hedeflerine ulaştığını, işgal sahalarını ileriye götürmeleri için bir zorunluluk olmadığını ifade etmiştir. İngilizlerin ilerlemesi durumunda Musul'un kaybedilebileceğini, ancak bunun genel vaziyette bir değişikliğe neden olmayacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkas ve Irak Cephesi'ne yönelik değerlendirmeleri, savaşın gidişatını çok önceden gördüğünü bize göstermektedir. Bu kapsamda bakıldığında Kafkas Cephesi'nde Ruslar savaşa devam edememiş ve yaptıkları Erzincan Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. Irak Cephesi'nde de İngilizler, Mondros Mütarekesi imza edilene kadar Musul civarına ilerlemiştir. Doğal olarak iki cephedeki muharebelerde savaşın genel seyrine etki etmemiştir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülerinde ne kadar ileri görüşlü bir kumandan olduğunu kanıtlamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa raporun devamında, İtilaf güçlerinin Sina-Filistin Cephesi'nde henüz askeri hedeflerine ulaşmadığını, ancak bölgeyi ele geçirmek için büyük bir hazırlık içerisinde bulduklarını belirtmiştir. İlgili tespit Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye yönelik bir İngiliz taarruzu beklediğini göstermektedir. Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin bölgede kendisine hizmet eden bir İslam âlemi oluşturulması; Filistin'de Hristiyan bir hükümet kurulması; Mısır, Süveyş ve Kızıldeniz'in kendi kontrolleri altında bulunmasını hedeflediğini vurgulamıştır. Bu kapsamda bölgedeki vaziyetin, Osmanlı için hayati bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bütün bu açıklamalar ekseninde, batıdan muhtemel ciddi taarruzlar beklemek ve Suriye hududunda hazırlanmış olan düşman taarruzuna meydan verilmemesinin genel askeri vaziyetin vazgeçilmez istekleri olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa, elde bulunan son kuvvetlerle Bağdat'ın geri alınmasını düşünmeye imkân olmadığını, düşmanın daha hazır kuvvetlerle Sina Cephesi'nde olduğunu ve bu durumun ihmal edilemez olduğunu vurgulamıştır. İlgili değerlendirme Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar öngörülü olduğunu bize gösterecektir. İngilizlerin hazırlıkları sonrasında 19 Eylül 1918'de Nablus Meydan Muharebesi ile başlayan taarruzları, Osmanlı'nın Mondros Mütarekesini yaparak harpten çekilmesine giden süreci açacaktır (Korkmaz, Aysal, 2020: 195-274). Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Irak'tan ziyade Sina Cephesi'nin savunulmasına öncelik verilmesini istemesi, taarruzdan ziyade müdafaada kalınmasını talep etmesi, cephedeki durumu gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirdiğini göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa raporun devamında, yaptığı değerlendirmelerin artık her şeyin bittiği anlamına gelmemesi gerektiğini, her zaman kurtuluş ve yaşama imkânının bulunduğunu, ancak amaca uygun önlemleri almanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa; içeride hükümeti takviye ederek, normal yaşamı sağlamanın önemli olduğunu; suistimallerin önlenmesi, asayişin ve iâşenin temini, ticaret ve ekonominin düzenlenmesi ile memleketin sağlam bir hareket üssü olabileceğini belirtmiştir. Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, askeri siyasetin savunma stratejisi ve her neferin son ana kadar korunması gerektiği üzerinde durmuştur. İlave olarak raporda Mustafa Kemal Paşa, Sina Cephesi'nin komutasının bir Osmanlı evladına verilmesinin vatanın çıkarlarına daha münasip olacağını belirtmiştir. Bu kapsamda bölgede General Falkenhayn gibi Alman komutanların görevlendirilmesinin, Osmanlı çıkarlarına hizmet etmeyeceğini vurgulamıştır. Almanların harbin uzamasından faydalanarak, Osmanlı Devleti'ni sömürge haline sokmak ve memleketin tüm kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetine karşı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca raporda Mustafa Kemal Paşa, Falkenhayn'ın hedefinin Arabistan'ı Alman idaresine almak olduğunu, Irak'a harekât yapmanın en baştan imkânsız olduğunu bildiğini, ancak bu durumu Osmanlı ülkesine yerleşmek için vesile yaptığını, ardından Sina Cephesi'nde bir taarruzdan bahsederek Alman çıkarlarını bölgede egemen kılmayı hedeflediğini vurgulamıştır. Raporun devamında Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi savunma meselesi konusunda, memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmemesi gerektiğini, bu durumun saltanatın yaşamasını kesinlikle ihlale ve iptale yol açacağını belirtmiştir (Çetinkaya, 2022: 322-327).

Mustafa Kemal Paşa raporuyla, ülkenin genel vaziyetinin düzeltilmesinin saltanat binasının varlığı için vazgeçilmez bir durum olduğunu, gidişatın Osmanlı aleyhine olduğunu, cephelerdeki vaziyetin taarruzdan ziyade müdafaada kalınmasını gerektirdiğini, Sina Cephesinin komutasının Almanlar yerine bir Osmanlı evladına verilmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları, Onun ileri görüşlülüğünü gösterecek, çürüyen ve çöken Osmanlı idaresi Mondros Mütarekesi sonucu başlayan işgaller sonucunda varlığını fiilen kaybedecektir (Yılmaz, 2020: 2265).

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa tarafından 20 Eylül 1917 tarihinde Osmanlı ülkesinin ve ordunun durumu hakkında devletin üst kademelerine iletilmek üzere hazırlanan rapor, Onun olayları realist bir bakış açısı ile analiz edip değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle bakıldığında rapor; Osmanlı idaresi, halkı ve ordusunun vaziyetini tüm gerçekliği ile ortaya koymaktadır. Özellikle toplumsal çürümenin saltanat binasının yıkımına yol açabileceği fikri, Onun ne kadar doğru bir

tespit yaptığını gösterecektir. Bu kapsamda bakıldığında gelişmeler Onun haklılığını kanıtlayacak ve idaredeki bozukluk, saltanat makamının kaldırılarak yeni bir devletin inşa edilmesine etki edecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın raporunda vurguladığı bir diğer önemli nokta, bağımsız millî bir dış politika izlenmesi fikri olacaktır. Ülkenin Alman nüfuz ve etkisi altına girmesine karşı olduğunu belirtmesi ve bunu açıkça ilgili makamlara iletmesi millî ve bağımsız bir dış politika izlenmesi düşüncesine işaret etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu duruşu, Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgaller sürecinde de devam etmiş, dönemin koşulları içerisinde gündeme getirilen manda ve himaye fikrine karşı tepkisi de aynı çizgiyi koruduğunu göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın raporda, Alman nüfuz ve etkisine karşı çıkması milliyetçi bir tutum ve tavır sergilediğini de göstermektedir. İşgalci güçlere karşı ülkenin savunmasının Almanlar yerine bir Osmanlı evladına verilmesini istemesi bu durumun bir yansımasıdır. Bu tutumun sonucu olarak yeni kurulan Türk devleti, milliyetçi temeller üzerine inşa edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan raporun bir diğer özelliği de halkın ve ülkenin durumunu ortaya koyarak, açık bir politik eleştiride bulunması olmuştur. Toplumun durumunun geldiği noktanın ifade edildiği metin, halkçı bir özellik ve niteliğe sahip olarak ön plana çıkmıştır. Bu söylem ilerde kurulacak yeni Türkiye devletinin, halkçı bir temele oturtulmasında etkili olmuştur.

Raporda ordunun geldiği nokta ortaya konularak, cephelerdeki stratejinin savunma merkezli olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle Mustafa Kemal Paşa, bir ülkenin ayakta kalmasının güçlü bir ordu ile sağlanabileceğini, bunun da güçlü bir siyasal irade ile olacağını belirtmiştir. Bu ekseninde yeni Türkiye Devleti döneminde ordunun güçlendirilmesine yönelik adım ve atılımların, bu çerçevede değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın raporu, Onun kişisel özelliklerini de ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda rapor Mustafa Kemal Paşa'nın; ileri görüşlülük, sorumluluk alma, açık beyanatta bulunma, cesur söylem ve önderlik vasfı gibi özelliklerini yansıtmaktadır. Bütün bu açıklamalar ekseninde bakıldığında 20 Eylül 1917 tarihli rapor, Mustafa Kemal Paşa'yı ilerde Türk Millî Mücadelesinin liderliğine taşıyacak en kuvvetli temel yapı taşlarından birini teşkil etmiştir. Bu kapsamda rapor, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Millî Mücadelesinin ulusal önderliğine gidiş sürecini hazırlamıştır.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

CDAB, BOA, HR.SYS. 2095/3_15, 31.

CDAB, BOA, İ.MMS, 191/2_1-2.

CDAB, BOA, i.HB. 163/1333.

CDAB, BOA, BEO, 4323/324225.

CDAB, BOA, BEO, 4324/324280.

CDAB, BOA, İ. HB, 165/1333.

CDAB, BOA, BEO, 4333/324934.

CDAB, BOA, BEO, 4406/330440.

CDAB, BOA, İ.TAL, 508/1334.

CDAB, BOA, İ.DUİT. 155/53.

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı-ATASE) Arşivi

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 1.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74aa.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ab.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ac.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ad.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ae.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74af.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ag.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ah.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ai.

ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74aj.

BDH, K: 2675, D: 184, F: 1-9.

Kitaplar

Bozkurt, C. (2021). İmparatorluğu Yıkan Örgüt Nili, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

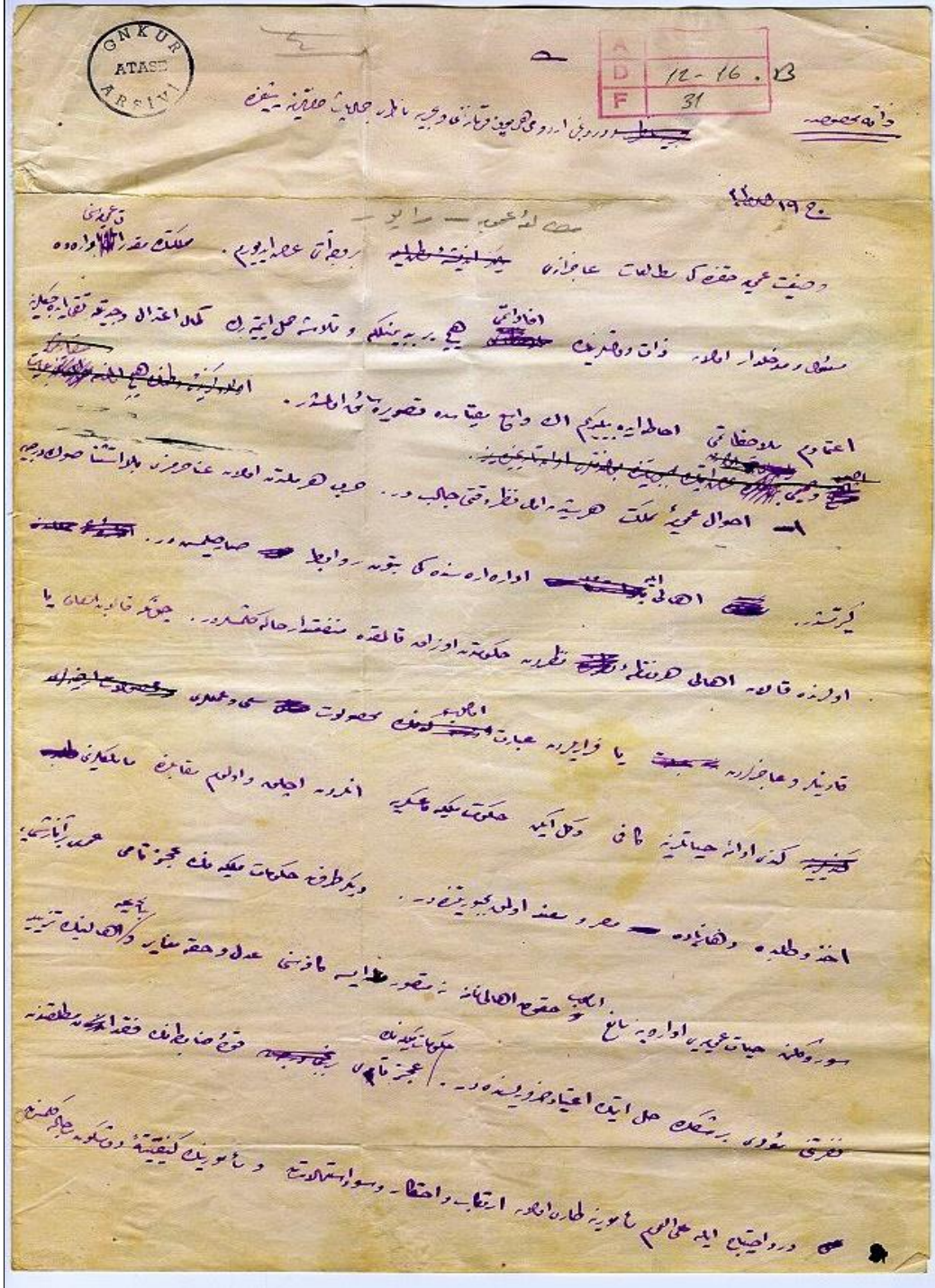
Kapucu, D., Korkmaz, E. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939), Ankara.

Makaleler

- Aktaş, H. (2019). “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerinin Konumu”, *History Studies*, Cilt: 11, Sayı: 2.
- Arslan, L. (2022). “Birinci Dünya Savaşı’nda Savaş Ekonomisi Uygulamaları: İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Aldığı İktisadi Tedbirler”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Cilt: 21, Sayı: 4.
- Aysal, N., Korkmaz, E. (2020). “Birinci Dünya Savaşı’nda Sina-Filistin-Suriye Cephesi”, *Hatay Araştırmaları-V*, Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu, İksad Publishing House, Hatay.
- Baktaya, A. (2010). “1830: Fransa’nın Cezayir’i İşgali, Abdülkadir’in Yükselişi ve Amerikan Komuoyunda Abdülkadir Hayranlığı”, *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Çetinkaya, G. (2022). “Modernleşme Ekseninde Siyasal Dönüşüm”, *Osmanlı Modernleşmesi 1789-1920*, Editör: Dr. Davud Kapucu, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Günay, N. (2007). “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1.
- Güzel, H. T. (2017). “Hasta Adam Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, No: 1.
- İmamoğlu, H. V. (2016). “XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Dönüşüm ve Siyasi Bloklaşma”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1.
- Kayıran, M. (2019). “Milliyetçilik Akımının Balkanlar’daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789-1875)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5.
- Korkmaz, E., Özden, Ş. (2019). “Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlere Multidisipliner Bakış*, Editörler: Aytaç Ayhan, Giray Saynur Derman, Mustafa Talas, Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Murat, T. (2013). “İngilizlerin Mısır’da Uyguladığı İdari ve Ekonomik Politika (1882-1936)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 2.
- Özdemir, M. (2003). “Bir Zırvata Olayı Tunus’un İşgali”, *Bellekten*, Cilt: 67, Sayı: 248.
- Özgüldür, Y. (2021). “İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Anlaşması ve Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 76, Sayı: 2.
- Toprak, Z. (2002). “Cihan Harbi’nin Provası: Balkan Harbi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 104.
- Uzun, T. (2000). “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: IV.
- Yılmaz, Elçin, (2020), “İngiliz Basımında Millî Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)”, *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 20.

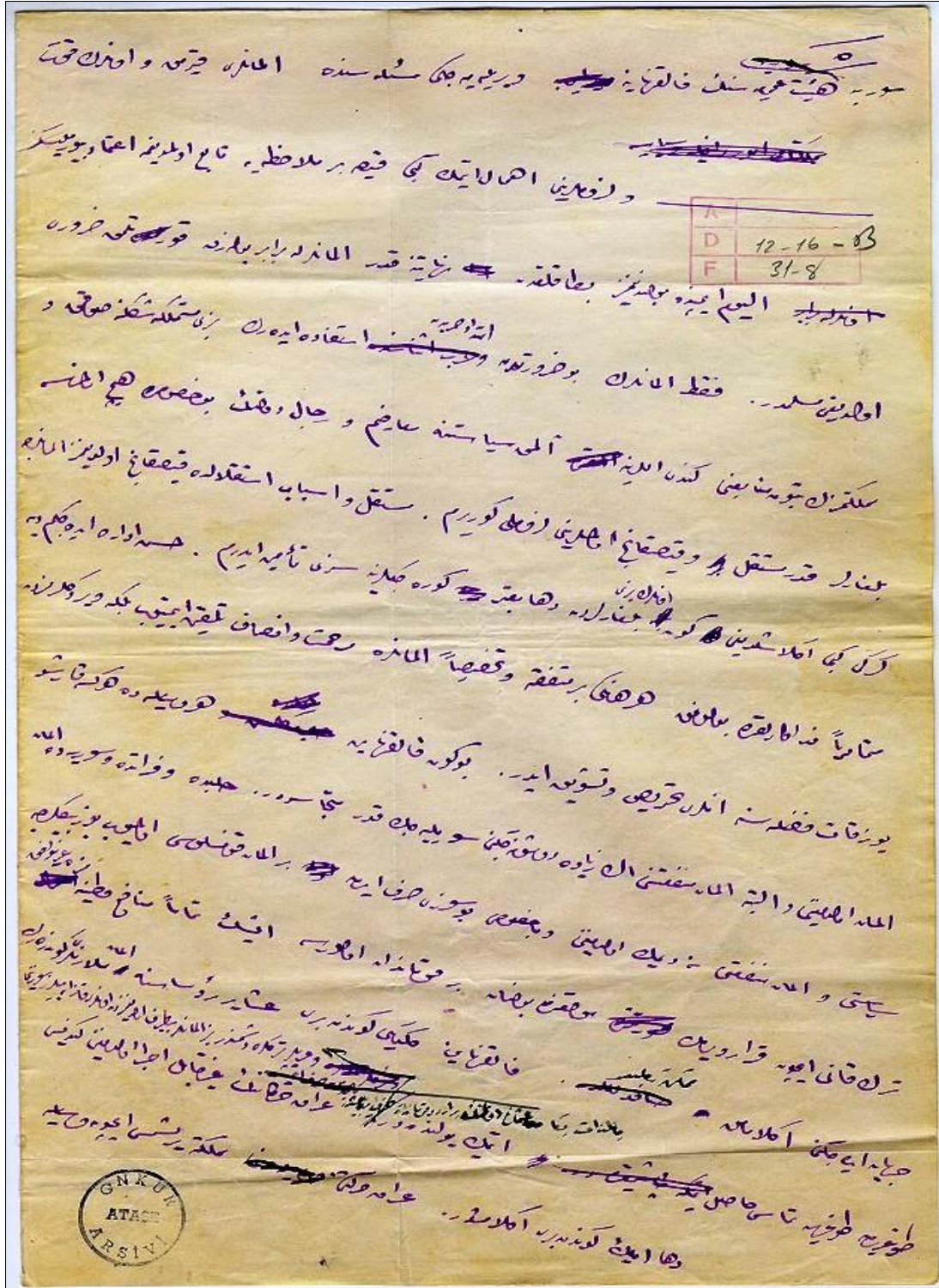
EKLER

EK-1

Mustafa Kemal Paşa'nın Ülke ve Ordunun Durumuna İlişkin Raporu.
(ATAŞE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 1).

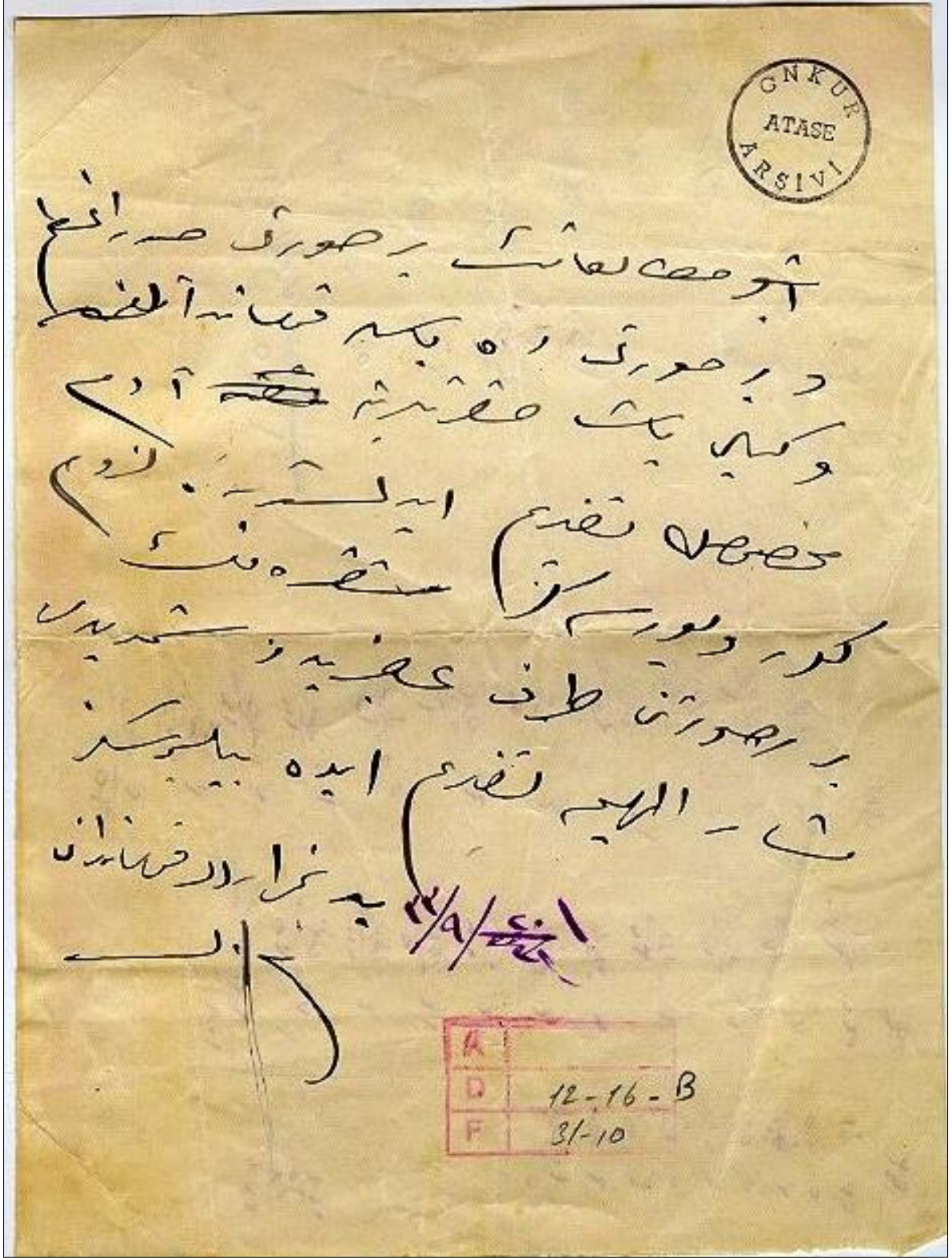
EK-9

Mustafa Kemal Paşa'nın Ülke ve Ordunun Durumuna İlişkin Raporu (devamı).

(ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74ah).

EK-11

Mustafa Kemal Paşa'nın Raporunun Sadrazam ve Başkomutan Vekiline Takdim Edildiğine Dair Resmi Yazı. (ATASE Arşivi, ATAZB, K: 35, G: 74, B: 74aj).

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 1

Sanal Ağların Distopyası: Kadına Yönelik Dijital Şiddet

Dystopia of Virtual Networks: Digital Violence Against Women

Leylicem Seçgin *

Kevser Tari Selçuk**

Özet

“Siber şiddet, sanal şiddet, çevrimiçi şiddet, siber zorbalık, siber taciz” olarak da adlandırılan dijital şiddet zarar verici eylemlerin bilişim teknolojileri yoluyla gerçekleştirilmesiyle diğer şiddet türlerinden ayrılmaktadır. Literatürde dijital şiddete en fazla maruz kalan ve etkilenen tarafın kadınlar olduğu belirtilmekte ve kadına yönelik dijital şiddet “bir kadına sırf kadın olduğu için tamamen veya kısmen cep telefonu ve akıllı telefon, internet, sosyal medya platformları veya e-posta gibi bilgi ve iletişim teknolojisi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen desteklenen veya daha da şiddetli hale getirilen ve orantısız şekilde kadınları etkileyen toplumsal cinsiyete dayalı bir şiddet türü” olarak tanımlanmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, dijital şiddet uygulayan bireylerin yakalanmayacaklarını düşünmesi, dijital şiddetin ahlaka aykırı bir eylem olmadığı fikri ve siyasi, ekonomik, kültürel pek çok nedenle ortaya çıkabilen dijital şiddet maruziyeti internet kullanımındaki artışa paralel olarak dünya genelinde özellikle kadınlar arasında giderek yaygınlaşmaktadır. Büyük ölçüde önlenemez bir sorun olan dijital şiddet kontrol edilmediği takdirde fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu derleme çalışmasında kadına yönelik dijital şiddete dikkat çekmek ve boyutlarını ortaya koyarak dijital şiddetle mücadelede yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, dijital şiddet, siber şiddet, siber zorbalık.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Sosyal Hizmet Uzmanı, Alaşehir Devlet Hastanesi, leylicemsecgin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4289-4757.

** Doç. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, kselcuk@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1766-4914.

Atıf/Citation: Seçgin, L. (2023). Sanal Ağların Distopyası: Kadına Yönelik Dijital Şiddet. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 203-217.

Geliş/Received: 05.05.2022

Kabul/Accepted: 03.10.2022

Abstract

Digital violence also called "cyber violence, virtual violence, online violence, cyberbullying, cyber harassment" is different from other types of violence since harmful actions in digital violence are realized through information technologies. As is stated in the literature, if gender is taken into account, those who are exposed to and affected by digital violence most are women. In the literature, digital violence against women is defined as "a gender-based violence that is perpetrated, supported or exacerbated by partly or fully using information and communication technologies such as mobile phone, smart phone, internet, social media platforms or e-mail to affect a woman disproportionately just because she is a woman". Digital violence whose victims are especially women and which can be committed for many political, economic and cultural reasons is becoming increasingly common around the world in line with the developments in communication technologies and the increase in internet use, or due to its perpetrators' thoughts that they will not be caught, or the idea that digital violence is not an immoral act. Digital violence, which is largely a preventable problem, causes many physical, social, psychological and economic problems if it is not controlled. In this review study, it was aimed to draw attention to digital violence perpetrated against women and to develop suggestions to combat digital violence by revealing its dimensions.

Keywords: Violence against women, digital violence, cyber violence, cyberbullying.

Giriş

İletişim teknolojileri arasında en hızlı gelişim gösteren teknolojilerden biri şüphesiz internettir (Darı, 2017). Günümüzde internete erişimin kolaylığı ve mobil bilginin hızla yayılması ile her yaş grubundan, cinsiyetten ve kültürden bireyleri ortak bir ağda buluşturarak iletişim kurmalarına olanak sunan sosyal medya platformu hayatımıza girmiştir (European Institute for Gender Equality, 2017; Ellison and Boyd 2007; Barutçu ve Tomaş, 2013; Babacan, Haşlak & Hira, 2011). Sosyal medya “kullanıcıların açık veya kısmen açık profiller oluşturarak, iletişimde olmak istedikleri kişilerin listesini hazırlayarak kendi paylaştıkları ve başkalarının paylaştığı içerikleri görmeye imkân sağlayan web tabanlı sistemler” olarak tanımlanan ve her kesimden insanın etkileşime girebildiği sanal ortamlardır (Ellison and Boyd 2007; Cirban Ekrem & Er Güneri, 2021). Gün geçtikçe birçok sosyal ağı içerisine alarak etki alanı hızla genişleyen bu sanal ortamlar sayesinde insanlar birbirleriyle iletişim kurabilmekte, duygu ve düşüncelerini, fotoğraf veya videolarını paylaşabilmekte ve yorum yapabilmektedir (Kayabalı, 2011; Darı, 2017). Öte yandan dünya çapında giderek daha fazla insan tarafından kullanılan, sosyal medya olarak adlandırılan bu sosyalleşme alanları bireylerin çeşitli saldırılara uğramasına zemin hazırlayarak önyargıya dayalı nefret söylemlerine, nefretin olağan bir hale dönmesine ve önemli ekonomik ve toplumsal sonuçları bulunan, toplumsal cinsiyet kökenli şiddetin bir başka şekli olan dijital şiddetin küresel bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Statista, 2021; Ellison & Boyd, 2007; Barutçu ve Tomaş, 2013; Babacan, Haşlak & Hira, 2011; Boyd ve Ellison, 2007; Özaslan, 2013; European Institute for Gender Equality, 2017, Cirban Ekrem & Er Güneri, 2021).

Literatürde dijital şiddete en fazla maruz kalan ve etkilenen tarafın toplumsal cinsiyetle ilgili olarak kadınlar olduğu belirtilmektedir (Powell, 2019; European Institute for Gender Equality, 2017; Staude- Müller ve diğerleri, 2012; PEW, 2014; Tandon ve Pritchard, 2015; Reed ve diğerleri, 2016, Şener & Abınık, 2021). Bu derleme çalışmasında da kadına yönelik dijital şiddete dikkat çekmek ve boyutlarını ortaya koyarak dijital şiddetle mücadeleye yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmıştır.

1. Kadına Yönelik Dijital Şiddet

Bilişim teknolojileri kullanılarak zarar veren eylemlerin gerçekleştirilmesiyle diğer şiddet türlerinden ayrılan ve sıklıkla medya platformlarının kötü amaçlı kullanımından kaynaklanan dijital şiddet literatürde “siber şiddet, siber zorbalık, siber taciz, siber tartaklama, sanal şiddet, sanal zorbalık, çevrimiçi şiddet ve elektronik zorbalık” olarak da

adlandırılmaktadır (Şener, 2013; Kaygısız, 2019; Abınık, 2021; Cirban Ekrem & Er Güneri, 2021).

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan “COVID-19 döneminde kadınlara ve kız çocuklarına yönelik dijital şiddet ve bilgi ve iletişim teknolojisi yoluyla şiddet” raporunda kadına yönelik dijital şiddet “bir kadına sırf kadın olduğu için tamamen veya kısmen cep telefonu ve akıllı telefon, internet, sosyal medya platformları veya e-posta gibi bilgi ve iletişim teknolojisi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen, desteklenen veya daha da şiddetli hale getirilen ve orantısız şekilde kadınları etkileyen toplumsal cinsiyete dayalı bir şiddet türü” olarak tanımlanmaktadır (UN WOMEN, 2020). Siber takip, siber zorbalık, siber taciz, çevrimiçi nefret söylemi, çevrimiçi iftira, çevrimiçi istismar, rıza dışı pornografi gibi çeşitli şekilleri bulunan ve “dijital medya üzerinden zarar veya rahatsızlık verme amacıyla başka bireylere karşı düşmanca tavırlar sergileyerek saldırgan davranışlarda bulunmak” olarak da ifade edilen dijital şiddet bir kimseye tekrarlı ve saldırgan bir şekilde, taciz, tehdit ve korku içeren istenmeyen mesajlar göndermek, bir bireyin onurunu zedelemek, saygınlığını bozma amaçlı o birey hakkında asılsız söylemlerde bulunmak, yalan söylemek ya da hakkında konuşmak, başka birini taklit etmek, bir bireyin kişisel bilgilerini ve sırlarını o bireyin rızası olmadan açığa çıkarmak ya da bir bireyi kasten çevrimiçi bir gruptan çıkarmak üzere yapılan eylemlerin tümünü kapsamaktadır (European Institute of Gender Equality, 2017; Tamer & Vatanartıran, 2014; Karabulut, 2017). Bireylerin fotoğraflarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmak, cinsel içerikli ya da aşağılayıcı yorumlarda bulunmak, tehdit etmek, iletişim araçları ya da sosyal medya üzerinden küfür etmek ya da nefret ve şiddet içerikli mesaj göndermek, rahatsızlık verecek şekilde takip etmek, diğer bireylerin sosyal medya hesaplarına ya da e-posta hesabına ulaşmaya çalışmak, virüs içerikli e-posta göndermek, diğer bireyleri pornografik görüntülere maruz bırakmak veya pornografik görüntü vermeye zorlamak birer dijital şiddet örneğidir (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008; Çetin et al., 2019; Kavuk Kalender ve Keser, 2020).

2. Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Nedenleri ve Boyutları

Kadınların fiziksel ve psikolojik sağlığını bozan, sosyal hayatını ve ekonomik istikrarını etkileyen kadına yönelik dijital şiddetin nedenleri arasında iktidarın ya da güç sahibinin elindeki gücü kaybetmeme adına sosyal medyaya sansür ya da denetim uygulaması gibi siyasi nedenler, haber/reklam ayrımı olmaksızın kullanıcıların yoğun olarak reklam içeriklerine maruz kalması gibi ekonomik nedenler, kişilik haklarının ve mahremiyetinin ihlal edilmesi gibi birçok konuda

toplumsal bilincin olmaması gibi kültürel nedenler bulunmaktadır (West, 2014; Almenar, 2021; Binark & Bayraktutan, 2013). Ek olarak dijital şiddet uygulayan bireylerin yakalanmayacaklarını ya da bu bireylerin şiddet uyguladıkları kişinin fiziksel bir zarar almayacaklarını düşünmesi, dijital şiddetin bir intikam alma aracı olarak görülmesi, dijital şiddetin ahlaka aykırı bir eylem olmadığı fikri ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dijital şiddetin nedenleri arasında sayılabilir (Seçkin, 2017; Yenilmez ve Seferoğlu, 2013; Horzum ve Ayas, 2013).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği tarafından dünya genelinde 2021 yılında yaklaşık beş milyar insanın internet kullandığı ve internet kullanıcı sayısının giderek arttığı bildirilmektedir (International Telecommunication Union, 2021). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yürüttüğü Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarında da 2021 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerin yaklaşık %83'ünün internet kullanıcısı olduğu, erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla internet kullandığı ve internet kullanımının bir önceki yıla göre artış eğiliminde olduğu bildirilmektedir (TÜİK, 2021).

Günümüzde giderek artan sayıda kişinin internete ve sosyal ağlara erişimi, bu ağlarda yorum ve paylaşım yapabilmesi, yorum ve paylaşımları yaparken isim ve cinsiyetini saklayabilmesi veya takma isim kullanabilmesi gibi pek çok özellik internet ortamının kadınlar için adeta bir şiddet aracına dönüştüğünü göstermektedir (Cirban Ekrem & Er Güneri, 2021). Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülen bir çalışmada kadınların %13'ünün siber takibe, %16'sının siber tacize maruz kaldığı rapor edilmektedir (Pew Research Center, 2021). Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın 2014 yılında Avrupa Birliğine üye 28 ülkeyi kapsayan çalışmasında 15 yaşından sonra kadınların %11'inin siber tacize maruz kaldığı ve %5'inin siber takip mağduru olduğu bildirilmektedir (European Union Agency for Fundamental Rights, 2014). Birleşmiş Milletler tarafından kadınlara ve kızlara yönelik çevrimiçi şiddetle mücadeleyle dair 2015 yılında yayımlanan bir raporda kadınların %73'ünün bir tür çevrimiçi şiddete maruz kaldığı, Uluslararası Af Örgütü tarafından da hayatlarında en az bir kez dijital şiddet mağduru olan kadın oranının %41 olduğu bildirilmekte ve COVID-19 pandemisi döneminde kadınlara yönelik dijital şiddetin arttığı öne sürülmektedir (UNESCO, 2015; Af Örgütü, 2018; UN Women, 2020).

Yerel düzeyde dijital şiddete dair bulguların yer aldığı ilk çalışma olan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması'nda kadınların yaklaşık %30'unun ısrarlı takibe maruz kaldığı, sürekli telefonla arandığını, mesaj, mektup ya da e-posta aldığını, sosyal medyadan takip edildiğini, iletişim bilgilerinin paylaşıldığını ifade eden kadın oranının ise

sırasıyla %19, %8, %6 ve %2 olduğu rapor edilmiştir (HÜNEE, 2015). Üniversite öğrencileri arasında dijital şiddet boyutunun araştırıldığı bir çalışmada öğrencilerin yaklaşık %31'inin siber şiddete maruz kaldığı ve erkek öğrencilere oranla kız öğrencilerde bu oranın daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Bayram & Sayılı, 2013). Türkiye'de farklı illerden sosyal medya kullanıcısı 550 kadınla yapılan bir başka çalışmada kadınların yaklaşık %60'ının dijital şiddet mağduru olduğu, %90'ının istenmeyen, %58'inin cinsel içerikli mesajlara maruz kaldığı rapor edilmiştir (Temur Şimşekcan, 2018). Bir başka çalışmada ise katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve katılımcıların sosyal medyada kendilerini güvende hissetmedikleri, sosyal medya üzerinden tehdit aldıkları, büyük çoğunluğunun dijital şiddetle karşılaştıkları ve kalan katılımcıların da karşılaşma ihtimalini sıkça düşündükleri, sosyal medyanın kadınlar için güvenli ve özgür bir ortam olmaktan çıktığı belirtilmiştir (Yıldırım, 2019). Türkiye'de Toplumsal Bilgi ve İletişim Derneği'nin 2021 yılında yayınladığı Dijital Şiddet Araştırması sonuçlarına göre erkeklerin siyasi görüşlerinden, kadınların ise cinsiyetlerinden ve fiziksel görünümlelerinden dolayı dijital şiddete uğradığı, kadınların %51'inin yazılı, sözlü ve görüntülü taciz mesajları aldıkları, %46'sının ısrarlı takibe uğradığı ve kadınların ısrarlı taciz ve takip edilme olaylarına erkeklere oranla daha fazla maruz kaldığı belirtilmektedir (Şener & Abınık, 2021). Sosyal medya kullanıcısı 1154 kişi ile yapılan diğer bir çalışmada ise katılımcıların yaklaşık %77'sinin rahatsız edici ve istenmeyen mesajlar aldığı, %66'sının telefonla ısrarlı arandığı, %40'ının cinsel ya da fiziksel şiddetle tehdit edildikleri, %53'ünün dijital tacize, %48'inin dijital takip ve saldırıya, %51'inin ise özel hayatlarıyla ilgili uygunsuz sorulara maruz kaldıkları ve bu maruziyetlere ilişkin oranların erkeklere kıyasla kadınlarda yüksek olduğu ifade edilmektedir (Barındık, 2021).

3. Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Sonuçları

İnternet ortamındaki denetimin hukuki açıdan güç olması, internet ortamında bireylerin hayatlarına yön veren toplumsal kural ve kanunların olmaması, eyleme dönüşen şiddet içerikli davranışların hukuki olarak bir cezai yaptırıma tabi tutulmayacağı düşüncesi bireylerin şiddete yönelmesine sebep olarak birçok zararlı sonuç doğurmaktadır (Yaman vd., 2011; Arslan, 2020). Dijital şiddet utanç duyulabilecek her türlü içeriğin dijital medyada hızla yayılması ile mağdur olan kişinin göreceği psikolojik zarar yönünden diğer şiddet türlerine kıyasla daha fazla etkiye yol açmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar internetin bireyler arasındaki mesafeleri azaltarak şiddet uygulamayı daha kolay kıldığını ve erkekler tarafından ataerkil kültürün sanal ortamda tekrar üretildiğini göstermektedir (Karabulut, 2017; Kalem, 2019).

Dijital şiddet kontrol edilmediği takdirde kadınlarda fiziksel hastalıklar, çevrimiçi şiddetten kaynaklanan fiziksel zarar ve yaralanma (West, 2014), mide-bağırsak sorunları ve yeme bozuklukları gibi fiziksel sorunlara (Kaygısız, 2019), aile, arkadaşlar ve toplumdan soyutlanma, online aktivitelerden çekilme, akademik performansta düşüş, itibar kaybı gibi sosyal sorunlara (West, 2014), kendini savunmasız, gözetim altında ve tehditlere açık hissetme (Kaygısız, 2019), gerginlik, utanç, korku, anksiyete, stres, depresyon, öfke, saldırganlık, intihar düşüncesi, kendine zarar verme davranışı, düşük benlik saygısı, beden imajında bozulma, panik atak, uykusuzluk, evden ayrılma korkusu, iş ortamında yalnızlık hissi, madde kullanımına başlama veya kullanımında artış, iş doyumunu ve işe bağlılıkta azalma, işine ve iş ortamına yabancılaşma, tayin, istifa ve emeklilik vb. mecburiyetlere sürüklenme gibi psikolojik sorunlara, gelir ve mal kaybı, iş kaybı, iş bulamama, meslekte ilerleyememe gibi ekonomik sorunlara neden olmaktadır (West, 2014; European Union Agency for Fundamental Rights, 2014; Almenar, 2021). Bunun ötesinde dijital şiddet kadının güvenlik duygusunu, onurunu, insan haklarını etkilemekte ve sonuçta bir bütün olarak değerlendirildiğinde toplum için de ağır bir maliyet oluşturmaktadır (Almenar,2021). Güvenlik duygusu zedelene kadınlara sosyal ve sivil hayata katılımında, istihdam ve eğitim olanaklarından faydalanma noktasında olumsuz yönde etkilendiği belirtilmektedir (Harris, 2020).

5. Türkiye’de Kadına Yönelik Dijital Şiddetle Mücadele

Şiddet mağduru bireylerin haklarını yeteri kadar bilmemesi, şiddet eğilimli bireyler üzerinde hukuki yaptırımların yetersiz kalması ve cezaların etkili bir şekilde uygulanamaması internet ortamında özgür bir iletişim ortamının var olduğu yönünde yanlış bir algı yaratmış ve dijital şiddetin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2019).

Ülkemizde kadına yönelik şiddet ile mücadelede benimsenecek kamu politikalarının temelleri 2007 yılından bu yana hazırlanan eylem planları ile ortaya konmaktadır. Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı’nda (2021-2025) şiddet türlerine yönelik yapılan tanımlamalarda tek taraflı ısrarlı takip ve siber şiddet yer almış ve planda beş temel hedef ve stratejiler belirlenmiştir (KSGM 2021). Belirlenen bu stratejilere yönelik ortaöğretimde okuyan öğrencilerin siber şiddete yönelik bilgi düzeylerinin ve tutumlarının saptanması, bu öğrencilere ve gençlere yönelik siber şiddete yer veren eğitim ve seminerlerin düzenlenmesi ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun ısrarlı takip, siber şiddet, zorla evlendirme vb. şiddet türleri açısından değerlendirilmesi gibi faaliyetler planlanmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021).

Türkiye’de dijital şiddetle mücadele noktasında mevcut mevzuattaki yaptırımlar incelendiğinde konu özelinde hazırlanmış bir mevzuat belgesi bulunmadığı görülmektedir (Türk & Şenyuva, 2021; Barındık, 2021) Bununla birlikte ısrarlı takip, siber sömürü/intikam pornosu, siber taciz, nefret söylemi, itibarsızlaştırma, tehdit, kişisel verilerin açığa çıkarılması, bireyin sosyal medyada iletişimini kontrol etmek, kısıtlamak, bireye ait özel bilgileri online olarak toplamak ve yayınlamak, bireyin sosyal medya iletişimini kontrol etmek veya sınırlandırmaya çalışmak vb. dijital şiddet eylemlerinin 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun “kişilerin huzur ve sükununu bozma, haberleşmenin gizliliğini ihlal, kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması, özel hayatın gizliliğini ihlal, tehdit, şantaj, cinsel taciz, kişisel verilerin kaydedilmesi, verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme, hakaret, haberleşmenin engellenmesi” maddeleri kapsamında değerlendirildiği ve belirtilen suçlara yönelik cezai yaptırımlara yer verildiği görülmektedir (Türk Ceza Kanunu, 2004; Türk & Şenyuva, 2021; Barındık, 2021).

Kadına yönelik şiddetle mücadeleye yönelik Türkiye’de ulusal mevzuatta yer alan en güçlü dayanaklardan biri olan ve 20 Mart 2012’de yürürlüğe giren “6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” ve 18 Ocak 2013’te yürürlüğe giren “6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği”dir. Adı geçen kanunun ilk maddesinde tek taraflı ısrarlı takip kavramına yer verilmiş ve yönetmeliğin 3.maddesinde ısrarlı takibin tanımı yapılmıştır (Resmi Gazete, 2012; Resmi Gazete 2013).

Budapeşte Sözleşmesi olarak da anılan “Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi” internet ortamında işlenen suçlara yönelik ilk uluslararası sözleşmedir. Türkiye’nin 2010 yılında imzaladığı, 2014 yılında çekince ile onaylanarak yürürlüğe giren 48 madde ve 4 ana bölümden oluşan sözleşmenin ilk bölümünde bilişim suçlarıyla ilgili tanımlara ve ikinci bölümünde ise ulusal çapta alınacak önlemler başlığı altında “bilgisayar veri ve sistemlerinin mevcudiyeti, bütünlüğü ve gizliliğine karşı suçlar, bilgisayarla ilişkili suçlar, içerikle bağlantılı suçlar ve telif hakkı ve bununla bağlantılı hakların ihlaline ilişkin suçlar” a yer verilmektedir (Alusta & Benzer, 2018).

Bu yasal düzenlemelerin yanı sıra içerdiği maddeler nedeniyle dijital şiddetle ilişkilendirilebilecek bazı mevzuat belgeleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki 23 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren 5651 sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun”dur. Bu kanun amaç ve kapsamı itibarıyla içerik, yer, erişim ve toplu kullanım sağlayıcıların yükümlülükleri

ve sorumlulukları ile internet ortamında işlenen belirli suçlarla içerik, yer ve erişim sağlayıcıları üzerinden mücadeleye ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir (Resmî Gazete, 2007). “Özel hayatın gizliliği, Haberleşme hürriyeti, Düşünce ve kanaat hürriyeti, Düşünceyi yayma ve açıklama hürriyeti” maddeleri nedeniyle halen yürürlükte olan 1982 Anayasası (Barındık, 2021), “Veri güvenliğine ilişkin yükümlülükler, Suçlar ve Kabahatler” maddeleri nedeniyle kişilerin temel hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla hazırlanan “Kişisel Verilerin Korunması Kanunu”, “İnternet toplu kullanım sağlayıcılarının yükümlülükleri ve Ticari amaçla internet toplu kullanım sağlayıcılarının yükümlülükleri” maddeleri nedeniyle de “İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik” dijital şiddetle ilişkilendirilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982; Resmi Gazete, 2016; Resmi Gazete, 2017).

Sonuç

Teknolojinin yaygın kullanımı birçok yönden kolaylık sağlamasının yanında dijital şiddetin ortaya çıkmasına ve giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kadınlarda fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik sorunlara neden olan dijital şiddet de diğer şiddet türleri gibi büyük ölçüde önlenemez bir sorundur. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yükseköğretim Kurumu gibi kurumlar arasında işbirliği sağlanmalı ve okul öncesi dönemden başlayarak üniversiteye kadar çocuklara ve gençlere yönelik iletişim teknikleri, öfke, stresle baş etme ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularını içeren derslerin verilmesi sağlanmalı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve şiddete yönelik toplumda zihinsel dönüşümü sağlayacak faaliyetler daha fazla yaygınlaştırılmalı ve sürdürülmelidir. Kadınlara yönelik dijital şiddetin önlenmesi amacıyla güvenli internet kullanımının sağlanması ve dijital medya okuryazarlığı hakkında toplumun bilgilendirilmesi, sosyal medya uygulamaları ve e-posta hizmetlerinin kullanımında anonim ya da sahte hesap açmanın önüne geçecek kimlik doğrulama programlarının geliştirilmesi önerilebilir. Ayrıca dijital şiddete yönelik engelli, lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel veya travesti (LGBTİ+) bireylerin de dahil edildiği nicel veya nitel bilimsel çalışmaların artırılarak konuya dikkat çekilmesi, medyada kadına yönelik dijital şiddete karşı bilinç oluşturulması sağlanabilir. Öte yandan dijital şiddete maruz kalmış kadınlar için tıbbi ve sosyal hizmetlere yönelik politikalar üretilmeli, dijital şiddete maruz kalan bireylere yönelik tıbbi hizmetler planlanmalı, sosyal hizmet müdahalelerine dijital şiddete maruz kalmış kadınlarla ilgili çalışmalar eklenmeli ve meslek elemanları tarafından bu bireylerle mesleki çalışmalar gerçekleştirilmelidir. İnsan odaklı hizmet sunan sosyal hizmet uzmanları teknoloji ve dijitalleşmenin olası zararlı ve riskli yönlerini bilmeli ve bunlara karşı

bireyleri, aileleri ve toplumu korumalı, dijital Şiddet sebebiyle itibarı zedelenen bireylerde ortaya çıkabilecek sosyal sorunların çözümünde çözümün bir parçası olmalıdır.

Kaynakça

- Abınık, N. (2021). *Kadına yönelik siber şiddet ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkide olayınve sosyal medya kimliğinin merkeziliğinin etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı Psikoloji Bilim Dalı.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025). Erişim Adresi: https://www.aile.gov.tr/ksgm/duyurular/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-planı-2021-2025/_30.01.2022.
- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği (2013, 18 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 28532). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130118-2.htm>
- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012, 8 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28239). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>
- Almenar R. Cyberviolence against Women and Girls: Gender-based Violence in the Digital Age and Future Challenges as a Consequence of Covid-19. *The Trento Student Law Review*. 2021;3(1): 167-230.
- Alusta, C. & Benzer, R. (2018). Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi ve Türkiye'nin Dahil Olma Süreci. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 4(2), 35-42.
- Arslan Çelik, B. B. (2020). “Şiddete Uğrayanların Hukuki Hakları”. B. Urhan ve A. Güdekli (Ed.), *Şiddet*. Gazi Kitabevi, Ankara, 235-274.
- Babacan, M. E., Haşlak, İ. ve Hira, İ. (2011). Sosyal Medya ve Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 63-92.
- Barındık, G. (2021). *Dijitalleşen Medya Ve Yarattığı Yeni Şiddet Alanı: Dijital Şiddet*. (Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı.
- Barutçu, S. ve Tomaş, M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *Journal of Internet Applications & Management/İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 5-23.
- Bayram, N., & Saylı, M. (2013). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 107-116.
- Binark, M. & Bayraktutan, G. (2013). *Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Boyd, D. M. ve Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication*, 13(1), 210–230.
- Cirban Ekrem, E. & Er Güneri, S. (2021). Kadına Yönelik Şiddetin Dijital Dünyaya Yansıması. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 4(8), 362-370. DOI: 10.35235/uicd.974250.
- Çetin, F. H., Uçar, H. N., Ersoy, S. A., Kılınç, K., Güler, H. A. & Türkoğlu, S. (2019). “Kaygı Bozukluğu Olan Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet: Kontrollü Bir Çalışma”. *Cukurova Medical Journal*, (44), 133-139.
- Darı, A. B. (2017). Sosyal Medya ve Sağlık. *21.Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 731-758.
- Ellison, N. B. ve Boyd, D. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1). Erişim Adresi: <http://www.danah.org/papers/JCMCIntro.pdf> (17.02.2022).
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2014). Violence against women: an EU-wide survey Main results. Erişim Adresi: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf (28.02.2022).
- European Institute for Gender Equality. (2017). Cyber violence against women and girls. Erişim Adresi: <https://eige.europa.eu/publications/cyber-violence-against-women-and-girls> (28.02.2022). DOI:10.2839/876816.
- Harris, B. A. (2020). Technology and Violence Against Women. *The Emerald Handbook of Feminism, Criminology and Social Change içinde* (s. 317-336). Bingley: Emerald Publishing.
- Horzum, M. B. & Ayas, T., (2013). “Rehber Öğretmenlerin Sanal Zorbalık Farkındalık Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 195-205.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2015). Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Erişim Adresi: https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20raporlar/Aile%20'i%C3%A7i%20%C5%9Eiddet%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1/2014_AiSA_Anarapor.pdf (08.01.2022).
- İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (2007, 5 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 26530). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070523-1.htm>

- İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik (2017, 11 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 30035). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170411-3.html>
- International Telecommunication Union. Measuring digital development Facts and figures. 2021 Erişim Adresi: <https://www.itu.int/en/ITU/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2021.pdf> (28.02.2021).
- Kalem, S. A. (2019). Kadına Yönelen Çevrimiçi Tehdit: Siber Şiddet. *Cyberpolitik Journal*, 4(8), 259-272.
- Karabulut, V. (2017). “İnternetle İlgili Bağımlılık Ötesi Sorunlar”. 11. Ulusal Alkol ve Madde Bağımlılığı Kongresi, 23-26 Kasım 2017, Antalya, 48-49.
- Kavuk Kalender, M. ve Keser, H. (2020). “Sosyal Paylaşım Siteleri ve Siber Zorbalık”. İ. Tanrıku (Ed). Siber Zorbalık. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kayabalı K. (2011). İnternet ve Sosyal Medya Evreninde Sağlık. *İyi Klinik Uygulamalar Dergisi* (İKU). 2011, 25, 14–20.
- Kaygısız, G. E. (2019). Şiddetin E-Hali: Siber Zorbalık. *TİHEK Akademik Dergi (Şiddetin Önlenmesi Özel Sayısı)*, 4-5, 161-174.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (2016, 24 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 6698). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160407-8.pdf>
- Özarlan, Z. (2013). “Yeni Medya Ortamlarında LGBT Bireylere Karşı Üretilen Nefret Söylemi”. Yeni Medya Çalışmaları: Kuram, Yöntem, Uygulama ve Siyasa I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 352-365.
- PEW. (2014). Online harassment. Erişim Adresi: <https://www.pewresearch.org/internet/2014/10/22/online-harassment/> (08.01.2022).
- PEW (2021). The State of Online Harassment. Erişim Adresi: <https://www.pewresearch.org/>
- Powell A, Henry N. Technology-Facilitated Sexual Violence Victimization: Results From an Online Survey of Australian Adults. *Journal of Interpersonal Violence*. 2019, 34(17), 3637-3665. DOI:10.1177/0886260516672055.
- Reed, L. A., Tolman, R. M. ve Ward, L. M. (2016). Snooping and sexting: digital media as a context for dating aggression and abuse among college students. *Violence Against Women*, 22(13), 1556-1576.
- Seçkin, Z. (2017). *Örgütlerde Mobbing ve Siber Zorbalık*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Statista (2021). Social Media Usage Worldview. Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/715449/social-media-usage-reasons-worldwide/> (08.01.2022).

- Staupe-Müller, F., Hansen, B. ve Voss, M. (2012). How stressful is online victimization? Effects of victim's personality and properties of the incident. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 260-274.
- Şener, G. (2013). “Sosyal Medyada Mahrem İlişkiler, Gözetleme ve Dijital Şiddet”. Akademik Bilişim 2013 Konferansı. 23-25 Ocak 2013, Antalya.
- Şener, G. & Abınık, N. (2021). Türkiye’de Dijital Şiddet Araştırması. Erişim Adresi: <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/turkiyede-dijital-siddet-arastirmasi-2021> (08.01.2022).
- Şimşekcan Temur, N. (2018). *Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetin Başka Bir Biçimi: Siber Şiddet*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tamer, N. & Vatanartıran, S. (2014). Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 1-20.
- Tandon, N. ve Pritchard, S. (2015). Cyber violence against women and girls. A world-wide wake-up call. UN Broad- band Commission for Digital Development, Working Group on Broadband and Gender. <https://www.broadbandcommission.org/publication/cyber-violence-against-women/> (08.01.2022).
- Türk Ceza Kanunu (2004, 26 Eylül). *Resmî Gazete* (Sayı: 5237). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). *Resmî Gazete* (Sayı: 2709). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- Türk, B. & Şenyuva, G. (2021). Şiddet sarmalı içinden siber zorbalık: Bir gözden geçirme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 462-479
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. Erişim Adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) (18.11.2021).
- Uluslararası Af Örgütü (2018). Violence and Abuse Against Women Online. London: Amnesty.org.
- UNESCO (2015). Combatting Online Violence Against Women & Girls: A Worldwide Wake-up Call. Erişim Adresi: <https://en.unesco.org/sites/default/files/highlightdocumentenglish.pdf> (08.01.2022).
- UN Women (2020). COVID-19 döneminde kadınlara ve kız çocuklarına yönelik dijital şiddet ve BİT* yoluyla şiddet. Erişim Adresi: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/brief-online-and->

ict-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-covid-19-tr.pdf?la=en&vs=2641 (08.01.2022).

- Vandebosch, H. & Van Cleemput, K. (2008). “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters”. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.
- Yaman, E., Eroğlu, Y. & Peker, A. (2011). *Başa Çıkma Stratejileriyle Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Yenilmez, Y., Seferoğlu, S. S. (2013). “Sanal Zorbalık ve Öğretmenlerin Farkındalık Durumlarına Bir Bakış”. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 420-432.
- Yıldırım, E. (2019). *Sosyal medyada kadınlara yönelik dijital şiddet*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Ana Bilim Dalı.
- West, J. (2014). Cyber-Violence Against Women. Battered Women's Support Services. Erişim Adresi: https://www.bwss.org/wp-content/uploads/2014/05/CyberVAWReport_Jessica_West.pdf (18.11.2021)